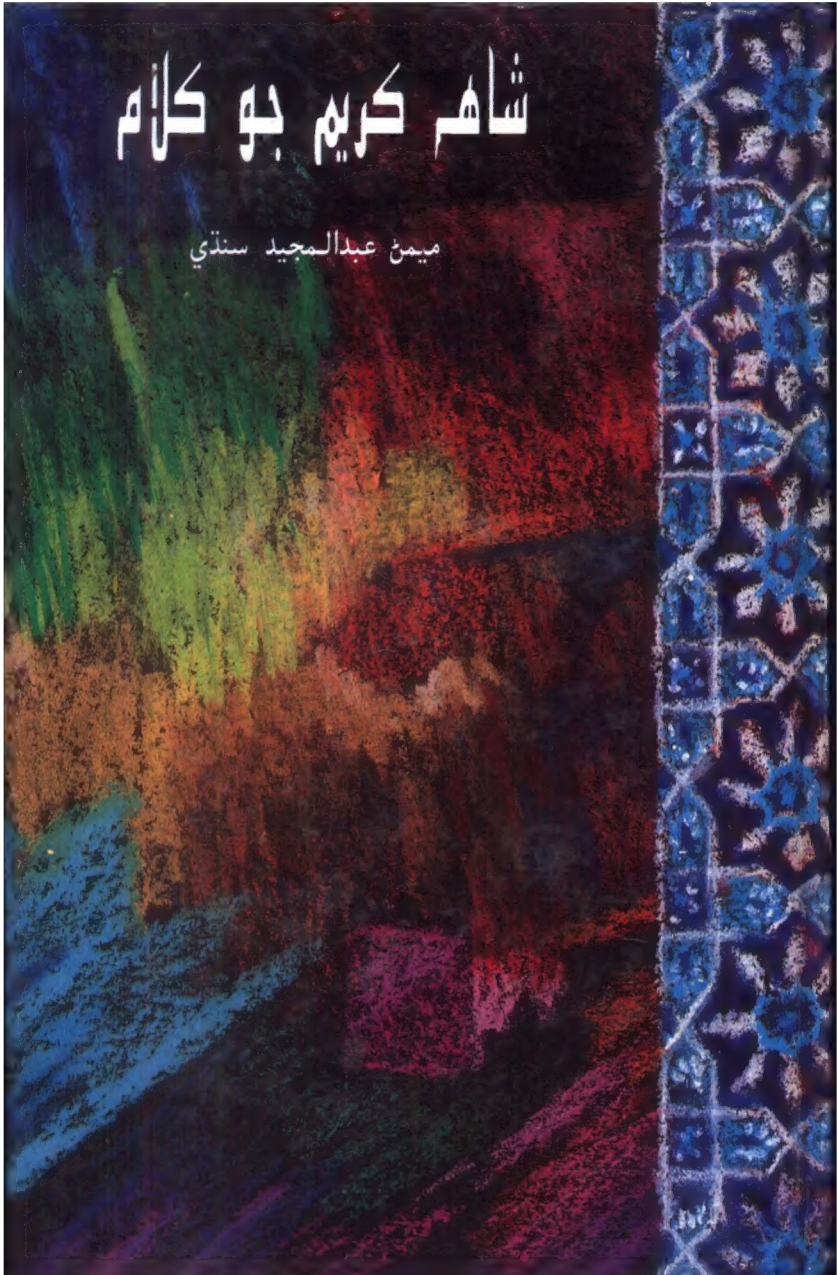

شاه ڪريم جو ڪلام

ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

شاه ڪريم جو ڪلام

(وڌايل ۽ سنواريل)

ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

روشنی پبليڪيشن
ڪنڊيارو
1995ع

شاه ڪريم جو ڪلام
ليکڪ: ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

وقايل ۽ سنواريل ايڊيشن © 1995
ڪمپوزنگ ۽ لي آئوٽ: (سڪندر نقوي "جهانيان")
عبدالبرادرس، ليزر ڪمپوزنگ سسٽم، حيدرآباد سنڌ.
ڇپيندڙ: القادر پرنٽنگ پريس، رٽچورڙ لائين، ڪراچي.
ڇپائيندڙ: روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، سنڌ.

ٽائيل ڊزائين

عبدالرسول عباسي

SHAH KAREEM JO KALAM

By: MEMON ABDUL MAJEED SINDHI

Composed by Abdul Brothers, Laser Composing System, Hyderabad.

Printed by Al- Qadir Printing Press, Karachi.

Published by Roshni Publication, Kandiaro, Sindh.

Revised Edition © 1995

فهرست

7	- نئين ايڊيشن لاءِ ٻه اکر
8	- ٻه اکر (ٻئي ڇاپي لاءِ)
	مقدمو
	فصل پهريون
9	سوانح حيات
	فصل ٻيو
25	شخصيت ۽ ڪردار
	فصل ٽيون
30	علمي لياقت ۽ مشرب
	فصل چوٿون
32	سند جون سياسي حالتون
	فصل پنجون
40	سند جو علم ۽ ادب
	فصل ڇهون
44	شاھ ڪريم جي شاعري
	فصل ستون
63	بيان العارفين
71	اهج
	متن
	باب پهريون
74	شاھ ڪريم جي ولادت ۽ پيري مريدي
	باب ٻيو
75	شاھ ڪريم جي بزرگيءَ جي تعريف
	باب ٽيون
76	حق جي واٽ جي طلب
	باب چوٿون
97	نماز ۽ ورد وظيفا

98	باب پنجنون سوال جواب
103	باب چهون حلم، تواضع ۽ مجاهدي جي بيان ۾
107	باب ستون سخاوت جي بيان ۾
108	باب اٺون محبت ۽ شوق جي بيان ۾
112	باب نائون سماع ۽ وجد جي بيان ۾
114	باب ڏهون توحيد جي بيان ۾
118	تنزيه ۽ تشبيه
120	باب يارهون نبين جو احوال
121	باب ٻارهون بزرگن ۽ ولين جا نڪتا
125	باب تيرهون سنت جي بزرگن جون حڪايتون
128	باب چوڏهون شاهه ڪريم جي تصرف بابت
129	باب پنڌرهين ۽ سورهين بابت

آپتار

	فصل پهريون
133	ڏکين لفظن جي معنيٰ
141	شاهه ڪريم جي بيتن جي شرح
155	قاضي قاضن جي بيتن جي شرح
158	بيان العارفين ۾ آيل ٻيا بيت

فصل ٻيو

159 اهي بزرگ، جن جو نڪر بيان العارفين ۾ آيل آهي

فصل ٽيون

173 بيان العارفين ۾ آيل سنڌ جا شهر ۽ ڀرڳڻا

183 بيان العارفين ۾ آيل درياهن جا نالا

187-99 شاهه ڪريم جا بيت

200 قاضي قاضن جا بيت

201 ٻين شاعرن جا بيت

202 = ڪم آيل ڪتاب

انتساب

استاد محترم علامہ غلام مصطفیٰ قاسمیء جي نالي!
جنهن جي نگرانيءَ ۾ شاھہ کريم جي ملفوظات بيان العارفين (سنڌي)
تي تحقيق ڪري، پي.ايڇ.ڊي. جي ڊگري حاصل ڪيم.

ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

نئين ايديشن لاءِ ٻه اکر

خدا جي فضل سان ”کريم جو ڪلام“ جو ٻيو ايديشن به جلد ختم ٿي ويو. ڪيتري وقت کان ان جي گهر ٿيندي پئي رهي، انهيءَ ڪري هي ٽيون نئون ايديشن، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو نئين سر ڪمپيوٽر تي ڪپوز ڪرائي ڇپائي پڌرو ڪري رهيو آهي. جنهن لاءِ محترم علي نواز گهانيگهرو صاحب بيشڪ ڪيرون لهڻين.

هن ايديشن ۾ ڪيترائي سڌارا ۽ واڌارا ڪيا ويا آهن، خاص طرح سان پويون حصو وڌايو ويو آهي، جيڪو ٻئي ايديشن ۾ ڪونه هو. هن حصي ۾ انهن شخصيتن، شهرن، ڳوٺن، ماڳن ۽ مڪانن جو تعارف پيش ڪيو ويو آهي، جن جو ذڪر شاه ڪريم جي ملفوظات، ”بيان العارفين“ ۾ آيو آهي، نه فقط ايترو پر آخر ۾ شاه ڪريم، قاضي قادن ۽ ٻين شاعرن جا بيت پڻ الڳ ڪري، سلسلي وار ڏنا ويا آهن، ته جيئن بيتن پڙهڻ ۾ سهولت ٿئي. انهن خصوصيتن جي ڪري، هي ايديشن بلڪل نئون نظر ايندو.

پياري شاگرد بدر ڌامرام جا لک لائق، جنهن مسودي جي آخري حصي جي نقل ڪرڻ ۽ پروفن پڙهڻ ۾ سات ڏنو.

دعا آهي، ته الله تعاليٰ ڪتاب جي هن نئين ڇاپي کي محققن، شاگردن ۽ سنڌي ادب سان پيار رکندڙ پڙهندڙن ۾ مقبول بنائي.

لاڙڪاڻو - سنڌ

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

8 مارچ 1994ع

ٻه اکر

شاهه ڪريم جي فڪر، تعليم ۽ بيتن بابت ”ڪريم جو ڪلام“ جي نالي سان راقم الحروف جو ڪتاب 1963ع ۾ ڇپيو هو ۽ ٿوري ئي وقت ۾ ختم ٿي ويو هو. ان کان پوءِ ان جي ٻئي ڇاپي ڇپائڻ جي تقاضا ٿيڻ لڳي، پر مون ان کي نئين سر سڌارڻ ۽ وڌائڻ ضروري سمجهيو. هوريان هوريان اهو ڪم ٿي رهيو هو، ته سنڌي زبان ۽ ادب ۾ پي. ايڇ. ڊي ڪرڻ جو موقعو مليو. هن ڊگريءَ لاءِ مون شاهه ڪريم جي ملفوظات ”بيان العارفين سنڌي جي ترتيب ۽ اپٽار“ جو عنوان منتخب ڪيو. انهيءَ سلسلي ۾ بيان العارفين سنڌي ۽ فارسي جا قلمي نسخا نظر مان گذريا.

هي ڪتاب، پي. ايڇ. ڊي جي ڊگري لاءِ لکيل ڪتاب جي روشنيءَ ۾ سڌاريو ۽ وڌايو ويو آهي. ايتري قدر جو هي هڪ نئون ڪتاب ٿي پيو آهي. هن جو مقدمو وڌيڪ جامع آهي، جنهن ۾ ڪيترين ئي ڳالهين جي وضاحت موجود آهي. متن ۾ شاهه ڪريم جا بيت نئين سر سڌاري ڏنا ويا آهن، ۽ حاشيءَ ۾ مختلف قلمي ۽ ڇاپيل نسخن جون پڙهڻيون ڏنيون ويون آهن. اپٽار واري ڀاڱي ۾ لفظن جي معنيٰ ۽ شرح به نئين رنگ ۽ ڍنگ سان پيش ڪئي وئي آهي. انسان خطا جو گهر آهي، ڀل چڪو جو امڪان رهي ٿو. جيڪڏهن ڪا ڪوتاهي نظر اچي ته آگاه ڪندا.

آخر ۾ آءٌ استاد محترم ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي جو ٿورو مڃڻ پنهنجو فرض ٿو سمجهان، جنهن لفظن جي معنائن ۾ مدد ڪئي. ان سان گڏ سيد محمد مظهر سلطان بخاري جو به شڪر گذار آهيان، جنهن هن ڪتاب جي پروفن پڙهڻ ۽ عبارت کي صحيح صورت ۾ ڇپڻ جو ڪم سرانجام ڏنو.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

لاهور، محلو، لاڙڪاڻو

10 آڪٽوبر 1976ع

مقدم

سوانح حيات

حسب نسب

حضرت شاه عبدالڪريم بلڙيءَ وارو، متعلوي (مٽياري) ساداتن جي خاندان مان هو. هن خاندان جو وڏو ڏاڏو اصل هرات جو ويٺل هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان وڃي ملي ٿو، جيڪو هن طرح آهي: سَيد عبدالڪريم شاه بن سَيد لعل محمد شاه عرف لَله شاه بن سَيد عبدالمومن عرف مينهه شاه بن سَيد هاشم شاه بن سَيد حاجي شاه (۱) بن سَيد جلال محمد عرف جرار شاه بن سَيد شرف الدين شاه بن سَيد مير علي شاه بن سَيد حيدر شاه بن سَيد مير علي شاه بن سَيد يوسف شاه بن سَيد حسين شاه بن سَيد ابراهيم بن سَيد علي الجواري بن سَيد حسن الاڪبري بن سَيد جعفر ثاني بن امام موسيٰ ڪاظم بن امام جعفر صادق (۲)

”سَيد علي الجواري“ شيراز ۾ رهندو هو. ”سَيد ابراهيم شاه“ ۽ ”سَيد حسين شاه“ ٻه شيراز ۾ رهيا. ”سَيد يوسف شاه“ شيراز مان لڏي اچي ترمذ ۾ ويٺو. ”سَيد علي شاه“ ۽ ”سَيد حسين شاه“ ترمذ ۾ رهيا. سَيد محمد شاه ترمذ ۾ به رهيو، ته شيراز ۾ به رهيو. ”سَيد حيدر شاه“ هرات ۾ اچي رهيو. (۳)

---

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽي ”شاه ڪريم جو ڪلام“ (ص ۱ کان ۵) ۾ سَيد امير علي بن سَيد محمد تائين شجرو ڏنو آهي، جنهن ۾ ”سَيد حاجي شاه“ جو نالو ڪٽل آهي. مرزا قليچ بيگ جي ڏنل شجري ۾ سَيد حاجي شاه جو نالو ڪٽل آهي. (رساله ڪريمي ص- ۲).

(۲) مير عبدالحسين سانگي: لطائف لطيفي، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز، ۱۹۶۷ع، ص ۱۷.

(۳) مير عبدالحسين سانگي: لطائف لطيفي، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز، ۱۹۶۷ع، ص- ۱۷ حاشي.

سندن وڌڻ جو سنڌ ۾ اچڻ

مٿين بيان مان معلوم ٿيندو، ته شاہ کريم جا وڏا پهريائين شيراز ۽ ترمذ ۾ رهندا هئا. ”سيد حيدر شاه“ لڏي اچي هرات ۾ ويٺو. ان کانپوءِ سيد حيدر شاه جا پونير هرات مان لڏي سنڌ ۾ ڪيئن آيا، اهو احوال هن طرح آيو آهي:

”امير تيمور جڏهن ايران ۽ توران هٿ ڪري ۲ لک، ۶۲ هزار، ۳ سو (۴) لشڪر سان هرات (۵) تي چڙهائي ڪئي، تڏهن سيد مير علي سندس خدمت ۾ لشڪر جي تعداد جيترا روپيه نذر رکيا. تيمور مٿس ايڏو راضي ٿيو، جو انعامن اڪرامن کانسواءِ سندس پٽن مان مير عبدالباقيءَ کي اجمير، مير عبدالواحد کي ملتان، مير عبدالرزاق کي بکر ۽ مير ابوبڪر کي سيوهڻ جو حاڪم مقرر ڪيائين. سيد صاحب جي ڇهين فرزند حيدر شاه پنهنجي پيءُ سان گڏ امير تيمور سان همريڪاب ٿي رهڻ جي خواهش ڏيڪاري، جا امير قبول ڪري، کين هندستان وٺي آيو. (۱) مير حيدر جلدئي پاڻ سان ملاقات ۽ سير سفر جي خيال کان اجازت وٺي اٿي نڪتو، ۽ گهمندو ڦرندو سنڌ ۾ آيو. (۲) جڏهن هالا ۾ آيو، ته شاه محمد پٽ دريا خان هالي جي حويليءَ

(۴) لشڪر جي تعداد ۾ وڌاءُ آهي. تاريخ موجب سمورو لشڪر ۹۲ هزار هو. (شاه کريم جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص- ۹۲).

(۵) ابن حوقل ۽ مقدسي جي بيان مطابق ”هرات“ هڪ وڏو شهر هو، جنهن ۾ هڪ قلعو هو ۽ شهر جي چوڌاري فصيل هئي، جنهن ۾ چار دروازا هئا. مغلن جي ڪاهن تائين شهر جي رونق ۾ ڪوبه فرق نه آيو. ”مستوفي“ جي بيان مطابق ۱۲ صدي عيسويءَ ۾ غوري خاندان جي حڪومت جي زماني ۾ هرات پنهنجي انتهائي عروج کي پهتو. ان وقت شهر جي بازارين ۾ ۱۲ هزار دوڪان، ۶ هزار حمام ۽ ۶۰۸ مدرسا هئا. ۽ ان ۾ چار لک ۴۴ هزار آبادي رهندڙ هئي. (جغرافيه خلافت مشرق: جي- لي- اسٽرينج، اردو ترجمو، محمد جميل الرحمان، ص- ۶۲۵ کان ۶۲۸ تائين).

معلوم ٿئي ٿو، ته شهر جي رونق ۽ علمي ڪشش، شاه کريم جي وڌڻ کي ”هرات“ ۾ آندو. امير تيمور هرات تي پهريائين سنه ۱۳۸۱ع ۾ قبضو ڪيو. هن شهرين تي ايڏو وڏو ڏن وڌو، جو شهري تباه حال ٿي ويا.

(A literary History of Persia: Browne, 1956, P.P. 185-86)

(۱) تاريخ ۾ انهيءَ مقرريءَ جو ڪو ڏس پتو ڪونه ٿو ملي. تاريخ ٻڌائي ٿي، ته امير تيمور پنهنجي پوٽي ”پير محمد“ کي سنه ۷۹۴ هـ (۱۳۹۱ع) ۾ ٿنور هنڌ جو والي مقرر

جي سامهون گهر ڪري ويهي رهيو. شاه محمد هالي سندس خاطر خواه خدمت ڪئي. ڪجهه وقت رهڻ کانپوءِ اتي جي حاڪم مير محمد هالن جي ماڻهن تي ۵۲۵ روپيا ڏنڊ رکيو، جنهنڪري هو ويچارا ڏاڍا اچي ششدر ٿيا. سيد حيدر کي قياس اچي ويو ۽ ساري رقم پنهنجي هڙان ڀري، غريبن جي جند ڇڏايائين. شاه محمد هالو ڏاڍو متاثر ٿيو، ايتري قدر جو سيد صاحب کي هميشه رهائڻ لاءِ سنگ جي آڇ ڪيائين. سيد صاحب سندس آڇ قبول ڪري، سندس نياڻي بي بي فاطمه سان نڪاح ڪيو. جيئن ته سيد صاحب جي والده جو نالو بي بي فاطمه هو، تنهنڪري سندس نالو مٿاهي بي بي سلطانم رکيائين. هڪ سال ۵ مهينا (۳) سنڌ ۾ رهڻ کانپوءِ اوچتو پنهنجي والد جي وفات جو ٻڌي هرات وڃڻ لاءِ تيار ٿيو. ان وقت سندس گهر واريءَ کي اميد واري هئي، جنهنڪري اڪيلو وڃڻو پيس. وڃڻ وقت پنهنجي گهر واريءَ کي ٽي شيون نشانيءَ طور ڏنائين: منڍي، جنهن تي سندس نالو لکيل هو، جزادار خنجر ۽ هڪ ٻانهي، جا هرات کان آندي هڻائين. ان سان گڏ وصيت ڪيائين ته. ”جيڪڏهن پٽ چمي ته نالو ”مير علي“ رکجوس، پر جي نياڻي چمي ته ڏاڏهنس وارو نالو رکجوس“.

هرات پهچڻ کانپوءِ گهر واريءَ کي خط پٽ لکندو هو. آخر سنڌ ۾

ڪيو، جنهنجو صدر مقام قنڌار هو، ۽ پنهنجا ڪجهه امير به ان سان شامل ڪيا هئائين، مثلاً: برلاس قبيلي جا امير سينهل، محمد درويش، بهلول (محمد درويش جو پٽ) ۽ قماري اڻياڻ ۽ قبيلي دوڪلات جو امير قطب الدين ۽ نايماڻ قبيلي جو امير تيمور خواجہ آقبونما. (اردو دائره معارف اسلاميه. زير اهتمام پنجاب يونيورسٽي، لاهور، جلد - ۶، ص- ۹۳۴).

(۲) هندستان تي ڪاه جو منصوبو امير تيمور ۱۳۹۸ع ۾ رٿيو. هن پنهنجي لشڪر جا ٽي دستا ٺاهيا. هڪ دستو پنهنجي پوٽي پير محمد جي ڪمان هيٺ ملتان موڪليائين، ٻيو پنجاب ڏانهن اماڻيائين ۽ ٽيون پاڻ سان ڪنيائين. پير محمد، امير تيمور جي اچڻ کان اڳ مئي ۱۳۹۸ع ۾ ملتان تي قبضو ڪيو. امير تيمور اپريل سنه ۱۳۹۸ع ۾ سمرقند ڇڏيو. وات تي ڪن انتظامي ڳالهين کي منهن ڏيڻ لاءِ ڪجهه وقت ترسي پيو. آخر ۱۵ آگسٽ تي ڪابل ڇڏي، سنڌو ندي پار ڪري هندستان ۾ داخل ٿيو. (شاہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو ۱۹۳۷ع، ص- ۱ ۽ ۲)

(۳) مير عبدالحسن سانگي (لطائف لطيفي، ص- ۲۰) ڊاڪٽر دائود پوٽو (شاہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام، ص- ۳)

اچڻ جو ارادو پئي ڪيائين، ته موت مهلت نه ڏنس ۽ ۳ سالن ۽ ۲۷ ڏينهن کانپوءِ هرات ۾ گذاري ويو. (۴) هرات ۾ اڳين گهر واريءَ مان ٻه پٽ: سيد محمد ۽ سيد حسن هئس، جن پيءُ واري ملڪيت پاڻ ۾ ورهائي ڪيائين.

سيد حيدر جي وڃڻ کانپوءِ سندس گهر واريءَ کي پٽ ڄاڻو، جنهنجو نالو وصيت موجب ”مير علي“ رکيائين. جڏهن وڏو ٿيو ته، ٽيئي نشانين پاڻ سان ڪڍي هرات ڏانهن اسهيو. اتي پهچڻ سان کيس معلوم ٿيو، ته سندس والد گذاري ويو هو. ڀائرن کان ملڪيت جو حصو طلب ڪيائين، جيڪو هنن گهڻي ڪشمڪش کانپوءِ ڏنس. جيڪي مليس اهو وٺي واپس وطن وريو. پاڻ سان گڏ ڇاچي شرف الدين کي به ساڻ ورتيون آيو، جنهن ڪجهه وقت سنڌ ۾ رهڻ کانپوءِ وفات ڪئي. سيد مير علي سنڌ ۾ اچڻ کانپوءِ پنهنجي ملڪيت جا ٽي حصا ڪري، ٻه حصا وري به پنهنجي ڀائرن ڏانهن موڪلي ڏنا. سيد مير علي سنڌ مان ٻه شاديون ڪيون، هڪ هالا ذات مان ۽ ٻي ترڪ قوم مان.

بيان العارفين موجب کيس ٻه پٽ ٿيا: هڪ شرف الدين، جو هالا حويلي مان ٿيس، ۽ ٻيو سيد احمد جو ترڪ گهر واريءَ مان ڄائس. پر محترم جي. ايم. سيد لکيو آهي، ته سيد صاحب کي مرتضيٰ نالي ٽيون پٽ به ٿيو، جيڪو بنا اولاد گذاري ويو. هو شاه پريا جي نالي سان مشهور ٿيو. سندس مقبرو مانجهند جي اتر ۾ آهي (۵). سيد احمد پيءُ سان گڏ رهيو، پر سيد شرف الدين شادي ڪرڻ کان پوءِ جدا حويلي ٺاهي. سيد شرف الدين جي اولاد ”شرف پوتا“ سڏجڻ ۾ آئي، ۽ سيد احمد جي اولاد سندس پٽ مير جي نالي پٺيان ”ميرڻ پوتا“ جي نالي سان مشهور ٿي. (۶)

بيان العارفين جو بيان قبول ڪري ساڳيو عرصو ڄاڻايو آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻي (مقدم لطيفي، ص- ۱۲) ۲ سال ۸ مهينا ڏنو آهي، جنهن جي سنڌ نه ڄاڻائي اٿس. (۴) اها بيان العارفين جي روايت آهي، جا پوءِ جي سوانح نگارن قبول ڪئي آهي. پر تحفته الڪرام (سنڌي ترجمو، ص- ۴۴۱) مان معلوم ٿئي ٿو ته:

سيد صاحب مٽيارين ۾ رهي پيو. تحفته الڪرام جي مقابلي ۾ بيان العارفين جي روايت صحيح سمجهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ جو اها بزرگن کان سڀني به سڀني آيل آهي.

(۵) جي- ايم- سيد، ”بيمار لطيف“، ص- ۲

(۶) مير عبدالحسين سانگي، ”لطائف لطيفي“، ص- ۲۲

ڪجهه وقت هالن ۾ رهڻ کانپوءِ هي خاندان لڏي، ڪجهه پنڌ ڪري، رستي لڳ هڪ ننڍي ڳوٺ ۾ وڃي ويٺو. ان ڳوٺ جي ٻاهران رستي تي هڪ فقير مٽي پري رکندو هو، جنهنڪري ان ڳوٺ تي ”مٽ وارو ڳوٺ“ نالو پئجي ويو، جو اڳتي هلي ”مٽياري“ مشهور ٿيو. سيدن پنهنجي عروج واري زماني ۾ ان ڳوٺ جو نالو بدلائي ”مٽ علوي“ رکيو، جو پارسي رسم الخط ۾ ”متملوي“ لکجن ۾ آيو (۷). جي-ايم- سيد صاحب ڄاڻايو آهي، ته هي خاندان ۸۴۰ هـ (۱۴۳۶ع) جي وچ ڌاري هالن مان لڏي ويل ٿو ڏسجي. (۸) مٽياري ۾ رهڻ کانپوءِ هي خاندان چئن قبيلن ۾ ورهائجي سڄيءَ سنڌ ۾ پکڙجي ويو. انهن چئن قبيلن جا نالا هي آهن:

- ۱- جرار پوٽا، ۲- باقيل پوٽا، ۳- موسا پوٽا، ۴- مٿين پوٽا.
- ”جرار پوٽا“، ”شرف پوٽا“ جي شاخ آهي. اسانجو شاه عبدالڪريم بلڙيءَ وارو هن خاندان مان هو. لس ٻيلي وارو مشهور شاعر ”ڪبير شاه“ ۽ مخدوم بلال جو مريد ”سيد حيدر شاه سنائي“، مٿين پوٽا“ قبيلي مان هئا. (۹)

ولادت

حضرت شاه عبدالڪريم مٽياري ۾ ۲۰ شعبان سنه ۹۴۴ هجري (مطابق ۲۰ جنوري سنه ۱۵۲۸ع) تي تولد ٿيو. (۱) سندس والد سيد لعل محمد شاه عرف سيد لله شاه پنهنجي وقت جو بزرگ ٿي گذريو آهي.

تعليم ۽ تربيت

شاه ڪريم اڃا ننڍو ئي هو، ته سندس والد هن جهان مان لاڏاڻو ڪيو. سندس تربيت سندس والده ماجده ۽ سندس مربي پيءُ سيد جلال جي زير نظر ٿي. جڏهن پنجن ڇهن ورهن جو ٿيو، ته مڪتب ۾ وهاريائونس، پر پڙهڻ سان دل نه لڳس. مس مس ڪري قرآن شريف جا ٻه سڀارا ناظران

(۷) بيان العارفين: مرتب: ميمڻ عبدالمجيد سنڌي (اڻ ڇپيل)، ص ۷

(۸) جي-ايم- سيد: ”پيغام لطيف“، ص- ۳

(۹) جي-ايم- سيد: ”پيغام لطيف“، ص- ۴

(۱) اها تاريخ بيان العارفين ڄاڻائي آهي. تحفته الڪرام (سنڌي ترجمو ص- ۱)، ڊاڪٽر دائود پوٽي (شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ص- ۱) ۽ مرزا قليچ بيگ رساله ڪريمي، ص- ۱) اتان نقل ڪئي آهي.

پڙهائين. بيان العارفين ۾ شاه ڪريم جي پنهنجي زباني آيل آهي:
 ”ننڍپڻ جي زماني ۾ آخوند ٻين خطابين سان گڏ ڪائين ڪرڻ لاءِ
 موڪليندو هو. حرف ڏيئي ڇڏيندو هو، ته وات سان ياد ڪندا
 وڃو، جڏهن جهنگ ۾ ويندا هئاسون، ته ٻيا سڀ سبق ياد ڪرڻ کي
 لڳي ويندا هئا، پر مان رڳو الله جو نالو پيو ياد ڪندو هوس. موٽڻ
 مهل ٻيا خطابي سبق ٻڌائي هليا ويندا هئا، پر مون کي اکر به نه ايندو
 هو. پڙهائڻ لاءِ گهڻا حيل هلايائون، پر وريو ڪجهه به ڪونه.“

هن بيان مان نه فقط شاه ڪريم جي تعليم تي روشني پوي ٿي، پر ان
 وقت جي تعليم ڏيڻ جي طريقي جي خبر به پوي ٿي. ان مان ظاهر ٿئي ٿو، ته
 شاه ڪريم کي پڙهڻ کان وڌيڪ ذڪر سان شوق هو. ان سان گڏ سماع
 سان به ننڍپڻ کان ئي دلي لڳاءُ هوس، ۽ پڙهڻ ڇڏي وڃي سماع جي محفلن
 ۾ وهندو هو. ان سلسلي ۾ هڪ ڀيري ڀاءُ جي هٿان مار به کائڻين. بيان
 العارفين ۾ شاه ڪريم جي ڀاءُ سيد جلال جي زباني آيل آهي:

”جڏهن سيد عبدالڪريم کي ٿڌ هئي، سماع تان اٿاري ماءُ وٽ
 وٺي آيس، تڏهن والده مون کي ڇينپ ڪندي، نصيحت ڪئي، ته
 متان ان کي ڪجهه چيو اٿئي، توکي انجي مرتبي جي ڪل ڪانهي.
 سندس ڄمڻ جي بشارت پنهني جهانن جي سردار ڏني هئي.
 ..... ان کانپوءِ مون هن کي ڪجهه نه چيو، جيئن چوندو هو،
 تيئن ڪندو هوس. کيس عيال جي ذري به تڪليف نه ڏنم.“

ڀاءُ جي اهڙي قرب ڪري گهر جي جنجال کان آزاد ٿيو، وتندو هو
 درويشن جا وعظ ۽ نصيحتون ٻڌندو. بيان العارفين ۾ رُٿي جي مخدوم
 ضياءُ الدين (۱) جي زباني آيل آهي:

”هڪ ڀيري اسانجو وعظ شاه ڪريم ڪندڙ ۾ ويٺي ٻڌو. ان وقت
 اڃا هو معصوم هو. جڏهن وعظ پس ڪيم ۽ سڀ اٿيا، تڏهن هي به
 اٿيو ۽ گهر وڃڻ لڳو. منهنجي نظر سندس پٺيءَ تي پئجي ويئي.

(۱) هي مخدوم ضياءُ الدين، اهو نه آهي، جنهن جي ”سنڌي“ مشهور آهي. هي مخدوم
 صاحب کان اڳ ۾ ٿي گذريو آهي. سندس وڌيڪ احوال ڪو نه ٿو ملي.

سندس منزلت جو اندازو لڳائي چيم: هي چوڪرو هنن ڏينهن ۾ ئي
مهتر حضرت خضر عليه السلام سان صحبتي آهي، جيڪڏهن جوانيءَ
۾ کيس ڏسان ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي.“

جواني

پنهنجي مربي پيءَ جي وفات کانپوءِ گهر جو سمورو بار سندس ڪلهن
تي اچي پيو. انهيءَ ڪري گهر جي گذاري لاءِ محنت مزدوري ڪرڻ لڳو. بيان
العارفين ۾ اهو احوال هن طرح آيو آهي:

”اوائل عمر ۾ والده شريف جي خدمت ڪندا هئا. پورهئي سانگي
ٻين مزورن سان گڏ ڪم تي ويندا هئا، ۽ جهنگ ڪپي زمين صاف
ڪندا هئا. مزوريءَ دوران مٺڙي آواز سان سنڌي بيت آلاپي، مزورن
کي مست بنائي ڇڏيندا هئا. انهيءَ ڪري مزور کين منت ڪندا هئا ته
اوهين ويهي بيت چئو، اسين اوهانجو حصو به صاف ڪري ڇڏينداسون.
اهڙيءَ طرح هو کيس ڪم ڪرڻ نه ڏيندا هئا، ۽ پنهنجو ڪم ڪري،
سندس حصي وارو جهنگ به صاف ڪري ڇڏيندا هئا.“

شادي

شاه ڪريم شاديءَ جي سخت خلاف هو، پنهنجي مريدن ۽ معتقدن کي
شادي نه ڪرڻ جي نصيحت ڪندو هو. سندس نظريو هو، ته عام ماڻهن لاءِ
نڪاح جو شرعي حڪم چڱو آهي، پر سلوڪ جي راه جي طالب کي شادي
ڪرڻ نه جڳائي، ڇاڪاڻ جو اها سندس راه ۾ وڏي رڪاوٽ آهي.

ان سلسلي ۾ بيان العارفين ۾ سندس ڪيترائي قول آيل آهن. اهڙا خيال
ڪڻ جي باوجود شاه ڪريم شادي ڪئي ۽ کيس اولاد ٿيو. بيان العارفين ۾
سندس شاديءَ جو ذڪر سندس زباني هن طرح آيل آهي:

”هڪ ڏينهن مٽيارين ۾ سماع جي هڪ محفل ۾ ويٺو هوس، ته
وڏو پيءُ اچي نڪتو ۽ ٻانهن کان وٺي اچي، انهيءَ جاءِ تي
ويهاريائين، جتي اڳي ئي قاضي ۽ سادات ويٺا هئا. ويهڻ کانپوءِ
قاضيءَ مونکي چيو، ”فلاڻي ڌيءَ فلاڻي جي ساڻ چئني شرطن جي
توڪي قبول آهي؟“ ”منجهي ڪٿي ماڻ ڪيم. سڀني وٺي زور ڀريو ۽
منتون ڪيون ته هائو ڪر. ڏاڍو شرمندو ٿيس، ۽ ساداتن ۽ بزرگن

کي ڏسي کٿي قبول ڪيم، پر پرڻي کانپوءِ شاديءَ مان مونکي
ڪابه خوشي حاصل ڪانه ٿي.“
بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، ته جيتوڻيڪ شاديءَ سان دلي لڳاءُ
ڪونه هوس، تڏهن به گهر ٻار جو پورو پورو حق ادا ڪيائين.

هندستاني (بهار) بزرگ جي صحبت

سيد صاحب کي ننڍي کان ئي بزرگن جي صحبت ۾ ويهڻ مان روحاني
راحت ملندي هئي. انهيءَ ڪري جتي به ڪو بزرگ ۽ اهل دل ٻڌندو هو، ته
ڪهي وڃي ان جي صحبت ۾ ويهندو هو. هڪ ڏينهن هڪ پرديسي سلطان
ابراهيم نالي، بهار جو رهاڪو، اچي سندس ڳوٺ واري مسجد ۾ رهيو. شاه
ڪريم کيس مسجد ۾ تڪيل ڏسي سندس خدمت ڪندو رهيو. جڏهن خبر
پيس ته بزرگ کي پڳل ڪڪڙ کائڻ جو شوق آهي، تڏهن کيس ڪڪڙ
ڪهي، رنڌرائي اچي ڪارائيندو هو. ڇهن مهينن کانپوءِ ان بزرگ کيس پنهنجو
احوال هن طرح ٻڌايو:

”آءٌ ڪنهن بادشاه وٽ فوج ۾ سپاهي هوس. هڪ ڏينهن لڙائيءَ ۾
ايترا ماڻهو ماري، جو ترار جو مٿيو هٿ ۾ برف جيان ڄمي پيو.
اهو ڏسي خدا جي خوف اچي ورايو. انهيءَ ئي وقت گهوڙي جي واڳ
ڀاڙن جي هٿ ۾ ڏيئي، بهانو ڪري نڪري پيس. پوءِ ته ٻر منهن
ڪري وٺي پيگس، ۽ جهرجهنگ جهاڳيندو، سير و سفر ڪندو،
قدرت جا عجائبات ڏسندو هت اچي نڪتو آهيان.“

ان کانپوءِ شاه ڪريم کان سنڌ جي بزرگن جو احوال ورتائين، ۽ سندس
ذڪر جي طريقي بابت پڇيائين. سيد صاحب کيس مخدوم نوح ۽ ٻين بزرگن
بابت احوال ڏنو. ميران سيد يوسف جي ”الله“ جي ذڪر وارو طريقو کيس وڻيو.
ان کانپوءِ ان ڏٺي ئي هميشه ميران يوسف جي تعريف ڪندو رهندو هو.

هڪ ڏينهن سيد صاحب کي وظيفو ڏنائين، پر ٻئي کي ٻڌائڻ جي منع
ڪيائينس. ڪنهن ڏينهن اوچتو سيد صاحب اها ڳالهه ظاهر ڪري ويٺو. ان
کانپوءِ مسجد ۾ وڃي ڏسي ته ٺهي ئي نه، اهو ڏسي حيران ۽ پريشان ٿيو.
ڳولهيندي اچي کيس ”ميران يوسف“ جي دائري ۾ ويٺل ڏٺائين. هو سندس

ذوق ۽ شوق کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو. روح رهاڻ کانپوءِ کيس مانيون آڻڻ لاءِ چيائين. سيد صاحب مانيون وٺي جڏهن دائري تي پهتو، ته بزرگ وڃي چڪو هو. سيد صاحب کي ڏاڍي تشويع ٿي. ڳوليندي اچي بندر جي شهر (شايد لاهري بندر) جي پيڙو ٿيو. ڇا ڏسي، ته بزرگ ٻيڙيءَ ۾ چڙهي رهيو هو. تڪڙو وڃي ادب سان مانيون اڳيان رکيائين. هن خوش ٿي کيس دعا ڪئي، ۽ چيائينس: ”موتي وڃي پنهنجي عيال جي خدمت ڪر. اسان حج تي اسهيا آهيون.“ ائين چئي کائس موڪلايائين. ٻيڙي رواني ٿي ۽ اکين کان غائب ٿي ويئي.

اتان ٿي پير پني جي زيارت لاءِ ويو، جتي چئن فقيرن کي هڪ ڪنڊ ۾ ويٺل ڏٺائين. روزي چوڙڻ جي وقت، انهن فقيرن مان هڪ فقير وڃي گدائي ڪري آيو. گدائيءَ واري کاڌي جا پنج حصا ڪري، چار پاڻ کاڌائون ۽ پنجون شاه ڪريم کي ڏنائون. بيان العارفين ۾ شاه ڪريم جي زباني آيل آهي، ته، کاڌي سندس اندر اجاري ڇڏيو. ان کانپوءِ هڪ بزرگ کيس لٽ ڏني، جيڪا کي موڪلائي، گهر آيو.

مخدوم نوح جي مريد

ان کانپوءِ سيد يوسف بکري، مخدوم آدم سميجي ۽ مخدوم نوح جي صحبتن مان فيض پرايائين. خاص طرح سان مخدوم نوح کان گهڻو فيض ورتائين، ۽ انجي چوڻ تي اچي بلڙي وساڻيائين (۱). ان سلسلي ۾ دليل الذاڪرين ۾ وڌيڪ احوال هن طرح آيو آهي:

”سيد صاحب فرمايو: جڏهن مون سلوڪ جي واديءَ ۾ قدم رکيو، تڏهن مون تي اهڙي ڪيفيت طاري ٿيندي هئي، جو چوندو هوس، ته آگاهڙو رهان ۽ گودڙي به لاهي ڇڏيان، پر جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيس. ته اهو خيال منهن جي دل مان نڪري ويو، شريعت جي اتباع تي پختو ٿي ويس.“ (۲)

”سيد صاحب فرمايو: هڪ ڀيري اسان ٽي ڄڻا جدا جدا هڪ تمنا دل ۾

رڪي حضرت مخدوم نوح جي خدمت ۾ وياسون. جيئن ئي سندس منهن مبارڪ ڏٺوسون، ته اسان تنهي (شاه ڪريم، ميرڻ ڪاتيار ۽ هڪ بلوچ) جون تمنائون پوريون ٿي ويون.“ (۳)

”دليل الذاڪرين“ مان معلوم ٿئي ٿو، ته مخدوم نوح کي باقاعده مرشد ڪري ورتو هئائين، ۽ سندس عزت ۽ اطاعت تمام گهڻي ڪندو هو. ايتري قدر جو هڪ ڏينهن ڪنهن اچي کيس چيو، ته مخدوم صاحب اوهان کي ياد ڪري رهيو هو. ٻڌڻ سان هر- ڦار وارو ڪارائتو ڏاند الله جي راه ۾ ذبح ڪري فرمايائين: ”الحمد لله اها ڳالهه ڪيڏي نه شڪر ۽ فخر جي آهي، جو مخدوم صاحب جن مونکي ياد ڪري رهيا آهن، حالانڪ سندس ڪيفيت اها آهي، جو ڪڏهن ته پنهنجي فرزندن کي به نه سڃاڻندا آهن.“ (۱)

مرشد جي اطاعت بابت هڪ ٻي روايت خود شاه ڪريم جي زباني هن طرح آئي آهي:

شاه ڪريم فرمايو: ”انهيءَ خيال کان ته حق جي طالبن کي کائڻ نه گهرجي، مون کائڻ بلڪل ڇڏي ڏنو هو. جڏهن اها خبر حضرت مخدوم صاحب کي پيئي، تڏهن فرمايائون: خدا تعاليٰ فرمايو آهي: ”كلوا واشربوا“ انهيءَ کانپوءِ ٿورو گهڻو کائڻ لڳس.“ (۲)

پير پائڻ جي صحبت

سيد صاحب کي پنهنجي پير پائڻ سان ڏاڍي محبت هوندي هئي، ۽ انهن جو ڏاڍو احترام ڪندو هو. سيد جعفر بڪريءَ جو بيان آهي، ته:

”حضرت مرشد سيد عبدالڪريم پنهنجي مريدن سان حضرت بهاؤالدين گودڙئي جو وعظ ٻڌڻ ويا. جڏهن وعظ ختم ٿيو، ته حضرت سيد صاحب پنهنجي چادر کڻي حضرت گودڙئي جي پيرن هيٺان پتاري، ۽ جتي ڪٿي صاف ڪري ڏني. حضرت جن سان جيڪي مريد هئا، انهن کي اها ڳالهه ناگوار لڳي. آخر انهن مان هڪ مريد سيد عبدالقدوس نالي عرض ڪيو: سائين اوهان

(۳) دليل الذاڪرين، ص- ۲۲۶-۲۲۷، بحواله تذڪره صوفياڻ سنڌ، اعجازالحق

قدوسي، ص- ۳۱-۳۰

(۱) دليل الذاڪرين، بحواله تذڪره صوفياڻ سنڌ- اعجاز الحق قدوسي، ص ۳۱-۳۰

(۲) دليل الذاڪرين، بحواله تذڪره صوفياڻ سنڌ- اعجازالحق قدوسي، ص- ۳۱-۳۰

حضرت گودڙئي جي جتي کڻي رکي، تعجب آهي، جو هن صاحب ڪنهن به قسم جي معذرت به ڪانه ڪئي؟ پاڻ فرمائون: ”معذرت جو تعلق بيگانگي سان آهي. پر اسان ٻئي ته هڪ وجود آهيون. انهيءَ کانسواءِ ٻنهي جهانن جي سردار جي ڪچهريءَ ۾ آءُ گهڻو پري ٿينءَ صف ۾ بيهندو آهيان ۽ حضرت گودڙئو بلڪل ويجهو هوندو آهي. هيئنڙ اوھين انصاف ڪريو، ته منهنجو اهو عمل ڪيتري قدر درست آهي.“ (۱)

جواني ۽ وچين وهي

بيان العارفين ۾ شاه ڪريم جي وڏن يارن جي زباني آيو آهي، ته پاڻ جواني جو گهڻو عرصو هن طرح گذاريائون:

”صبح جو وڏي اسر مهل بانگ ڏيئي، ويهي ذڪر ڪندا هئا، جماعت سان نماز پڙهي مراقبي ۾ ويهندا هئا. اشراق پڙهڻ کانپوءِ مسجد مان نڪرندا هئا، ۽ گهر وڃي عورتن وارو سمورو ڪم ڪار جهڙوڪ: ٿانو ڌوئڻ، رڌڻ پچائڻ وغيره پاڻ ڪندا هئا. چانور رنڌي ٻارن کي ڪارائي، ڪاسو هٿ ۾ کڻي گدائيءَ تي نڪرندا هئا. گدائيءَ تان آندل کاڌو فقيرن کي ڪارائي، ڏاند ڪاهي پنيءَ تي ويندا هئا. ڳچ زمين ڪيڙي، هر بند ڪندا هئا، ۽ وڃي گاه ڪندا هئا. سج لڙي گهر موٽندا هئا، ۽ وڃي گاه ڏاندن کي وجهي، اتي ئي ٻه رڪعتون نفل پڙهي وڃي، ٽيپهريءَ جي بانگ ڏيندا هئا. جماعت سان نماز پڙهي، وري ڏاند ڪاهي هر تي ويندا هئا، ۽ سانجهيءَ سوهائي جي نماز پڙهي، گهر ايندا هئا. ڪارائڻ کانپوءِ وري سنڀال ڪندا هئا، ته مٿان ڪو بڪيو رهجي وڃي. جيڪڏهن ڪو بڪيو رهجي ويندو هو، ته پنهنجو کاڌو ان کي ڏيئي ڇڏيندا هئا.

جڏهن سڀ فرزند ۽ مريد خادم ڪائي ڍو ڪري سمهندا هئا، ته وضو

(۱) دليل الذاڪرين، بحواله تذڪره صوفياڻ سنڌ، ص- ۳۱ - ۳۰ سيد محمد جعفر جنهن جي زباني مٿين روايت آيل آهي، سيد محمد يوسف بکريءَ جو پوٽو هو، جنهن سان شاه ڪريم صحبتون ڪيون هيون. سيد يوسف ۽ بهاؤالدين گودڙئي جو احوال ڪتاب جي آخري حصي ۾ ايندو. سيد يوسف، ميران محمد جونپوريءَ جو مريد هو، پر سيد جعفر شاه، شاه ڪريم جو مريد هو، ۽ ٺٽي کان شاه ڪريم جي درگاه تي ويندڙ جماعت کي ماني ڪارائيندو هو. سندس فرزند سيد محمد عرف سيد قنڌو شاعر هو. (تحفته الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- ۵۶)

ساري نفل پڙهندا هئا. ان کانپوءِ ٻاهر نڪري ”راهوت“ شهر جو رخ ڪندا هئا. واٽ تي ننڍن ڳوٺن جي مسجدن ۾ وڃي پاڻي پريندا هئا ۽ وٽ لاءِ پتر رکندا هئا. جيڪڏهن ڪو ستل هوندو هو، ته انکي زور ڏيندا هئا. واٽ تي جهنڊي پاڻي ۽ ٻين بزرگن جون زيارتون ڪندا ويندا هئا. لٽي جي هر هڪ مسجد جو پاڻي پريندا هئا، ۽ جيڪڏهن ڪو ستل هوندو هو، ته انکي زور ڏيندا هئا. ٺٽو ڇڏي، پير پني ۽ ٻين بزرگن جون زيارتون ڪري، ڳوٺ موٽي اچي صبح جي بانگ ڏيندا هئا. ماڻهو چوندا هئا، ته شاه ڪريم کي ننڍي نه ٿي اچي، جو هميشه هڙو ساجهر اچي ٿو بانگ ڏئي. پوءِ نماز پڙهي اهڙيءَ طرح ڏينهن گذاريندا هئا، جيئن مٿي بيان ٿي آيو.“ (۱)

عبادت ۽ رياضت

مٿين بيان مان معلوم ٿيندو، ته حضرت شاه ڪريم شريعت جو اتباع ڪندي، باقاعده نماز پڙهندو هو، ۽ محنت ڪري پنهنجي آل اولاد جا حق باقاعدي سان پورا ڪندو هو. ان سان گڏ فقيرن جي به پوري پوري خدمت ڪندو هو، ۽ هر لحاظ کان انهن جي سار سنڀال لهندو هو. ايتري قدر جو گداءَ ڪري، ۽ پاڻ نه کائي به انهن کي کارائيندو هو. پنهنجي اولاد کي وري پنهنجي پگهر جو پورهيو کارائيندو هو. پر جيئن ته مسڪين هو، فقيرن کي پنهنجي طرفان ڪارائي نه سگهندو هو، انهيءَ ڪري انهن کي ڪارائڻ لاءِ گداءَ ڪرڻ کان به حجاب نه ڪندو هو.

ان مان واضح ٿيندو ته، هن عبادت ۽ رياضت کي گڏوگڏ هلايو، ۽ هر حال ۾ شريعت جي اتباع کي ضروري سمجهيو. شريعت جي پابندي ڪندي، نه فقط فرضي نماز ادا ڪندو هو، پر نفلي نمازون به باقاعدي سان پڙهندو هو. اشراق ته نه ڪسائيندو هو، پر تهجد به پڙهندو هو. تهجد جي نماز پڙهندي پهرين رکعت ۾ ايڏو ته گريو ڪندو هو، جو مٿس بيخوديءَ جي حالت طاري ٿي ويندي هئي، ۽ ڀر ڦٽيءَ تائين سامت ۾ نه ايندو هو. اهڙيءَ طرح کيس ٻي رکعت هٿ نه ايندي هئي. عجب کائيندو هو، ته ماڻهو تهجد

(۱) اهو احوال بيان العارفين جو آهي. تحفته الڪرام جي صاحب به (سنڌي ترجمو، ص- ۲۲-۲۳) اتان نقل ڪيو آهي.

ڪيئن ٿا ادا ڪن. (۱)

سيو و سفر

جيتوڻيڪ گهر جو سمورو ڪاروبار سندس سر تي هو، تڏهن به ڪڏهن ڪڏهن وقت ڪڍي سير سفر ڪيائين. سنڌ ۾ لاڙي وڇولي ۾ گهڻو گهميو. سري جي سير جو پتو نه ٿو پوي. البتہ سندس هيٺين بيت مان اهڃاڻ ملي ٿو، ته سري جو سير به ڪجهه قدر ڪيو هئائين:

”جي اتر جي لاه، سڄڻ سڀ پر ڪٿا،

ري پاڇي ڪٽئي، سير پري نه باه.“

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، ته سنڌ کان ٻاهر گجرات تائين به ويو هو، ڇاڪاڻ جو هڪ هنڌ احمد آباد جو ذڪر آيو آهي. ان سلسلي ۾ هڪ هندي دوهو به سندس زباني آيل آهي. سندس ارد گرد جيڪي بزرگ سندس همعصر هئا، تن سڀني سان صحبت ڪئي هئائين، ۽ جيڪي درگاهون هيون، سي سڀ ڏٺيون هئائين.

ڪسب معاش

سهروردي سلسلي جي باني حضرت ابوالنجيب عبدالقاهر سهروردي (وفات ۵۶۳ هجري) پنهنجي مشهور ڪتاب ”آداب المريدين“ ۾ ”صوفي ۽ ڪسب معاش“ تحت لکيو آهي:

”صوفين کي ڪسب معاش ۽ حلال رزق جي تلاش ڪرڻ گهرجي.

صوفين جو ان اصول تي اجماع آهي، ته حلال رزق لاءِ پورهيو ڪرڻ

گهرجي. سڀ متفق آهن، ته پورهيو ۽ واپار، ۽ هنر ۽ ڪاريگريءَ

جو ڌنڌو مباح ۽ عمدو ڪم آهي. البتہ رزق جي طلب ۾ پاڻ کي

صفا ڪم ڪري ڇڏڻ، لالچ ۾ منهن وجهڻ، ۽ مال گڏ ڪري رکڻ

کي صوفي خراب سمجهن ٿا.“ (۱)

حضرت شاه عبدالڪريم، انهيءَ اصول جو عملي نمونو پيش ڪيو آهي.

حلال رزق جي حاصل ڪرڻ لاءِ هر قسم جو پورهيو ڪيائين، جهڙوڪ:

(۱) بيان العارفين ۽ تحفته الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- ۴۲۲

(۱) ”آداب المريدين، اردو ترجمو، غلام احمد خان.

جهنگ وڌڻ، کاتي ڪڍڻ، هر ڪاهڻ، پوکي راهي ڪرڻ وغيره. پورهيو ڪندي به الله جي ياد کان غافل نه رهيو، ۽ شريعت جي اتباع ۾ به ڪمي نه آندائين. يعني رزق جي طلب ۾ گم نه ٿيو، ۽ نه ڪجهه ميڙي رکيائين. بيان العارفين ۾ هڪ روايت آئي آهي:

”هڪ پيري احمد فقير ڪائنس پڇيو، ته قوت گذران لاءِ ڪهڙو ڪم ٿا ڪريو؟ فرمايائونس: ڪوڏر هڻندو آهيان ۽ ڪپڙن جو ڌنڌو ڪندو آهيان.“ تنهن تي وري چيائينس: ”ڪوڏر هڻندي ۽ هر ڪپڙيندي اوهان خدا کي ڪيئن ساريندا هوندا؟“ تڏهن سيد صاحب مشڪي فرمايو: ”اسان کان مولائي سائين ڪڏهن به وسرڻ جو نه آهي. اي احمد فقير، ان لاءِ مثال وٺ، ته جڏهن ڪا عورت دلا پري مٿي تي رکي هلندي آهي، ته اهي دلا کيس هلڻ ۽ ڪپڙن کان روڪيندا آهن ڇا؟“

هن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو، ته سيد صاحب ڪيئن نه صحيح عملي زندگي گذاري. سندس هڪ بيت جي هيءَ مصرع سندس عملي زندگيءَ جي ترجماني ڪري ٿي:

”هنيون ڏجي حبيب کي، لڳ گڏجن لوڪ.“

هسڪيني

پورهيو ڪرڻ جي باوجود مال ميڙي نه رکيائين، ۽ ”الفقر فخر“ کي پنهنجو اصول بنايائين. شروعات ۾ ته مالي حالت ڏاڍي تنگ هيس. ايتري قدر جو سندس فرزند پورهئي ۽ بڪ سبب ماندا ٿي ويندا هئا. هڪ پيري ته مالي حالت اهڙي خراب ٿي وين، جو لڏي وڃي ٻيءَ ديهر ۾ ويٺا. لڏي وڃڻ کان ۲۵ ڏينهن پوءِ جهنگ ۾ شيخن سندن مينهن ماري وڌي، جنهن ڪري سندس اهل عيال کي اڃا به وڌيڪ مصيبت پيش آئي، ڇاڪاڻ جو گذاري لاءِ ٻي ڪابه شيءِ نه بچن. انهيءَ زماني ۾ سندن هڪ فرزند پورهئي سانگي ڪنهن ڪري تي پهتو، جتي جو ٻئي ڪٽيائون. ڊيري جي ٻاهران پتڪو ۽ چادر رکي، وڃي جو ڪٽڻ ويٺو. انهيءَ وچ ۾ ڪو شاهينگ سندس پتڪو ۽ چادر چورائي ويو. جڏهن جو ڪٽڻ کان واندو ٿيو، تڏهن ٻه تويا ڪميت جا اجورو مليس. اهي وٺي ڪپڙن ڏانهن جو ڏسي، ته اهي ٺهن ئي ڪونه.

لاچار جهڙي تهڙي حال گهر پهتو.

بيان العارفين ۾ هڪ ٻي روايت آهي، ته انهيءَ مسڪينيءَ واري حالت ۾ هڪ پيري پنهنجن فرزندن سان گڏجي پنهنجي پٺيءَ ۾ ڪرڻ چوندڻ ويو. سنگ چوندڻندي، سندس هڪ فرزند ڪري پيو ۽ بيهوش ٿي ويو. گهڻي وقت کانپوءِ سامت ۾ آيو ۽ ٻڌايائين، ته: بک جي غلبي ۽ هيٺائيءَ جي ڪري، اهو حال ٿيو. پوءِ ڪجهه سنگ مهڻي کيس کارايائون، تڏهن وڃي هلڻ چلڻ جهڙو ٿيو.

اهڙيءَ تنگيءَ ۽ بک ۾ گذاريندي به ڪنهن کي پنهنجي حال جي خبر نه ڏيندا هئا. سڀ ڪو ائين پيو سمجهندو هو، ته خوش پيا گذارين. اهڙي حال ۾ به فقيرن جي خدمت ڪندا هئا، ۽ جيڪڏهن ڪو بکيو ڏسندا هئا، ته پنهنجو کاڌو به کڻي ان کي ڏيندا هئا. بلڪ پنهنجو رات جو کاڌو ته ڪيترو وقت رکي ڇڏيندا هئا، ته متان ڪو اوڀلو مهمان يا فقير اچي نڪري، جيڪڏهن ڪو اچي ويندو هو، ته پنهنجو کاڌو ان کي کارائي ڇڏيندا هئا. تمام دير تائين ڏسي ڏسي، جڏهن ڪنهن مهمان يا فقير جو آسرو لاهيندا هئا، ته پوءِ پاڻ کائيندا هئا.

پڇاڙيءَ ۽ وفات

پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ رياضتن، فاقن، اوجاڳن ۽ عبادتن جي ڪري، سندس فاني جسم جهري پيو. ان هوندي به جيڪڏهن ڪو سوالي ايندو هو، ته ان سان گڏجي گهوڙي تي چڙهي حاڪمن ڏانهن ويندو هو، جيتوڻيڪ پاڻ کي جهلي به ڏاڍي ڏکيائيءَ سان سگهندو هو. بيان العارفين ۾ سندس زباني آيل آهي: ”چوويه سال ٿي ويا آهن جو چار پنج مرض گهر ڪري ويا آهن.“

زندگيءَ جا پويان ڏينهن حجري ۾ گذاريائون، جتي اڌ رات جو اٿي سنڌي بيت ڳائيندا هئا. اهڙيءَ طرح محنت ۽ مشقت جي زندگي گذاري، سرزمين سنڌ کي، روحانيت جي فيض سان مالا مال ڪري، ۽ تصوف جي خوشبوءِ پکيڙي سنه ۱۰۲۲ هـ (۱۶۲۲ع) ۾ ۸۸ سالن جي عمر ۾ تاريخ ۷ ذوالقعد آچر رات، سانجهيءَ نماز مهل لاڏاڻو ڪيائون. (۱)

ولادت ۽ وفات جون تاريخون هن طرح آهن.

شاه عبدالڪريم سيد ما	بود از هاديان راه خدا
از نبي و علي نژادش دان	وز حسين و بتول اصلش خوان
بود از اولاد حيدري هروي	زاده شد اولاً بمتمعلوي
سال نه صدو چهل و چهار دگر	بود از هجرت شفيح بشر
چونڪم سي و هزار سال گذشت	شدلقايش نصيب و صلش گشت
شهر ذي قعدة هفتمين از ماه	شب يك شنبه آن خدا آگاه
وقت شام از جهان برضوان رفت	قد بلغ قد بلغ ز جانها رفت
سال تاريخش از ره- ايجد	جز بلغ نيست در حساب شرد
رحمت- حق براو و مريدانش	وز خدا باد عفو و غفانش. (۲)

سندس مقبرو سندس ڳوٺ ”سيد بور“ (هاتي بلڙي) بر آهي، جيڪو سندس پڙ پوٽي، سنت جي عظيم شاعر حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ، ملتان مان ڪاشيءَ جون سرون آڻي، لهرايو. وصال جي ذريخ تي مينو ٻڌندو آهي. ۽ هر ڪنهن ماه پهرين سومر تي سندس درگاه تي سماع ٿيندو آهي.

اولاد

- سيد صاحب کي يارهن ٻار ٿيا، اٺ پٽ ۽ ٽي نياڻيون، جن جا نالا هي آهن:
- ۱- سيد لعل شاه يا لعل محمد شاه عرف لاله شاه- ننڍي هوندي گذاري ويو.
  - ۲- سيد عبدالرحيم- هن به پنهنجي والد جي زندگيءَ ۾ وفات ڪئي.
  - ۳- سيد جمال شاه (۱) پيءُ جي حياتيءَ ۾ هالن کان ٿي آيو، ته واٽ تي چورن شهيد ڪري ڇڏيس. شاه عبداللطيف ڀٽائي رح هن يلاري جو پڙ پوٽو هو.
  - ۴- سيد برهان، ۵- سيد مبشر، ۶- سيد دين محمد، ۷- سيد محمد حسن، ۸- سيد عبدالقدوس.

العارفين ۱۰۳۲ هـ ڏٺو آهي. مرزا قليچ بيگ (رساله ڪريمي، ص ۱۲) ۽ ڊاڪٽر دائود پوٽي (شاه ڪريم جو ڪلام، ص- ۱۸) به بيان العارفين ۾ ڏنل سنه ۱۰۳۲ هـ قبول ڪيو آهي.

(۲) بيان العارفين فارسي، (قلمي)، آخري صفحو.

(۱) شاه ڪريم جي هن فرزند جو نالو بيان العارفين جي بمبئي واري ڇاپي (ص- ۲۹۲) ۾ ”جلال شاه“ آيو آهي، جيڪو غلط آهي. فارسي قلمي نسخن ۾ جمال شاه آيو آهي. لطائف لطيفي (ص ۸ ۽ ۹)، مقدمه لطيفي (ص- ۱۱)، رساله ڪريمي (ص- ۱۵) ۽ شاه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام (ص- ۱۹) ۾ به ”جمال شاه“ آيو آهي.

فصل ٻيو

شخصيت ۽ ڪردار

فيض جي پالوٽ

حضرت شاه عبدالڪريم جي رهڻي ڪهڻي ماڻهن کي ڏاڍو متاثر ڪيو، ۽ ڪيترائي ڀرت جا پهيڙا سندس فيض جي درياه مان چڱي چڪي، سلوڪ جي راه جا پانڌيڙا ٿيا. سندس مريدن، معتقدن ۽ صحبتن جو وڏو تعداد هو، جن مان ڪيترا ته ڪامل درويش هئا، انهن جو ذڪر هن ڪتاب جي آخر ۾ ملندو.

شخصيت

سندس شڪل شبيهه مان نور پيو بکندو هو. منهن ۾ ڏيا هئس، جو ڏسڻ سان هرڪو متاثر ٿيندو هو، ۽ سمجهي ويندو هو، ته اهل دل بزرگ آهي. ڪپڙا سادا ۽ نير ۾ ٻڌل پهريندو هو. خاص طرح سان ڪاري چادر ضرور هوندي هيس. اڃا ڪپڙا پسند نه ڪندو هو. کاڌو به تمام سادو کائيندو هو. ماني اڻ مڪيل ۽ چانور بنا داغ جي کائيندو هو. ڏڪار سڪار ۾ سدائين خوش گذاريندو هو. گدائ ڪري پاڻ به کائيندو هو، ته فقيرن کي به کارائيندو هو. گدائ وارو کاڌو ڏاڍو پسند هوس. ايتري قدر جڪڏهن ڪٿي مهماني ٿيندي هيس، تڏهن به پهريائين گدائيءَ جي مانيءَ مان تڪر کائي، پوءِ ميزبان جي ماني کائيندو هو. اهو سڀ ڪجهه محض انهيءَ لاءِ ڪندو هو، ته جيئن نفس هيٺو ۽ هيناهون ٿئي. (۱)

دل جو ڪشادو ۽ سخي هو. جيڪو هوندو هوس، مسڪينن ۽ فقيرن کي ڏيئي ڇڏيندو هو ۽ پاڻ گدائي ڪري گذاريندو هو. وقتي پنهنجو کاڌو به

(۱) تحت الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- ۴۲۲- بيان العارفين ۽ شاه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام؛ ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص- ۲۴-۲۲.

فقيرن کي ڏيئي، پاڻ بڪون ڪيندو هو. (۱)

ڪاوڙ ۽ ڪيني کي صفا تڙي ڪڍيو هئائين. صبر ۽ تحمل، بردباري ۽ نهائئيءَ جو مجسمو هو. ڪنهن کي چيڙائڻ ۽ اهڃاڻ ڪرڻ رسائڻ ته پري رهيو، پر جيڪڏهن ڪو هروڀرو ڏاڍائي ڪري، کيس چار اکر چئي ويندو هو، يا ايڏا رسائيندو هو، ته ان لاءِ به ڪو واٽان ويٺو نه ڪيندو هو. (۲)

سندس تحمل جو هڪ مثال هن طرح آهي:

”هڪ پيري ڪن حرڪتي ماڻهن سندن هنيءَ جي اڏيچي، پاڻي وهائي ڇڏيو ۽ سندس نار بيهاري ڏاند چوڙي ڇڏيا. آخر سيد صاحب کي ڏک به هنيائون، تڏهن به صبر ڪيائين ۽ انهن کي ڪجهه به نه چيائين.“ (۳)

رحمدل به ڏاڍو هوندو هو. پنهنجي ڏاندن کي مارڻ ته، پري رهيو، پر چينپيائين به نه. هني ڪيڙڻ ويندو هو ته، هر به ڪلهي تي کڻي ويندو هو. سڄيءَ حياتيءَ ۾ فقط هڪ دفعو هڪ پٽ کي چماٽ هنيائين، جنهن جو پڇاڙيءَ تائين ارمان هوس. سندس چوڻ هو ته ”شرافت روح کي آهي، ۽ نه بدن کي. شايد هن فرزند جو روح منهنجي روح کان چڱو هجي.“

هڪ دفعي سندس خادم زور ڏيندي اگر ڀڄي وڌس، پر ڪجهه به نه ڪيائين، ۽ نه زورن ڏيڻ کان ئي روڪيائينس. جڏهن خادم جي ويڻ کان پوءِ ڏاس ۽ مٽي گهرائي ٻڌائين، تڏهن وڃي پتو پيو.

ڳوٺ ۾ هڪ هندو هميشه بيمار گذاريندو هو. پاڻ ان کان وقت بوقت ڀڄڻ ويندو هو. جيڪڏهن ڪو مسڪين ۽ منجهيل اچي حال اوريڻدو هوس، ته اوسيتائين آرام نه ايندو هوس، جيستائين ان جو ڪم پورو نه ڪندو هو. جيتوڻيڪ حاڪمن وٽ ويڻ نه وڻندو هوس، تڏهن به منجهيل ماڻهن جي راهه لاءِ حاڪمن وٽ هلي ويندو هو. انهيءَ سلسلي ۾ جيڪڏهن حاڪم ان سهاڻيندڙ هلندو هوس، ته اهو به برداشت ڪندو هو. ڪو به ضعيف يا محتاج

(۱) ”بيان العارفين“ ۽ ”شاہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام“؛ ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص ۲۳-۲۴.

(۲) ”بيان العارفين“ ۽ ”شاہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام“؛ ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص- ۲۳-۲۴.

(۳) مرزا قليچ بيگ: احوال شاہ عبداللطيف، ٻيو ڇاپو، ۱۹۷۲ع ص- ۵۶ ۽ رساله ڪريمي، ص- ۱۹.

ڏسندو هو، ته پهريائين ان جي مدد ڪندو هو، پوءِ ڪنهن ٻئي ڪم کي لڳندو هو. هڪ ڏينهن هڪ ڪراڙي ۽ ڪمزور عورت کي تڏو اٿندي ڏٺائين. ڪهل اچي ويس، ۽ ڪراڙيءَ کي ڪم تان اتاري، پاڻ کيس تڏو تيار ڪري ڏنائين. تڏو تيار ڪري رهيو هو ته، اتان مرزا جاني بيگ جو وڏو امير قاسم چرڪس اچي لانگهائو ٿيو، ۽ کيس هٿ ٻڏي بيهي رهيو. پر جيسيتائين تڏو اٿي نه اٿيو، تيسيتائين امير ڏانهن ڪو به توجهه نه ڏنائين.

سماع جو شوق

ننڍپڻ کان ئي سماع (۱) جو شوق هوس، جنهن تي سندس وڏي پيءُ سيد جلال چينيپو به هوس. پاڻ به سرءُ الحان سان بيت ڳائيندو هو، ته ٻين کي به سڏي پاڻ سان گڏ ڳارائيندو هو. سماع جون محفلون پاڻ وٽ به لڳارائيندو هو، ته ٻين وٽ به ٻڌڻ ويندو هو. سماع کي ذڪر ۽ عبادت ڪري سمجهندو هو. چوندو هو، ”ڪن علم پڙهيو، ڪن هنر سکيو، پر مون رڳو سماع سکيو، ۽ پيءُ ڪنهن شيءِ ڏانهن خيال نه ڪير.“

سماع وقت وجد ۽ حال جي ڪيفيت طاري ٿي ويندي هيس. مزوريءَ تي ويندو هو، ته اتي به مزورن کي بيت ڳائي ٻڌائيندو هو. پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ حجري جي اندران، پريات جو، مٺڙي سر سان بيت چوندو هو، جيڪي حجري جي ٻاهران ويهي مريد ٻڌندا هئا، ۽ دل ٺاريندا هئا.

سند ۾ سماع

تاريخي معصوميءَ جي صاحب ان وقت جي سماع جو نمونو هن ريت بيان ڪيو آهي:

(۱) سماع کي صوفين جائز ته ٺهرايو آهي، پر ان لاءِ ڪي شرط مقرر ڪيا اٿن. امام غزالي عليه رحمته هينئن شرطن تي سماع کي جائز سمجهي ٿو:

سماع سان گڏ شراب خوري ۽ ساز سرندا نه هجن، جي ماڻهن جي نفساني خواهشن کي اڀارين. سماع اهڙو هجي جنهن مان الله تعاليٰ جو ذوق شوق وڌي.“

حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني عليه الرحمته سماع کي مڪروه ڄاڻايو آهي، شيخ شهاب الدين عمر سهروردي عليه الرحمته ان کان اجتناب فرمايو هو، ۽ شيخ بهاء الدين نقشبند فرمايو هو: ”مونکي ان کان انڪار ته ڪونهي، پر مان اهو ڪم نه ڪندو آهيان.“

”ڳچ جيترا ماڻهو اچي هڪ هنڌ گڏ ٿيندا آهن، جن مان ڪي پنهنجي زبان ۽ سر سان بيت پڙهندا آهن، ۽ ٻيا ان سر موافق سماع ڪندا آهن. سماع ڪندي، ڪن تي حال پوندو آهي، ۽ گهوڙي وانگر پڙ ڪيندا آهن ۽ مست ٿي ويندا آهن. وينلن مان هر هڪ انهن جي چيلهم کي قابو جهلي بيهندو آهي، پوءِ هو نچندا آهن ۽ وڏا آواز ڪندا آهن. ٻن ٽن سماع ڪندڙن جو اهڙو آواز هڪڙي هنڌان اچڻ، عجيب پڙاڏو وجهي ڇڏيندو آهي، ۽ ميل يا وڌيڪ مفاصلي تي ٻڌڻ ۾ ايندو آهي.“ (۲)

شاہ ڪريم جي درگاه تي ٿيندڙ سماع

موجوده دؤر ۾ شاہ ڪريم جي درگاه تي ماه پهرين سومر رات، حج رات ۽ ميلي واري رات تي ۽ ڏينهن جو سماع ٿيندو آهي. سجاده نشين کان اجازت وٺي، فقير مڃ جي چوڌاري حلقو هڻي ويهندا آهن، ڪي فقير بيٺا رهندا آهن. بيٺلن مان هڪ جڻو شاہ ڪريم جي بيتن جي هڪ مصرع پڙهندو آهي، ان تي ٻيا سڀ فقير اشهد اگر مٿي کڻي ”القارعة“ چوندا ۽ ”مالقارعة“ چئي اگر هيٺ ڪندا. اهڙيءَ طرح بيت پڙهندا رهندا آهن، جيسيتائين سجاده نشين يا ان جي غير حاضريءَ ۾ سندس ولي عهد اچي ويهي. بيت گهڻو ڪري مارئيءَ ۽ سهڻيءَ جي سر مان پڙهندا آهن.

پير صاحب ٽلهي تي ويهندو آهي، سندس منهن قبلي طرف هوندو آهي. سماع ۾ شرڪت ڪندڙ فقير، حلقي وار، پير صاحب ڏانهن منهن ڪري ڦرندا آهن، پر اهڙيءَ طرح جيئن پير جي نظر مڃ کان پري نه ٿئي. ڏهن

حضرت خواجہ حسن بصري فرمايو آهي: ”سماع، جيڪو ماڻهو حق سان ٻڌي ٿو، اهو حق رسيدہ ٿي وڃي ٿو، ۽ جيڪو نفس سان ٻڌي ٿو، اهو ڪافر ٿي وڃي ٿو.“

حضرت ذوالنون مصري (وفات ۵۶۲ هـ)، حضرت ابونجيب عبدالقاهر سهروردي (وفات ۵۶۲ هـ)، حضرت مخدوم جهانپان جهان گشت بخاري (وفات ۷۸۵ هـ) ۽ ٻين صوفي بزرگن جا به سماع جي سلسلي ۾ اهڙائي قول آهن. يعني هو ان ۾ وڏي احتياط جا قائل هئا. حضرت خواجہ نظام الدين اولياءِ دهلوي (وفات ۷۸۵ هـ) جي ملفوظات ”فوائد الفوائد“ (ص- ۹۵ ۽ ۲۴۶) ۾ سماع لاءِ هيٺيان شرط رکيل آهن:

- ۱- ٻڌائڻ وارو ڇوڪرو نه هجي، ۲- کيت ۾ هزليات ۽ فحش مضمون نه هجي، ۳- ٻڌڻ وارو الله لاءِ ٻڌي، ۴- سرود نه هجي، ۵- عورتون نه هجن (لمعات سليماني؛ شاہ سليمان قلوازي ۱۹۴۱ع ص- ۱ کان ۱۲)

(۲) تاريخ معصومي سنڌي، ترجمہ ص- ۲۱۶.

پندرهن منتن کان پوء پير صاحب اندر ويندو، ته فقير ويڙهي ويندس. ڪجهه وقت کان پوء پير صاحب وري اچي ٿلهي تي ويهندو. چڱو وقت ويهن کان پوء پير صاحب هلندڙ سماع مان اٿي هليو ويندو، ۽ فقير هو ۽ الله هو جو ورد شروع ڪندا. (۱)

سنڌ جي سماع جي قديم توڙي موجوده طريقي جو جائزو وٺڻ سان معلوم ٿيندو، ته سماع، راڳ جو نالو نه آهي. سماع راڳ کان بالڪل مختلف آهي. سماع خدا جي ياد ۽ تزڪيه نفس جو هڪ تربيتي نمونو آهي. هي هڪ اهڙو نمونو آهي، جنهن ۾ ماڻهو هڪ منو ٿي پنهنجي مالڪ حقيقي ڏانهن رجوع ٿئي ٿو، ۽ ان جي ذڪر ۽ فڪر ۾ پنهنجي ذات کي بالڪل وساري ڇڏي ٿو. اهڙيءَ طرح سندس دل ۽ روح جي صفائي ٿئي ٿي.

فصل ٽيون

علمي لياقت ۽ مشرب

علم و فضل

مٿي بيان ٿي چڪو آهي، ته شاه عبدالڪريم بلڙيءَ واري کي ظاهري تعليم سان شوق ڪونه هو. ”بيان العارفين“ ۾ سندس زباني آيل آهي، ته فقط ۾ سيارا پڙهيو. مريدن کي به چوندو هو ته ظاهري تعليم پرائڻ ۾ گر ٿي نه وڃن. الله تعاليٰ جي ذڪر ۽ فڪر کي ظاهري تعليم کان بهتر سمجهندو هو. انهيءَ هوندي به ظاهري عالمن جي صحبت ۾ ويهي گهڻو ڪجهه پرايائين. سندس ملفوظات ”بيان العارفين“ مان معلوم ٿئي ٿو، ته نبين ۽ ولين جي قولن جي کيس وڏي ڄاڻ هئي. وقت جا وڏا عالم جهڙوڪ: مولانا دائود مفتي، مولانا محمد صدر، مخدوم حامد دودائي ۽ ٻيا جڏهن سندس مجلس ۾ کائنس تصوف جا باريڪ نڪتا ۽ معنائون ٻڌندا هئا، ته دنگ رهجي ويندا هئا. ان وقت جو مشهور عالم ميان عبدالرشيد ”بصير“ چوندو هو، ته ”جڏهن حضرت جن وٽان نڪتا ٻڌندو آهيان، تڏهن ڪيترا خيال ۽ معنائون دل تي تري اينديون اٿن. مرضي اٿن، ته حضرت جن جي هر هڪ نڪتي جون ڪيتريون ئي معنائون بيان ڪريان.“

شاه عبدالڪريم کي سنڌي شاعرن جا بيت به ياد هئا. قاضي قاضن جا بيت جيڪڏهن شاه ڪريم جي زباني معلوم نه ٿين ها، ته اسان تائين نه پهچن ها. فارسي ۽ هندي جي به ڪجهه قدر واقفيت هيس.

جيتوڻيڪ سندس خيال هو، ته ظاهري علم مان غرور ۽ هٿ پيدا ٿئي ٿو، جيڪو سلوڪ جي راه ۾ وڏي رڪاوٽ آهي، تڏهن به ظاهري علم کي ننڍو نه اٿس. ”بيان العارفين“ ۾ هڪ نقل آيو آهي، ته هڪ پيري مريدن اچي کيس چيو: ”ماڻهو چون ٿا، ته اوهين علم ڇو نه ٿا پڙهو؟“ پاڻ کين چيائون، ”انهن کي چئو ته دعا ڪريو، ته علم نصيب ٿئي.“

مذہب ۽ مشہور

حضرت شاہ عبدالکریم علیہ الرحمۃ وڈو صوفي بزرگ هو۔ سنت جماعت جي طريقي تي هلندو هو۔ آل اطهر جي محبت دل ۾ هيس، ۽ حضرت امام حسين عليه السلام جي شهادت تي غم جو اظهار ڪندو هو۔ سيد بدران فقير سڏائيندو هو۔ ٻين سيدن کي به چونڊو هو، ته فقير سڏايو، ڇاڪاڻ جو فقيري ۾ ”سيدي“ اچي وڃي ٿي۔ ان جو سبب اهو آهي، جو ٻنهي جهانن جي سردار فقر تي فخر ڪيو آهي۔ تصوف جي سلسلي ۾ پاڻ کي اويسي (۱) سڏيندو هو۔ شريعت موجب پورو هلندو هو۔ روزا ۽ نمازون ڪڏهن به نه گسايائين۔ سندس مقام ۾ منزلت بابت ڪيترن ئي بزرگن جا بيان ”بيان العارفين ۾ آيل آهن۔“

(۱) اويسي طريقو حضرت اويس قرنيءَ جي نالي پٺيان مشهور آهي، جنهن حضور ﷺ کي ڏسڻ کان سواءِ ايمان آندو هو۔ جڏهن ٻڌائين ته احد جي جنگ ۾ پاڻ ڪرمن جو ڏند مبارڪ شهيد ٿيو آهي، ته پنهنجا سڀ ڏند ڀڄي ڇڏيائين۔ انهيءَ خيال کان ته پاڻ سڳورن جو الاڻي جي ڪهڙو ڏند مبارڪ شهيد ٿيو؟ صوفين مان جن بزرگن کي براه راست ٻنهي جهانن جي سردار وٽان فيض ملندو آهي، اهي اويسي سڏائيندا آهن۔ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمۃ به اويسي مشهور آهي۔ شاه صاحب پنهنجي دوست، مشهور عالم ۽ مفڪر مخدوم محمد معين ٺٽويءَ ڏانهن اويسي طريقي جي سمجھائڻ لاءِ خط لکيو هو، جنهن جو جواب ڏيندي، مخدوم صاحب اويسي طريقي جي مفصل سمجھائي ڏني هئي۔ پوءِ ان سوال ۽ جواب کي ترتيب ڏيئي هڪ رسالي ۾ جمع ڪيو ويو، جنهن جو نالو ”رسالو اويسيہ“۔ تصنيف مخدوم محمد معين ٺٽوي رکيو ويو۔ ان رسالي موجب اويسي طريقي جو تعارف هن طرح آهي:

لفظ اويسي صوفي حضرات جي ڪلام ۾ آيو آهي۔ ”اويسي“ انهيءَ شخص کي چوندا آهن، جنهن جي تربيت ۽ تڪميل ۾ روح- روان کي دخل هجي۔ هي روحاني فيض وٺڻ، ظاهري مرشد وٺڻ جي خلاف نه آهي۔ اهو دستور وڌن درويشن جي حالات ۾ پڻ موجود آهي۔ ڪيترن ئي اوليائن جي مرشدن جو سلسلو مشهور نه هو۔ امام يافعي ”روضة الرياضين“ ۾ انهن ولين جو ذڪر ڪيو آهي۔ ان مان معلوم ٿئي ٿو، ته خواجہ حافظ شيرازي جي به ڪنهن کي خبر نه آهي، ته ڪنهن کان باطني علم پرايائين۔ مولانا جامي جي نفعات ۾ آيو آهي، ته ظاهري مرشد وٺڻ، ولايت لاءِ ڪو شرط نه آهي۔ انهيءَ ڪري ملنا ڏين ۽ اهڙن بزرگن جي طريقي کي بي بنياد چوڻ گستاخي آهي۔

” (هي رسالو ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ترجمي سان ”ٽئين زندگيءَ“ ۾ شايع ڪرايو آهي۔ ڏسو ماهوار ”ٽئين زندگي“، بابت ماه نومبر، سال ۱۹۵۲ع، ص-۲۱ کان ۲۲) ان مان معلوم ٿيندو، ته اويسي طريقي وارا گهڻو ڪري باقاعده مرشد نه وٺندا آهن۔

فصل چوٿون

سنڌ جون سياسي حالتون

سياسي پس منظر

حضرت شاه عبدالڪريم بلڙي رح، سمن جي حڪومت (سنه ۱۳۵۱ کان سنه ۱۵۲۱ع) کان ۱۶ سال پوءِ سنه ۹۴۴ هه (۱۵۳۸ع) ۾ تولد ٿيو. سندس اک کولڻ وقت سنڌ تي شاه حسين ارغون جي حڪومت هئي، جو سنه ۹۲۸ هه (۱۵۲۱ع) ۾ تخت تي ويٺو. سنه ۹۲۷ هه (۱۵۲۰ع) ۾ سندس والد شاه بيگ ارغون سنڌ فتح ڪئي هئي. (۱)

ڏهين صدي هجريءَ جي پهرين چوٽائي، ماوراءِ النهر، خراسان، ايران ۽ سنڌ وڏن وڏن انقلابن ۽ لاهن چاڙهن جي لپيٽ ۾ رهي. پريشاني، بربادي، خون خرابو، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ جو عجيب و غريب عالم رهيو. ڪيئي خاندان متجي ويا، ڪي ئي حڪومتون ناس ٿي ويون، ۽ ڪيترن ئي نين سلطنتن جو آغاز ٿيو. شاه اسماعيل صفوي پنهنجي نئين سلطنت جو بنياد انهيءَ چوٽائيءَ ۾ وڌو. انهي ئي زماني ۾ محمد خان شيباني پنهنجي خونريزين ۽ لشڪر ڪشين ذريعي ايران، توران ۽ خراسان جي سرزمين کي پيليندو، خون جا وهڙ وهائيندو رهيو. آخر انهيءَ چوٽائيءَ ۾ پاڻ به سڀ ڪجهه وڃائي، مارجي ويو. آل تيمور جو آخري چراغ انهيءَ زماني ۾ هرات ۾ هميشه لاءِ گل ٿي ويو. ڪيترائي شهزادا مارجي ويا، جيڪي بچيا، اهي اهڙا ڇڙ و ڇڙ ٿيا، ۽ هڪ ٻئي کان اهڙا وڇڙيا، جو ڪڏهن به نه مليا. اهڙو ئي حال آل تيمور جي ٻي شاخ جو فرغانه ۾ ٿيو. بابر پنهنجي بادشاهي وڃائي، توران کان خيبر جي لڪ تائين وادين ۽ پهاڙن جي لاهن چاڙهن ۾ پنهنجي قسمت آزمائيندو رهيو. (۱) سنڌ ۾ به اهڙيون حالتون هيون. صدين کان سهڻي نموني هلندڙ سم

(۱) "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص- ۱۳۷ کان ۲۴۳.

(۱) تذڪره روضة السلاطين و جواهر المعائب: فخر بن اميري هروي، بتصحيح و حواشي: پير حسام الدين راشدي، ۱۹۶۸ع ص- ۲۴-۲۳.

حڪومت، سنڌ جي نامور بادشاهه ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جي اک ٻوٽڻ (۹۱۴ هجري- ۱۵۰۸ع) سان گهرو لڙائيءَ جي نذر ٿي ويئي. (۲)

ڄام نظام الدين ۲۵ ربيع الاول سنه ۸۶۶ هـ کان ۹۱۴ هـ تائين نه فقط ملڪ تي حڪمراني ڪئي، پر ماڻهن جي دلين تي بادشاهي ڪئي. هو نهايت نيڪ، ڪردار ۽ گفتار جو سچو، اعليٰ منتظم، بهادر ۽ خوش اخلاق بادشاهه هو. جاه و جلال، شان و شوڪت، تدبير ۽ فراست ۾ سندس ڪو به شاني ۽ ثاني ڪو نه هو. سنڌ تي اڌ صدي سندس حڪمراني، سنڌ لاءِ سچي رحمت هئي. ملڪ ۾ امن و امان هو، ۽ ماڻهو ريڻان ڪيڻان هئا. دنياوي خوشحاليءَ سان گڏ، دينداريءَ جي لحاظ کان به وڏي رحمت هئي. ديني ۽ دنياوي علمن جي اشاعت لاءِ سنڌ جي چڙهي چڙهي مدرسا ۽ خانقاهون هيون. ڄام نندو پاڻ عالم، فاضل، زاهد ۽ عابد هو. تاريخ ۾ سندس زهد ۽ تقويٰ جون ڪيئي ڪهاڻيون بيان ٿيل آهن. هو گهوڙن جي ڪڙهه ۾ وڃي، انهن جي پٺيءَ تي هٿ گهمائي چوندو هو، ته ”توهان به دعا گهرو، ۽ آءُ به ٿو دعا گهران، ته خدا اهو ڏينهن نه آڻي، جو سواءِ شرعي سبب جي اوهان تي سوري ڪريان، ۽ سوري ڪندي ڪنهن به مسلمان جو خون منهنجي هٿان نه وهي. سڀني تاريخن سندس اخلاق ۽ ڪردار جي تعريف ڪئي آهي. (۳)

ڄام نظام الدين کان پوءِ سندس فرزند ڄام فيروز تخت نشين ٿيو، جو ننڍي عمر جو هو. انهيءَ ڪري ڄام فيروز جي هڪ عزيز ڄام صلاح الدين تخت نشين ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. گهرو لڙائي لڳي. گجراتي لشڪر جي مدد سان ڄام صلاح الدين ٺٽي تي حملو ڪيو، جنهن کي ڄام فيروز، محب وطن دولهه دريا خان (ڄام نندي جو وزير) جي مدد سان روڪيو. گجراتين کان سواءِ ڄام فيروز جي زماني ۾ ارغونن جي به اچ وڃ ٿي. دولت شاهي، ۽ نور گاهي ارغون ڀڄي سنڌ ۾ آيا، ۽ لشڪر ۾ شامل ٿي ويا. انهن مان مير قاسم ڪيبيڪي سنڌ جي حالتن کان واقف ٿي شاه بيگ ارغون وٽ ويو ۽ کيس سنڌ فتح ڪرڻ لاءِ چيائين. شاه بيگ ارغون سنه ۱۵۱۸ع ۾ ٺٽي ڏانهن

(۲) ”تاريخ مصومي“، سنڌي ترجمو، ص- ۹۱

(۳) ”تاريخ مصومي“، سنڌي ترجمو، ص- ۸۹ کان ۹۱- مائرجيمي، ج- ۲، ص-

روانو ٿيو. دريا خان سندس مقابلو ڪيو، پر مارجي ويو. سنہ ۱۵۲۰ع ۾ شاہ بيگ ٺٽو فتح ڪري، قتل عام جو حڪم ڏنو. پر جلدئي قاضي قاضن خط ذريعي شاہ بيگ کي متاثر ڪري قتل عام کي بند ڪرايو. (۱)

آخر ڄام فيروز ۽ شاہ بيگ جي وچ ۾ صلح ٿيو، ۽ شاہ بيگ ٺٽو سندس حوالي ڪيو. موت تي سيوهڻ جي ويجهو ٽلتيءَ جي ميدان تي، سنڌين ۽ شاہ بيگ جي وچ ۾ وڏي لڙائي لڳي، جنهن ۾ سنڌ جي وڏي عالم ۽ بزرگ حضرت مخدوم بلال جي چوڻ تي دريا خان جي پٽن ۽ ٻين اميرن حصو ورتو. سنڌ جا سورهيہ سر جو سانگو لاهي، جنگ جي ميدان ۾ ڪڍي آيا. وڏي خونريز لڙائي لڳي. ڪي ئي ڪوندر ڪسي ويا. آخر جڏهن سمورا جوڌا جوان مارجي ويا، تڏهن ميدان شاہ بيگ جي هٿ آيو. شاہ بيگ جي سيوي طرف رواني ٿيڻ کان پوءِ ڄام صلاح الدين ڄام فيروز تي حملو ڪيو. ڄام فيروز، شاہ بيگ کي اطلاع ڏنو، جنهن پنهنجي پٽ شاہ حسن کي روانو ڪيو. شاہ حسن ۽ ڄام صلاح الدين جي وچ ۾ لڙائي لڳي، جنهن ۾ ڄام صلاح الدين ۽ سندس پٽ مارجي ويا. شاہ بيگ سيويءَ کان سيوهڻ پهتو. شاہ حسن به ساڻس اچي مليو پوءِ ٻئي بکر پهتا. ڌاريجا قوم جي ماڻهن بغاوت ڪئي، ۽ مقابلو ڪيائون، پر ڪيترائي مارجي ويا. سنہ ۱۵۲۱ع ۾ شاہ بيگ گجرات فتح ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو، پر اگهر ڪوٽ وٽ ۲۲ شعبان سنہ ۹۲۸ هـ (۱۵۲۱ع) تي فوت ٿيو. سندس لاش کي دفن ڪرڻ لاءِ مڪہ مڪرمہ موڪليو ويو. (۱)

شاہ بيگ کان پوءِ شاہ حسن تخت نشين ٿيو. کيس معلوم ٿيو ته، ڄام فيروز باغي ٿي ويو آهي. انهيءَ ڪري ٺٽي طرف روانو ٿيو. ڄام فيروز ڪڇ طرف ڀڄي ويو، ۽ لشڪر گڏ ڪري ٺٽي پهتو. شاہ حسن به اڳتي وڌيو. ڇاچڪن ۽ راحمن ڳوٺن جي ويجهو مقابلو ٿيو. سنڌي لشڪر جڏهن مغلن جو لشڪر ڏٺو، تڏهن گهوڙن تان لهي، مٿن تان ڀڳون لاهي، سندرا ٻڌائون. سندن جون ڪنڊون وري هڪ ٻئي سان ٻڌي، جنگ شروع ڪيائون. ان

(۱) "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص- ۱۲۶.

(۱) "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص- ۱۲۹ کان ۱۵۲- ترخانہ نامہ، سيد مير محمد شاہ، باہتمام: سيد حسام الدين راشدي، ۱۹۶۵ع، ص- ۱۲ کان ۲۳.

وقت سنڌي سورهياڻيءَ جو اهو اهڃاڻ هوندو هو، ته جڏهن مرڻ مارڻ کان سواءِ ميدان نه ڏيڻ جو فيصلو ڪندا هئا، ته گهوڙن تان لهي مٿا اگهاڙا ڪري، سندرا هڪ ٻئي سان ٻڌندا هئا، ته جيئن فولادي ديوار بنجي مقابلو ڪيو وڃي. آخر سنڌي سورهيه سنڌ تان صدقو ٿي ويا، ۽ شاه حسن جي فتح ٿي. فتح کان پوءِ هو بکر ڏانهن موٽيو، ۽ موٽ تي هر جڳهه تباهي مچائيندو آيو. سنه ۱۵۲۵ع ۾ بکر کان ملتان روانو ٿيو. واٽ تي سيورائي، اڇ ۽ دلاور جا قلعا مسمار ڪيائين. اڇ جو قلعو ۽ جايون ڊهرائي، سامان ڪيڊارائي، ٻيڙين تي کڻائي، بکر موڪليائين، جيڪو بکر جي قلعي جي نئين سر اڏاوت ۾ استعمال ٿيو. آخر ملتان جي حاڪم محمود لانگاه کي شڪست ڏيئي، سنه ۱۵۲۶ع ۾ ملتان به فتح ڪيائين. بکر موٽي اچڻ تي کيس معلوم ٿيو، ته ڪڇ جو راجا ڪنگهار ٺٽو فتح ڪرڻ گهري ٿو. انهيءَ ڪري ڪنگهار کي شڪست ڏيئي ٺٽي پهتو. (۲)

مٿيان واقعا شاه کَریم جي ولادت کان اڳ جا آهن. شاه عبدالکَریم عليه رحمتہ جي ولادت کان ٻہ ورهيه پوءِ سنه ۱۵۴۰ع ۾ شاه حسن ارغون جي زماني ۾ همايون، شير شاه سوريءَ کان شڪست کائي، لاهور ۽ اڄ کان ٿيندو، روهڙيءَ جي ويجهو پهتو. مرزا شاه حسن کيس ڀڄائڻ لاءِ اڄ کان بکر تائين درياه جا ڪنارا ويران ڪري ڇڏيا، ته جيئن همايون جي لشڪر کي رسد نه ملي سگهي. آخر اها حالت ٿي، جو همايون جا ماڻهو، اٺ ۽ گهوڙا ذبح ڪري کائڻ لڳا. اهو حال ڏسي همايون، جوڌپور جي راجا مالديو جي لکڻ تي جوڌپور روانو ٿيو. جوڌپور کان ۳۰ ميلن جي پنڌ تي هو، ته کيس معلوم ٿيو، ته جوڌپور جي راجا جي دل ۾ ڪوٽ آهي. انهيءَ ڪري ٽڪڙو ٽڪڙو جيسلمير روانو ٿيو. جيسلمير جي راجا پاڻي روڪي ڇڏيس. انهيءَ ڪري عمر ڪوٽ آيو، جتي اڪبر چايس. ٽن سالن جي رولڙي کان پوءِ جڏهن همايون قنڌار وڃڻ جو خيال ڪيو، ته شاه حسن سندس مدد لاءِ هٿ وڌايو ۽ انهيءَ ئي سال هو قنڌار هليو ويو. (۱)

(۲) "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو- ص- ۱۶۹ کان ۱۹۲.

(۱) "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو- ص- ۱۶۹ کان ۱۹۲. "ترخانہ نامہ"، ص- ۳۰ کان ۳۶.

انهيءَ ئي سال شاہ حسن کي اڌ رنگ جي بيماري ٿي پيئي. سنہ ۹۶۲ ھ (۱۵۵۴ع) ۾ وفات ڪيائين. ڪن جو چوڻ آهي، تہ سندس زال ماہ بيگم کيس زهر ڏيئي ماريو. جيئن تہ کيس ڪو بہ اولاد ڪونہ هو، انهيءَ ڪري مرزا عيسيٰ ترخان تخت تي ويٺو، جيڪو سندس نپايل هو. هن ماہ بيگم سان شادي بہ ڪئي. سال بہ ڪونہ گذريو، تہ محمود خان سان سندس اختلاف ٿي پيو، جيڪو بکر جو حاڪم هو. محمود خان پاڻ کي خود مختيار ظاهر ڪيو. سنہ ۹۶۲ ھ (۱۵۵۵ع) ۾ مرزا عيسيٰ بکر تي حملو ڪري، گهيرو ڪيو. اڃا گهيرو ئي ڪيون ويٺو هو، تہ گوا جي پورچگيزن ٺٽي تي حملو ڪيو. ٺٽي کي ڦريائون، باهيون ڏنائون، ۽ آخر ۾ ڪيترن ماڻهن کي قيد ڪري پاڻ سان وٺي ويا. ايڏي ڦر ڪيائون، جو سندن چوڻ موجب ايڏي ڦر سڄي ايشيا ۾ ڪانہ ڪئي هئائون. اهو احوال ٻڌي مرزا پوئتي موٽيو. سلطان محمود سندس پٺيان پيو، ۽ سيوهڻ تائين ربيع جا فصل تباه ڪري ڇڏيائين. آخر سيد مير ڪلان وچ ۾ پئي صلح ڪرايو. (۲)

سنہ ۹۶۷ ھ (۱۵۵۹ع) ۾ مرزا جي ٻن پٽن، مرزا محمد باقي ۽ مرزا محمد صالح جي وچ ۾ تڪرار ٿي پيو. مرزا عيسيٰ، مرزا محمد صالح جو طرف ورتو، ۽ محمد باقي شڪست کائي، سوڍن جي رهائشگاه ونگي ڏانهن هليو ويو. محمد صالح وڏو بهادر ۽ همت پريو هو. سنہ ۹۷۰ ھ (۱۵۶۲ع) ۾ هڪ بلوچ کيس قتل ڪيو، جنهن جي پيءُ کي هن ماريو هو. (۱)

ان کان پوءِ مرزا عيسيٰ ۽ محمود خان بکريءَ جون آويزشون هلنديون آيون، تان جو سنہ ۹۷۴ هجري (۱۵۶۶ع) ۾ مرزا وفات ڪئي. ڪائس پوءِ مرزا باقي تخت تي ويٺو، جيڪو وڏو ظالم هو. هن ماہ بيگم کي بند ۾ وڌو، جتي هوءَ اڃن ۽ بکن ۾ مري ويئي. اهڙا تہ ظلم ڪيائين جو ٻڌڻ سان لونءَ لونءَ ڪاندارجيو وڃي. پهريائين ارغون اميرن کي وڏا اختيارات ڏنائين. پر پوءِ جو ڪاوڙ آيس، تہ انهن جي پاڙ پئي ڪڍيائين. ان کان پوءِ سلطان محمود

(۲) "ترخان نامہ"، ص- ۴۲ کان ۴۶- "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص ۲۲۸ کان ۲۳۱ ۽ ۲۴۵ کان ۲۴۶.

(۲) "ترخان نامہ"، ص ۴۲ کان ۴۶- "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص ۲۲۸ کان ۲۳۱-۲۳۵ کان ۲۴۶ "جنت السنڌ ص ۴۰۲-۴۰۶.

بکري، ارغون اميرن جي دانھن تي مرزا باقي تي چڙھائي ڪري آيو. مرزا جو ننڍو ڀاءُ مرزا جان بابا ۽ سندس نياڻو مرزا شادمان بہ لشڪر وٺي اچي محمود خان سان مليا، پر پوءِ جدا ٿي ويا. آخر مرزا باقيءَ جي لشڪر کان شڪست کائي ڀڄي وڃي ڪڪرالي پهتا، جو سمنڊ جي ڪناري تي هو. مرزا باقي پهريائين سيد علي ثاني شيرازي ٺٽوي جي معرفت مرزا جان بابا ۽ يادگار مسڪين سان صلح ڪيو، ۽ پوءِ کين قتل ڪرائي ڇڏيو. ان کان پوءِ محمود خان بہ ڪاهيندي اچي ٺٽي کي گهيرو ڪيو. مرزا کي مقابلي جي طاقت نہ ڪا نہ هئي، پر محمود خان کي معلوم ٿيو، تہ ترسون محمود خان جي ڀائرن اڄ جي قلعي تي حملو ڪيو آهي، انهيءَ ڪري مقابلو ڇڏي موٽي ويو. سنہ ۹۹۳ ھ (۱۵۸۴ع) ۾ مرزا باقي چريو ٿي پيو ۽ ترار ڪشي پاڻ کي مارڻ جي ارادي سان، پاڻ کي ڦٽي وڌائين. آخر انھن ڦٽن ئي سندس موت آندو. (۱)

هي اهڙو تہ ظالم هوندو هو، جو معمولي ڳالهين تي سخت سزائون ڏيندو هو، جهڙوڪ: ڏاڙهي پٽڻ، نڪ ۽ ڪن ڪپڻ، هاڻين جي پيرن سان ٻڏي گهٽين ۽ بازارين ۾ گهمائڻ. پٽ جي موت جو ٻڌي شڪ ۾ محلي جي زالن جي سڻن ۾ ٻليون وجهرائي، سندن ببا وڍرائي ڇڏيائين، ۽ مردن کي هاڻين جي پيرن سان ٻڌرائي گهٽين ۽ بازارين ۾ گهمايائين. بي غيرت وري اهڙو هو، جو جڏهن اڪبر جي لشڪر حملو ڪيو، تڏهن بادشاه کي راضي ڪرڻ لاءِ پنهنجي ڌيءَ شاديءَ لاءِ دهليءَ ڏياري موڪليائين، پر بادشاه، خوني ۽ ظالم جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو، ۽ هوءَ موٽي پيءُ وٽ آئي. (۲) ڪائنس پوءِ سندس پٽ مرزا جاني بيگ تخت تي ويٺو. هيءُ بہ پيءُ وانگر ظالم هو. هن پيءُ جي خون جي ڪن ماڻهن تي تهمت رکي، انهن مان ڪن کي ٽوڻن ۾ ويڙهائي ساڙائي ڇڏيو، ڪن جي مٿي کان پيرن تائين ڪرڻ وجهي بہ ٽڪر ڪرايو، ۽ هر هڪ اڌ کي ذرا ذرا ڪري، گهٽين ۽ بازارين ۾

(۱) "ترخان نامہ" ص ۵۱ کان ۹۵ - "تاريخ معصومي"، سنڌي ترجمو، ص- ۲۴۷ کان ۳۰۹.

(۲) "ترخان نامہ"، ص ۵۱ کان ۹۵ - "تاريخ معصومي" سنڌي ترجمو، ص- ۲۴۷ کان ۳۰۹ - حواشي مڪلي نامہ، ص- ۲۳۸ کان ۲۵۷.

اڇلائي ڇڏيو، ڪن کي سنگسار ڪرايائين. ۽ ڪن کي مٿي کان پيرن تائين ڪل لهرائين. سندس حڪومت جي شروع ۾ سندس چاچي مظفر ڪاه ڪئي، پر کيس شڪست ملي. ان کان پوءِ هن پيءُ جي سڪي کي رد ڪري، پنهنجو سڪو چالو ڪيو، ۽ نيون ماپون مقرر ڪيائين. اڪبر کي جڏهن اها خبر پيئي، تڏهن ڪاوڙ لڳس، ۽ کيس ان مڃائڻ لاءِ نواب محمد صادق کي چاڙهي موڪليائين. هو سيوهڻ تائين پهتو، ۽ هار کائي پوئتي موٽي ويو. ان کان پوءِ سنه ۹۹۹ هـ (۱۵۹۰ع) ۾ مرزا عبدالرحيم خان خانان چڙهي آيو، جنهن سخت لڙائيءَ کان پوءِ سيوهڻ فتح ڪيو. انهيءَ وچ ۾ مرزا جاني بيگ ٺٽي کي باهيون ڏيئي تباه ڪرائي ڇڏيو. انهيءَ افراتفريءَ ۾ قرب ٿي. سنه ۱۰۰۰ هـ (۱۵۹۱ع) ۾ خان خانان مرزا سان صلح ڪري کيس اڪبر جي خدمت ۾ موڪليو. اڪبر سندس پٽ مرزا غازي بيگ کي ٺٽي جو نواب مقرر ڪري موڪليو، جو ان وقت سورهن سالن جو هو. مرزا جاني بيگ کي دهليءَ ۾ ئي رهائي ڇڏيائين. هن اتي ئي وفات ڪئي، ۽ سندس لاش اُتي مڪليءَ تي دفن ڪيو ويو. مرزا غازي بيگ جي ڏينهن ۾ به ڪيتريون بغاوتون ٿيون. سنه ۱۰۱۲ هـ (۱۶۰۴ع) ۾ بادشاهه جي سلاميءَ لاءِ آگري ويو، جتي بادشاهه کيس رهائي ڇڏيو. سنه ۱۰۱۴ هـ (۱۶۰۵ع) ۾ اڪبر جي وفات کان پوءِ چوريءَ ٺٽي ۾ آيو. پوئتان سندس دشمن نورالدين جهانگير کي سندس خلاف اڀاريو، جنهن ڪري هن کيس گهرائي ورتو. آخر جڏهن وفادار سمجهيائينس، تڏهن کيس قنڌار جو نواب ڪري موڪليائين، جتي سنه ۱۰۲۱ هـ (۱۶۱۲ع) ۾ وفات ڪيائين. سندس لاش اُتي مڪليءَ تي دفن ڪيو ويو. هو فارسي زبان جو بلند پايه شاعر هو، ۽ ”وقاري“ تخلص ڪندو هو. شاعرن جو وڏو قدردان هو. ڪيترائي شاعر سندس دربار ۾ هوندا هئا. ايراني شاعر به ڪهي وٽس ايندا هئا. ذهين به هو، ته سٺو منتظم به. انهن خوبين سان گڏ منجهس برايون به هيون. وڏو زاني هو ۽ شراب به گهڻو پيئندو هو. (۱)

(۱) ”ترخان نام“، ص- ۵۱ کان ۹۵- ”تاريخ مصومي“ ص- ۲۴۷ کان ۲۰۹، حواشي مڪلي نام، ص- ۴۰۷ کان ۴۱۵- مرزا غازي بيگ ترخان اور اس کي بزم- سيد حسام الدين شاه راشدي، سال ۱۹۷۰ع، ص- ۵۶ کان ۱۶۶.

مرزا جاني بيگ جڏهن خانہ بدوش ٿي ويو، تڏهن جهانگير سنڌ کي مرڪز سان ملائي ڇڏيو. پوءِ ٺٽي تي گورنر مقرر ٿي ايندا رهيا. سنہ ۱۰۱۵ هـ (۱۶۰۶ع) ۾ خسرو چرڪس سنہ ۱۰۲۱ هـ (۱۶۱۲ع) ۾ مرزا رستم، سنہ ۱۰۲۵ هـ (۱۶۱۶ع) ۾ مرزا مصطفيٰ، سنہ ۱۰۲۸ هـ (۱۶۱۸ع) ۾ مرزا بايزيد بخاري، ان کان پوءِ شريف الملڪ، سنہ ۱۰۳۷ هـ (۱۶۲۷ع) ۾ مرزا عيسيٰ خان ٺٽي جا گورنر ٿيا. (۲)

شاہ عبدالڪريم سنہ ۱۰۳۲ هـ ۾ وفات ڪئي، يعني انهيءَ زماني ۾ ٺٽي تي شريف الملڪ (شريف خان) گورنر هو. مٿين احوال مان معلوم ٿيندو، ته شاہ عبدالڪريم جي جوانيءَ جي زماني کان پڇاڙيءَ تائين سنڌ سان ڪيئي ويل وهيا. مرزا عيسيٰ ۽ محمود بکريءَ جي خانہ جنگي، گوا جي پورچوگيزن جي ڦر ۽ باه، مرزا باقيءَ جا ظلم ۽ ڏاڍ مرزا جاني بيگ جا ڪيس ڪلور ۽ مرزا محمد صادق خان جي چڙهائين ملڪ کي ناس ڪري ڇڏيو. اهڙين حالتن جي ڪري عوام تي خوف ۽ هراس چانيل هوندو هو. امن امان تباه ٿي ويو هو. اهڙي زماني ۾ انسان، تصوف جي پناه ۾ ئي سک جو ساه کڻي سگهيو ٿي. اهڙين حالتن ۾ صوفي بزرگن انسان ذات جي اهم خدمت سرانجام ڏني. هنن نهائيءَ واري تعليم سان انسانن جي دلين کي آرام بخشيو. انهيءَ فطري تقاضا موجب شاہ عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي ڪلام ۾ به نهائيءَ، صبر ۽ شڪر جو پيغام ملي ٿو.

شاہ عبدالڪريم جيتوڻيڪ حڪومت سان ڪو به تعلق نه رکندو هو، تڏهن به خدا جي خلق جي خدمت لاءِ ڪڏهن ڪڏهن ڪامورن وٽ ڪهي ويندو هو. انسانن جي سک سلامتيءَ جو ڪيس وڌو اونورهندو هو. جيڪڏهن ڪنهن سان زيادتي ۽ ظلم ٿيندو هو، ته بي اختيار ٿي ويندو هو. مطلب ته هن اسلامي اصولن موجب انسانيت جو درس ڏنو، ۽ انسانن جي اخلاق ۽ ڪردار جي اصلاح ڪئي.

فصل پنجون

سنڌ جو علم ۽ ادب

علمي حالت

ملڪي حڪومت جي خاتمي ۽ ڌارين جي غلبي سڄي سنڌ کي ڪٺا ڪري ڇڏيو. ارغونن جي اچڻ کان پوءِ در ٻيلي ۽ پاٽ جا ڪيترائي عالم بد دل ٿي سنڌ ڇڏي گجرات ۽ مدينه طيبه ڏانهن هليا ويا. انهيءَ ڪري سنڌ جو علمي نظام درهر برهر ٿي ويو. انهيءَ زماني ۾ وسط ايشيا ۾ سياسي انقلابن جي ڪري ڪيترائي علمي خاندان لڏي سنڌ ۾ آيا، جيڪي ٺٽي ۽ بکر ۾ آباد ٿيا. انهن مدرسا قائم ڪيا، ۽ علم جي شمع کي روشن ڪيو.

ارغونن جي زبان فارسي هئي. شاه حسن ارغون فارسي زبان جو شاعر هو، ۽ ”سپاهي“ تخلص ڪندو هو. انهيءَ ڪري فارسي زبان ۽ شعر کي فروغ مليو. پر ڏيهي شاعر به سنڌ ۾ آيا، ته ڏيهي ماڻهن به فارسي ۾ شعر چيو. ان دور جي فارسي شاعرن مان هيٺين جا نالا قابل ذڪر آهن:

”مرزا شاه حسن، مخدوم ميران (وفات ۱۵۴۲ع) حيدر هروي، شاه جهانگير هاشمي، شاه حسن تڪدري، مولانا فخري هروي، مير شاه مسعود صدر.“ (۱)

فارسي جي بالادستي ترخانن ۽ مغلن جي دور ۾ به قائم رهي. هن دور ۾ به ڪيترائي فارسي جا شاعر پيدا ٿيا. خود مرزا جاني بيگ ۽ مرزا غازي بيگ فارسي جا شاعر هئا. مرزا غازي بيگ فارسي شاعرن جو وڏو سر پرست هو، ۽ ڪيترائي شاعر سندس درٻار سان وابسته هئا.

هن عرصي ۾ نه فقط ديوان ۽ مثنويون لکيون ويون، پر فارسي نثر ۾ به ڪتاب لکيا ويا. خاص طرح سان ان دور ۾ سنڌ جي تاريخ تي اهم ڪتاب لکيا ويا، جهڙوڪ: مير معصوم بکري جي تاريخ سنڌ (۱۰۰۹ هـ -

(۱) تاريخ معصومي، سنڌي ترجمو، ص ۲۴۰ کان ۲۴۵.

۱۶۰۰ع)، ادارڪي بيگلاري جو ”بيگلار نامہ“ (۱۰۱۷ھ - ۱۶۰۸ع)، مير طاهر نسياني جي ”تاريخ طاهري“ (۱۰۳۰ھ - ۱۶۲۰ع)، ميرڪ يوسف بن مير ابولقاسم نمڪين جي ”مظهر شاهجهاني“ (۱۰۴۴ھ - ۱۶۲۴ع)، سيد جمال الدين حسيني شيرازي لُتوي جو ”ترخان نامہ“ (۱۰۶۵ھ - ۱۶۵۴ع)، شيخ فريد بڪري جي ”ذخيرة الخوانين“ (۱۰۶۰ھ - ۱۶۵۰ع) وغيره.

مغلن جي زماني ۾ هندوستان مان ڪي اهڙا شاعر به آيا، جيڪي اردو ۾ شعر چوندا هئا، جهڙوڪ: محمود صابري، محمد سعيد راهبر، مير علي جعفر بي نوا وغيره. اهوئي سبب آهي، جو ان دور ۾ فارسي شعر سان گڏ سنڌين ۾ اردو ۾ شعر چوڻ جو ذوق به پيدا ٿيو. ان هوندي به مغلن جي دور ۾ به فارسي جي بالا دستي برقرار رهي.

ان زماني ۾ جيڪو سنڌي فارسي ڄاڻندو هو، ان کي قدر جي نگاه سان ڏٺو ويندو هو. انهيءَ ڪري سنڌين به فارسي زبان ۽ شعر ۾ دلچسپي ورتي. سنڌي شاعريءَ کي ڄڻ ته علمي محفلن ۽ اميرن جي دربار مان تڙي ڪڍيو ويو. ان وقت فقيرن ۽ درويشن سنڌي شعر کي پنهنجي جيءَ ۾ جاءِ ڏني. صوفين جي سماع جون محفليون سنڌي بيتن سان گرم رهيون. ان جو ثبوت ”بيان العارفين“ آهي.

سنڌي شعر

ملڪ جي لاهن ڇاڙهن جي ڪري شاه ڪريم کان اڳ جو سنڌي شعر گهڻو ڪونه ٿو ملي. ٻڌيءَ ٻيڙيءَ جي هريڙن جي مصداق سومرن ۽ سمن جي دور جا ڪجهه بيت ملن ٿا، سي به جيئن ته زباني روايتن ذريعي مليا آهن، انهيءَ ڪري شڪ گڏڻا آهن. البتہ تاريخن مان ايتري پڪي ثابتي ملي ٿي، ته ان زماني ۾ سنڌي شاعر موجود هئا، ۽ سنڌي زبان ۾ شعر چيو ويندو هو.

ان زماني جو سومرن ۽ سمن سردارن جي سورهيائي، سخا ۽ رومانوي داستان بابت ڀٽن، ڀانن ۽ چارڻن جا ڪجهه بيت مليا آهن. ڪيترا بيت ته گمنام سگهڙن ۽ شاعرن جا آهن. البتہ ڪجهه بيت ڀاڳو ڀان ۽ سمنگ چارڻ جي نالن ۾ مليا آهن. سومرن جي دور جي مشهور واقعي دودي چنيسر جي لڙائيءَ بابت به ان زماني جا ڪجهه بيت مليا آهن.

سومرن جي دور جي اسماعيلي مبلغن جا شعر به مليا آهن. جن کي گنان سڏيو وڃي ٿو. انهن اسماعيلي بزرگن جا نالا هي آهن: پير شمس سبزواري (۱۰۶۵ع - ۱۱۷۶ع)، پير صدرالدين (۱۲۹۰ع - ۱۴۰۹ع) ۽ پير تاج الدين. تاريخ مان ان زماني جي ڪن شاعرن جا نالا به ملن ٿا، جهڙوڪ: شيخ حماد جمالي، اسحاق لوهري ۽ راجو ستيو دل. سمن جي دور ۾ ساموئيءَ جي ستن درويشن جاست بيت مليا آهن. ساموئي درويشن جي شهادت جو واقعو ڄام تماچيءَ جي ڏينهن ۾ ٿي گذريو، جيڪو ۱۲۷۵ع ۾ تخت تي ويٺو. انهن ستن بيتن مان به ڪيترا پوئين دور جا ٺهيل آهن، جن مان معلوم ٿئي ٿو، ته سمن جي دور ۾ سماع جي محفلن ۾ سنڌي بيت پڙهيا ويندا هئا. ان کان پوءِ اسان کي شاه ڪريم جي ملفوظات ”بيان العارفين“ ملي ٿي، جنهن ۾ قاضي قاضن، شاه ڪريم ۽ ٻين شاعرن جا بيت محفوظ ڪيل آهن. جيئن ته هي بيت اسان کي تحريري صورت ۾ دستياب ٿيا آهن، انهيءَ ڪري هنن بيتن کي سنڌي شعر جي عظيم عمارت جي پيڙهه جو پٿر چئي سگهجي ٿو. ان کان سواءِ ڪن ٻين ڪتابن مان شاه ڪريم جي ڪن همعصرن جا سنڌي بيت به مليا آهن. انهن شاعرن جو تعارف هيٺ ڏجي ٿو:

مخدوم پير محمد لکوي

لکي تعلقي سکر جو ويٺل هو. سنه ۱۵۹۰ع يا ۱۶۰۰ع ڌاري وفات ڪيائين. الف اشباع جي ستا ۾ سندس هڪ نظم مليو آهي، جنهن ۾ روضه اقدس جي ديدار جو اشتياق ڏيکاريو اٿس. نظم هن طرح شروع ٿئي ٿو:

اي صبا! واءِ صبح جا خاطي خير هئا،
تون ريبارو رحمان جو ۽ قاصد قريبا

مخدوم نوح

شاه ڪريم جي مرشد حضرت مخدوم نوح وفات (۱۵۹۰ع) جا ڪجهه سنڌي بيت مليا آهن. هڪ بيت هت ڏجي ٿو:

سمو به ساڻين گڏ، تون لوچج لڄ کي،
هلندي سمي سامهون، تون پڻ ڪيرت ڪج،
ته تو پڻ ٿئي ڏي، سمي به سوپ ٿئي.

سيد علي ثاني نٿوئي

شاه ڪريم جي پير پاڻي ۽ ٺٽي جي مشهور عالم ۽ فاضل سيد علي ثاني
شيرازي (وفات ۱۵۷۳ع) جو هڪ سنڌي بيت مليو آهي:

سرتن سانگ سڪن جو، مون کي رويو رهائين،

آءُ ٿي هلاڻ هوت ڏي، هو ٿيون واريو وهارين،

وريتيون ورن سين، ويٺيون گهر گهارين،

گهندا ٿيون ڪارين، ڪانه هلندي هوت ڏي.

انهن کان سواءِ ٻين به ڪن شاعرن جا نالا ملن ٿا، جهڙوڪ: درس
علاوالدين سومرو نٿو، سيد ابوبڪر لڪياري ڳوٺ آراضي سيوهڻ، شاه
خيرالدين جيلاني سکر، سيد هارون، يوسف سهتو نٿو، ڪافي گو شاعر فاضل
بکري ۽ جرڪس فقير هنگورو.

فصل ڇهون

شاه ڪريم جي شاعري

ڪريم جو ڪلام

حضرت شاه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي طبع ننڍي هوندي کان ئي شعر ۽ سماع ڏانهن مائل هوندي هئي. جڏهن مٿن جذبو طاري ٿيندو هو، ته بي اختيار ٿي بيت چوندا هئا، ۽ اهي بيت وري مني آواز سان سماع ۽ وعظ جي مجلسن ۾ ٻڌائيندا هئا. کين اڳين شاعرن جو شعر به ڪافي ياد هو، جو وقت بوقت مجلسن ۾ ٻڌائيندا هئا. قاضي قاضن جا بيت به شاه ڪريم جي زباني ئي معلوم ٿيا آهن.

بيتن جو تعداد

بيان العارفين ۾ شاه ڪريم جا قول به آهن ته بيت به. سندس قولن جي وچ تي جيڪي سندس بيت آيل آهن، انهن جو تعداد ۹۳ آهي. جيڪڏهن انهن مان شيخ پراڙ وارو بيت به ڌار ڪبو، ته پوءِ ڪل بيت وڃي ۹۲ ٿيندا. ان کان سواءِ هيٺين بيت بابت به يقين نه آهي، ته شاه ڪريم جو آهي يا قاضي قاضن جو. مضمون ۽ سٽا جي لحاظ کان قاضي قاضن جو معلوم ٿئي ٿو. پر جيئن ته بيت کان اڳ قاضي قاضن جو نالو نه کنيو ويو آهي، انهيءَ ڪري شاه ڪريم جو بيت ڪري، شامل ڪيو ويو آهي.

ڪنز قدوري ڪافيا، جي پڙهي پروڙين سڀ،

ته ڪر منڊي ماڪوڙي، ڪوه ۾ پئي ڪڇي اڀ.

انهن بيتن مان ٻه بيت هڪ مصرع وارا، ٻه ٽن مصرعن وارا ۽ باقي ٻن مصرعن وارا آهن.

شعر جو وزن

شاه ڪريم جو شعر هندي شعر جي وزن ”چند وديا“ موجب معلوم ٿئي ٿو.

شاعريء جي فن جي علم کي هنديءَ ۾ ”چند وديا“ چيو ويندو آهي. جهڙيءَ طرح ”علم عروض ۾“ اصول ۽ ارڪان آهن. اهڙيءَ طرح هندي چند وديا ۾ به آهن. البتہ فرق اهو آهي، تہ علم عروض ۾ اصول ثلاثي (تن حرفن وارا)، رباعي (چئن حرفن وارا) ۽ خماسي (پنجن حرفن وارا) ٿيندا آهن، پر ”هندي چند“ جا اصول هڪ حرفي (هڪ حرف متحرڪ) ۽ ٻہ حرفي (هڪ حرف متحرڪ سان گڏ هڪ حرف ساڪن) ٿيندا آهن. هڪ حرفي اصول کي ”لگهه ماترا“ ۽ ٻہ حرفي اصول کي ”گر“ چيو ويندو آهي. علم عروض توڙي چند وديا ۾ اصول ارڪان جوڙين ٿا، پر ٻنهي ۾ فرق آهي. علم عروض ۾ حرفن جي تعداد کي اهميت آهي، مثلاً فاعلن ۾ پنج حرف آهن، انهيءَ ڪري اهو رڪن خماسي (پنجن حرفن وارو) چيو ويندو، فاعلاتن ۾ ست آهن، انهيءَ ڪري سباعي (ستن حرفن وارو) سڏيو ويندو. چند وديا ۾ رڪن کي ”گن“ چيو ويندو آهي. هر ”گن“ ۾ ٽي ٽي اصول رکيل هوندا آهن. پر انهن جي ترتيب علم عروض جهڙي نہ هوندي آهي. ”گن“ هي آهن، جن جي تقطيع ۽ ”لگهه“ لاءِ ”۸“ نشاني آهي ۽ ”گر“ لاءِ هيءَ - نشاني آهي. وضاحت لاءِ علم عروض جا ”رڪن“ به ڏنا وڃن ٿا:

۱- يگن (۸ - - = فاعلن) ۲- مڪن (۸۸۸ = فعل) ۳- تگن (۸ - - - = مفعول) ۴- يگن (۸۸ - فاعل) ۵- جگن (۸ - ۸ = فاعل) ۶- رگن (۸ - - = فاعلن) ۷- سگن (۸۸ - = فعلن) ۸- مڪن (۸ - - - - = فاعلاتن) ۹- لگهه (هڪ حرفو = ۸) ۱۰- گر (ٻہ حرفو = -).

چند وديا ۾ بحر ٻن قسمن جا آهن. ”ماترڪ“، جن جو سمورو دارومدار اصولن جي تعداد تي هوندو آهي. ”اصول“ کي چند وديا ۾ ”ماترا“ چيو ويندو آهي. انهن بحرن ۾ ماترائن جو مقرر ٿيل تعداد نظر انداز ٿيڻ نہ گهرجي، باقي اهو ضروري نہ آهي، تہ حرفن جو تعداد برابر هجي. هيٺ ”سمير چند“ جو مثال ڏجي ٿو، جنهن ۾ ۱۹ ماترائون هونديون آهن:

۸- ۸- ۸- ۸- ۸- سدا جر قند سون رهم هو اڀيتا

۸- ۸- ۸- ۸- ۸- پڇو جو ميت هي سون رام سيتا

(معنيٰ: هميشه ملڪ الموت جي چنبي کان بي خوف رهندين، جيڪڏهن تہ دل سان رام سيتا جو ذڪر ڪندين.)

پهرين مصرع ۾ ۶ گر ۽ ۷ لکھ آهن. يعني ڪل ۱۹ ماترائون آهن. ٻي مصرع ۾ ۷ گر ۽ ۵ لکھ آهن. جن جو تعداد به ۱۹ ٿئي ٿو. پر پهرين مصرع ۾ ۱۳ ۽ ٻيءَ ۾ ۱۲ حرف آهن.

چند وديا ۾ بحرن جو ٻيو قسم آهي: ”ورنڪ“. يعني حرفن وارو. انهن ۾ رڪنن جي پابندي لازمي آهي. يعني ٻنهي مصرعن ۾ هڪ جهڙا ”گن“ هئڻ گهرجن. انهيءَ پابنديءَ جي ڪري فقط ”گر“ ۽ ”لکھ“ ماترائن ۾ مطابقت ضروري نه آهي. پر حرفن جي تعداد ۾ به هڪ جهڙائي هجڻ گهرجي. نموني لاءِ وڌين مالا چند جو مثال هيٺ ڏجي ٿو:

مومين گنگا تاري پگتي

پاڙهي ايسي ديڄڻ پگتي

(معنيٰ: اي گنگا مون ۾ تنهنجي پوڄا وڌي، اهڙي قوت عطا ڪر.)

هر مصرع ۾ ٻه مڪن (- -) ۽ ٻه گر (-) آهن.
ماترڪ چند جي هر بيت ۾ گهٽ ۾ گهٽ چار پڌ هئڻ گهرجن. ۽ هر پڌ ۾ ۷ کان ۱۴ تائين ماترائون هجڻ گهرجن.

دوها چند

هن ۾ ٻه مصرعون ٿين، جن مان هر هڪ ۾ ٻه پڌ يا چرن ٿين. پهرين ۽ ٽين پڌ کي ”وشر“ (طاق) چيو ويندو آهي، جنهن ۾ ۱۳ ماترائون ٿينديون آهن. ٻئي ۽ چوٿين پڌ کي ”سر“ (جفت) چيو ويندو آهي، جنهن ۾ ۱۱ ماترائون ٿينديون آهن. هندي دوهو نموني طور هيٺ ڏجي ٿو:

۸ - ۸۸ ۸۸ - ۸۸ ۸۸۸ ۸۸ - ۸ - ۸۸ -

چم چمات چنچل تين تج گهونگهٽ پت جهين

۸ - ۸۸ ۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸ - ۸۸ ۸۸ -

مانو سر سر تابل، حل اچرت يگ مين

----- ۱۱ ----- ۱۳ -----

----- ۱۱ ----- ۱۳ -----

(چنچل اڪيون سنهي رڻي جي گھونگھٽ مان اهڙي طرح سان چمڪن ٿيون، جيءَ طرح گنگا نديءَ جي پاڻيءَ مان مڇين جو جوڙو).

دوهي جي هر ست کي ”دل“ چيو ويندو آهي، ۽ هر دل جي ستا ۾ هيٺين ڳالهين جي پابندي ضروري آهي:

(۱) ”وشم“ پڌن (پهرين ۽ ٽين) جي شروع ۾ جگن (۸ - ۸) رڪن نه اچڻ گھرجي ۽ ماترائون ۱۳ هجن. آخر ۾ رڪن سگن (-۸۸) يا رگن (- ۸ -) يا نگن (۸۸۸) اچڻ گھرجي.

(۲) سر پڌن (ٻي ۽ چوٿين) ۾ ۱۱ ماترائون اهڙيءَ طرح اچن، جو آخر ۾ جگن (۸ - ۸) يا نگن (۸ - -) رڪن اچن. ان کان سواءِ ”وشم“ ۽ ”سر“ پڌن ۾ هيٺين ڳالهين جو خيال رکڻ به ضروري آهي:

(الف) جنهن وشم پڌ جي شروع ۾ (-۸) يا (۸-) نگن (۸۸۸) اچي، ان ۾ ماترائن جي ترتيب هن طرح ٿيندي:

-- $x_1 \ x_2 \ x_3 \ x_4 \ x_5$. چوٿون جوڙو، جو ٽن ماترائن ج آهي، ان

جي ترتيب هن طرح نه هئڻ گھرجي: (-۸)

(ب) جنهن وشم جي شروع ۾ سگن (-۸۸) يا (- -) يا (۸۸۸۸)

هجي، ان جي ماترائن جي ترتيب هن طرح ٿيندي: $x_1 \ x_2 \ x_3 \ x_4$. پر ان ۾ ٻه ٽين جوڙي جي ترتيب هن طرح جائز نه آهي: (-۸)

(ج) ”سر“ پڌن ۾ ماترائن جي ترتيب يا ته $x_1 \ x_2 \ x_3$ ٿيندي يا هن

طرح ٿيندي: $x_1 \ x_2 \ x_3 \ x_4$. ٻنهي ترتيبن ۾ آخري جوڙو هن طرح اچڻ گھرجي: (-۸)

ڪڏهن ڪڏهن يگن (-۸۸) جي جاءِ تي جگن (۸ - ۸) ايندو آهي.

اهڙيءَ حالت ۾ گر لکھ شروع ۾ هجي، تڏهن به اهو دوهو ”سر“ وارو دوهو مڃيو ويندو آهي.

گر ۽ لکھ ماترائن جي گھٽ وڌ ٿيڻ سان دوهي جا ڪيترائي قسم ٿين

ٿا. انهن مان ۱۲۳ قسم هندي شاعرن عام جامر آندا آهن. البتہ ايترو آهي،

ته هر حال ۾ دوهي جون ماترائون ۴۸ رهن گھرجن. نموني طور دوهي جا قسم هيٺ ڏجن ٿا:

۱- پيرم (گر $x_1 \ x_2$ لکھ ۴) ۲- سپر امر (گر $x_1 \ x_2$ لکھ ۶)

۲- شريپ (گر ۲۰ x لکھ ۸) ۴- شين (گر ۱۹ x لکھ ۱۰)
 ۵- مندوڪ (گر ۱۸ x لکھ ۱۲) ۶- مرڪت (گر ۱۷ x لکھ ۱۴) ۷-
 ڪريپ (گر ۱۶ x لکھ ۱۶) ۸- نز (گر ۱۵ x لکھ ۱۸) ۹- هٿس (گر ۱۴ x
 لکھ ۲۰) ۱۰- گيند (گر ۱۳ x لکھ ۲۲) ۱۱- پيودهر (گر ۱۲ x لکھ ۲۴)
 ۱۲- چل يا بل (گر ۱۱ x لکھ ۲۶) ۱۳- بانر (گر ۱۰ x لکھ ۲۸) ۱۴-
 ترڪل (گر ۹ x لکھ ۳۰) ۱۵- ڪچپ (گر ۸ x لکھ ۳۲) ۱۶- مچ (گر ۷ x
 لکھ ۲۴) ۱۷- شاردول (گر ۶ x لکھ ۲۶) ۱۸- امور (گر ۵ x لکھ ۲۸)
 ۱۹- بيال (گر ۴ x لکھ ۴۰) ۲۰- وڊال (گر ۳ x لکھ ۴۱) ۲۱- شوان (گر
 ۲ x لکھ ۴۴) ۲۲- اور (گر ۱ x لکھ ۴۶) ۲۳- سرپ (لکھ ۴۸).

سنڌي شاعرن دوھي جي سٺا ته اختيار ڪئي آھي، پر چند وديا جي
 ايتري پابندي نه ڪئي آھي. ايتري قدر جو ڪڏهن ته دوھي جي نموني جي
 سنڌي بيتن ۾ ۴۸ ماترائن کان گھٽ وڌ ماترائون به ٿين ٿيون.
 البتہ ايترو آھي ته ماترائون لڳ ڀڳ ۴۸ آھن ۽ قافيو پنھنجن ستن جي
 پويان اچي ٿو.

شاه ڪريم جا ڪيترا بيت دوھا چند مطابق آھن. هڪ بيت هيٺ ڏجي

ٿو:

چرئن جنءِ چٽ ڪري، سڱ سڀئي ڇن،
 جي پائين پريءُ مڙان، ته مت موجيءَ ڳن.

۳- سورنا چند

هن ۾ به ٻه مصرعون ٿين، ۽ هر هڪ مصرع ۾ ٻه ڀاڱا ٿين. هر هڪ
 مصرع جي پهرين ڀاڱي ۾ ۱۲ ۽ پوئين ۾ ۱۳ ماترائون ٿين. ٻنهي مصرعن جا
 پهرين ڀاڱا هر قافيه ٿين:

----- 0 -----
 ----- 0 -----

شاه ڪريم جا ڪجهه بيت هن سٺا موجب آھن، پر ماترائن جو ٿورو
 فرق آھي. هڪ بيت نموني طور هيٺ ڏجي ٿو، جنهن جي پهرين ڀاڱي ۾
 هڪ ماترا ڪٽل آھي، ته پوئين ۾ وڌيل آھي:

هنج تنھين هو، اونھي ۾ اوڙاھ جو،
 اي ڪانيرو ڪو، جو ڇاچر ۾ ڇيرون ڪري.

خاص سنڌي صنف

اسانجي سنڌي شاعرن مٿي بيان ڪيل ستائن جي ميل جول سان نيون ستائون به جوڙيون آهن، جي هن ريت آهن:

(الف) ٻن مصرعن واري بيت جي پهرين مصرع ”سورنا“ جي ستا جي، ته ٻي مصرع ”دوها“ جي رتا جي آهي:

----- 0 -----
0 -----

قاضي قاضن ۽ شاه ڪريم جا ڪجهه بيت انهيءَ ستا موجب ملن ٿا. ان مان معلوم ٿئي ٿو، ته اها صنف گهڻو اڳ سنڌ ۾ ايجاد ٿي چڪي هئي. مثال طور شاه ڪريم جو هڪ بيت ڏجي ٿو:

ڪن ڪلاچي پار، سڌ نه سڄي سائين،

گهاتوئين سندا مڪڙا، ڪي تڙ ٻي نهار.

(ب) ٻن مصرعن واري بيت جي پهرين مصرع ”دوها“ جي ستا جي ته ٻي مصرع سورنا جي رتا جي:

0 -----
----- 0 -----

شاه ڪريم جا بيت هن ستا موجب به ملن ٿا:

ڦٽيون ڪر ڦڙڪيون، ور ونگائي پاء،

جا تن اندر ڪاء، سا معلوم محبوبن ڪي.

(ج) ٻن مصرعن کان مٿي وارن بيتن ۾ پهرين مصرع ”دوها“ يا ”سورنا“ جي ستا جي هوندي، ته ٻوئين مصرع گهڻو ڪري ”سورنا“ جي هوندي. شاه ڪريم جي ٽن مصرعن واري بيت ۾ پهرين مصرع دوهي جي ستا واري، ۽ ٻوئين سورنا جي ستا واري، ۽ وچين دوهي جي ستا واري آهي:

جاڳي جاڳي سسئي، جان هيڃان هٿ وڌاء،

تان سڄي سڄي پرين ري، پنهنون پٿر ٺاه،

نڪرندي چٽاء، گهوڙا گهر نه سپرين.

شعر جي ٻولي

ٻين زنده زبانن وانگر سنڌي زبان جون به مختلف اپ ياشائون يا محاورا

یا لهجا آهن، جن جي سٽا ۽ ساخت ۾ ملڪ جي مختلف جغرافيائي حالتن، تاريخي پس منظر ۽ پاڙيسري ملڪن سان تعلقات کي دخل آهي. سنڌي زبان جا هيٺيان لهجا مڃيا ويا آهن؛

- ۱- سريلي يا اترادي، ۲- وچولي، ۳- لاڙي، ۴- ٿري، ۵- ڪڇي، ۶- لاسي، ۷- ڪوهستاني، ۸- اورماڙي، ۹- گوادري، ۱۰- جدگالي، ۱۱- ڀاڳ ناڙي وارو، ۱۲- جهونا گڙهي يا ڪاٺيا واڙي.

شاہ کَریم جو شعر لاڙي لهجي ۾ آهي. لاري لهجي جون خصوصيتون هيٺ ڏجن ٿيون؛

- ۱- علم لسان موجب آواز ٻن قسمن جا ٿيندا آهن؛ سر آواز ۽ وينجن، جن کي پراڻي گرامر موجب حروف علت، ۽ حروف صحيح چيو ويندو هو. وينجن جا وري اداڻگي ۽ مخرج جي لحاظ کان ڪيترائي قسم آهن. ڪن وينجن ۾ اداڻگيءَ وقت هوا جي ڌوڪ شامل نه هوندي آهي، مثلاً پ، ب، ٺ، ت وغيره. اهڙن آوازن کي او سرڳ آواز چيو ويندو آهي. ڪن آوازن ۾ وري هوا جي ڌوڪ شامل هوندي آهي، مثلاً ڦ، پ، ٺ، ٺ، ڳهه، ڙهه، ٺهه وغيره. اهڙن آوازن کي وسرڳ آواز چيو ويندو آهي.

لاري لهجي ۾ گهڻي قدر وسرڳ آواز جي بدران اوسرڳ آواز اڃاريا ويندا آهن. مثلاً گهه جي بدران گ، لهه جي بدران ل، نهه جي بدران ن ۽ ٺهه جي بدران ڻ يا ڙ چاريو ويندو آهي. شاہ کَریم جي شعر ۾ ڪيترن وسرڳ آوازن جي بدران اوسرڳ آواز آيا آهن، مثلاً؛

”پريان سنڌي ڳالڙي، جيڪو ٻي ڪري،“

هت ”ڳالهه“ کي ”ڳال“ ڪري آندو ويو آهي.

يعني الهه اوسرڳ جي بدران اوسرڳ آيو آهي. هيٺين مصرع ۾

”ماڻهو“ جي بدران ”ماڙو“ آيو آهي. يعني ا ٺهه ا جي بدران اڙا آيو آهي؛

”سو ماڳو ئي ڦير، جتي ڪوڙ ڪماڙو ٿين.“

هيٺين مصرع ۾ ”پنهون“ بدران ”پنون“ آيو آهي. يعني ا نهه ا جي بدران

ا ن آيو آهي؛

”تان سڄي سڄي پرين ري، پنون پٿر ناه“

هيٺين مصرع ۾ ”منجها ران“ جي بدران ”منجا ران“ آيو آهي. يعني

ا جه ا جي بدران ا ج ا آيو آهي؛

”مه ڪر منجاران، بهر ڏونڊ م ڏور جنء.“

(۲) لاڙي لهجي ۾ ڪن لفظن ۾ ا ه ا جو آواز ئي ترڪ ڪيل هوندو

آهي. اهڙي سبب آهي، جو شاه ڪرير جي شعر ۾ ”منهنجي“ جي بدران ”موجي“ آيو آهي، مثلاً:

”مت موجي ڪن ڪري، ته ڪي جاب م ڏي.“

”پهرين“ بدران ”پيرين“ آيو آهي، مثلاً:

”پيرين پاڻ وڃاء، پاڻ وڃائي هوءُ ڪه.“

”پنهنجي“ بدران ”پاجي“ آيو آهي؛

”ريءُ پاجي ڪٽي، سير پري نه باه“

۳- سر آواز

وينجن ادا ڪرڻ وقت، هوا ڪي منهن ۾ ڪنهن نه ڪنهن هنڌ روڪ رنڊڪ ٿئي ٿي، پر ”سر آواز“ اچارڻ وقت هوا ڪي روڪ رنڊڪ نه ٿئي ٿي. سر آواز ٻن قسمن جا ٿيندا آهن: ڊگها سر ۽ ننڍا سر. آ، اي، او ڊگها سر آهن، ۽ آ، ا، اُ انهن ج ننڍا سر آهن. ڪن سر آوازن ۾ گهڻاڻپ هوندي آهي، جهڙوڪ: آن، اين، اون.

لاڙي لهجي جي ڪيترن لفظن ۾ گهڻاڻپ ترڪ ڪيل هوندي آهي. انهن کان سواءِ لاڙي لهجي ۾ ڪيترن لفظن ۾ ڊگها سر بدلائي ننڍا ڪيل هوندا آهن، ۽ ننڍا بدلائي ڊگها ڪيل هوندا آهن. معياري لهجي ۾ جيڪي لفظ ”آ“ سان شروع ڪيل هوندا آهن، لاڙي لهجي ۾ ”ا“ ڪي بدلائي ”ا“ ڪيو ويندو آهي. هيٺ شاه ڪرير جي شعر مان اهڙا لفظ ڏنا وڃن ٿا، جن ۾ معياري لهجي کان سر آواز تبديل ٿيل آهن؛

نوٽ- نشاني د جو مطلب آهي: .... بدليي .... ٿيو آهي.

۴- پد

سر آواز غ وينجن گڏجي پد ٺاهين ٿا، ۽ پدن مان لفظ جڙن ٿا. لاڙي محاورن ۾ لفظ جي هر ٻي پد تي [ا] سر استعمال ٿيندو آهي. اهڙي سبب آهي جو شاه ڪرير جي شعر ۾ ”هڪڙو“ بدران ”هڪڙو“ آيل آهي.

تبديلي	معيارِي لهجو	لاڙِي لهجو
اون < اُن	تون	تن
اين < اِ	جيئن	جنءَ
آ < اِ	پيو	پئو
او < اِ	لوه	لُه
اين < اي	پرين	پري
اُن < اِ ۽ اِن < اِ	تنهن	تِه
وا < آ	جواب	جاب
ه < ي	جي	جِه
اون < اِ	مون	مَن
آ < آءِ < آءِ	ٻاهر	ٻهار
آ < آ	ٻاهر	ٻهر
اُن < اِ ۽ اِن < اِ	ڪنهن	ڪِه
اُن < اِ	منهن	مَه
اِي < اِئي	ٻي	ٻِي
آ < اِ	تهين	تِهين
اين < اي	جنين	جني
او < آءِ ۽ هي < اين	اونهي	انين
ان < آءِ ۽ اِن < اِ	پنهنجي	پاهجي
اِي < اِ	ڪيئن	ڪِنءَ
اُن < آ	مٿان	مٿا
اون < اُن	هوند	هَندَ
آ < اِ	ڪجن	ڪِجن
آ < اِ	نڪري	نڪَرِي
ج < اِ وَ	هجن	هون
ا < آءِ و گم ڪيل آهي	چوان	چَنان
آ < او	ٻوي	ٻوئي
و ه گم ٿي ويو آهي	اوهان	آن

چٽاءُ	چيائين	آ ا. ۱۰ دي ۽ ٽين د آ
سڪهون	سڪئون	ئون د هون
ويجهون	ويجئون	ئون د هون

انهن ڳالهين کان سواءِ مخصوص لازمي لفظ به استعمال ٿيل آهن، جن جي معنيٰ ۽ شرح اپتار واري ڀاڱي ۾ ملندي.

شعر جو مضمون

شاه ڪريم جي شعر جو مضمون تصوف جي تعليم مطابق آهي. هو ذهن نشين ڪرائي ٿو، ته ڪائنات جو مالڪ ۽ خالق الله آهي، جيڪو هڪ آهي، ۽ سندس ڪو به شريڪ ڪونهي. هر شيءِ مان ان ذات جو جلوو عيان آهي؛ وائي ٻي م ريل، مرثان موران پڪڻان، بلا، سندو سچئين، هو هلا چوهل.

طالب کي تصوف جي واديءَ جي واٽن جي پرڪ ۽ پروڙ ٻڌائيندي سمجهايندي ته هي اهو پنڌ آهي، جنهن کي طئي ڪرڻ ۾ عقل ۽ هوش، علم ۽ فھر ڪم نه ايندو، پر سک ۽ محبت مان عشق جي راه ۾ وڪ وڌائڻي آهي. يعني لوڪ جا لاڳاپا لاهي، معرفت جي منزل ڏانهن وڌبو، ته اوکي واٽ به سولي نظر ايندي؛

متيون مٽي کانء، واچا ڪجي وچ پو،

جو تو سائر ڀاڻيو، سو هر ٻوڻي ٺاه.

هو ان ڳالهه کي به پسند نه ٿو ڪري، ته طالب ڪم ڪار ڇڏي، سندن سڪو ٿي، وڃي جهنگ وسائي. هو سمجھائي ٿو، ته دنيا جو ڪاروبار به ڪندو اچجي، ۽ پنهنجي مالڪ حقيقي سان به تعلق قائم رکجي؛

هنيون ڏجي حبيب کي، لڱ گڏجن لوڪ،

کڏيون ۽ ڪروتون، اي پڻ سڳر ٿوڪ.

پر زندگي جو مقصد ”سپرين جي سگ“ کي سمجھجي، ۽ نه لوڪ جي لاڳيتي کي. يعني دنيا ۾ محو ٿي، ان کي پنهنجي منزل ۽ مقصد ڪري نه وٺجي؛ پنيوران به ٿوڪ، ڪنه نه نيا پاڻ سين،

پهاڪا ۽ چوڻيون

انهن خوبين کان سواءِ شاه ڪريم جي شعر جي وڏي خوبي اها آهي، ته

هن زندگيءَ جي تجربن ۽ انساني نفسيات کي نظر ۾ رکي، حقيقتون سمجهايون آهن. اهوئي سبب آهي، جو سندس اهڙا بيت پهاڪا ۽ چوڻيون ٿي پيون آهن، مثلاً:

۱- زندگيءَ جي اها هڪ وڏي حقيقت آهي، ته جيستائين پاڻ وڃي پنهنجي سر ڪم نه ٿو ڪجي، تيستائين نياپي سنهي ٿي ڪم ڪو نه ٿو ٿئي؛
 ”ننه نياپي نه ٿئي، سڏين سين نه هون.“

۲- اهڙيءَ طرح اهو به زندگيءَ جي تجربن جو نچوڙ آهي، ته جيڪڏهن ڪنهن ڪم لاءِ پاڻ ڪوشش نه وٺي، پر فقط پنهنجي سنگتي ساٿيءَ تي لاهي پائي رکبو، ته ڪجهه نه ورنڊو. شاه ڪريم اها حقيقت هن طرح سمجهاڻي آهي؛
 جي اتر جي لاه، سڄڻ سڀ پرڪڻا،
 ري باجي ڪٽئي، سير پري نه باه.

۳- سياڻن جو چوڻ آهي، ته جيڪڏهن ماڻهو مشڪل وقت ۾ ڪنهن سونهن کان صلاح وٺندو، ۽ پڇا ڳاڇا ڪندو ته اڙيو نه رهندو، ۽ وڃي منزل مقصود کي رسندو. شاه ڪريم اها حقيقت هن طرح آندي آهي؛

”جي پڇڻا، سي نه منجهڻا، جي پڇن سي وير“

۴- اها انساني نفسيات جي تقاضا آهي، ته راز اوستائين راز آهي، جيستائين پنهنجي دل ۾ آهي. ٻاهر هاڻ نڪتي ته پوءِ اهو لڪ لڪي نه سگهندو. شاه ڪريم اها ڳالهه هن طرح بيان ڪئي آهي؛

مٺ پيڙيائي پيلي، جه اپڻي ته واءِ،

جو پڌر وڏي ڳالڙي، ته ڇڏي وڃي ساءِ.

۵- اها انساني فطرت آهي، ته جنهن ڳالهه ۾ گهڻي دلچسپي هوندي اٿس، نند ۾ به ان جي تات تنوار هوندي اٿس. شاه ڪريم ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪري چيو آهي؛

جي جاڳندي من ۾، ستي پڻ سڀئي،

من پريان نيسي، پڳهيو پاڻ ڳري.

صنعتون

شاه ڪريم جو شعر، نه فقط قدامت جي لحاظ کان ارفع ۽ اعليٰ آهي، پر زبان ۽ بيان جي خوبين جي خيال کان به مٿاهون آهي. مضمون کي موثر بنائڻ لاءِ تشبيهن ۽ تمثيلن کان ڪم ورتو اٿس، ۽ اهي تشبيهون پنهنجي وطن جي رسمن رواجن، ڌنڌن ڌاڙين ۽ ڏيڪن ويڪن مان ڪنيون اٿس. لوهار کي سنداڻ تي ڌڪ هڻندو ڏسي چوي ٿو ته، لوهه کي جڏهن سنداڻ تي ڌڪ لڳن ٿا، ته

ورچي وڃي ٿو، پر منهنجي دل جيئن ته، پنهنجي محبوب کي ياد ڪندي رهي ٿي، انهيءَ ڪري ورچي نه ٿي وڃي، توڙي جو ان کي دنيا جي حرص و هوا جا ڌڪ لڳن ٿا؛

ڌڪين ڌات پئو، هينئڙو له سنداڻ جنءِ،

سنپاري کي سڄڻين، ورچي تان نه وئو.

ڳوٺاڻي عورت کي به دلا مٿي تي کڻندو ڏسي، ۽ پڪيءَ کي پاڻيءَ تي ترندو ڏسي، چوي ٿو، ته جهڙي طرح عورت جي مٿي تي رکيل به دلا هڪ ٻئي سان مليل آهن، ۽ پاڻيءَ تي ويٺل پڪي پاڻيءَ سان مليل آهي، اهڙيءَ طرح منهنجي دل به پنهنجي محبوب سان مليل آهي؛

پاڻيهار سر بهڙو، جر تي پڪي جنءِ،

اسان سڄڻ تنءِ، رهيو آهي روح ۾.

هينين بيت ۾ مڇ کي استعاري طور آندو اٿس. جهڙيءَ طرح مڇ لالچ جي ڪري ڪنڊيءَ ۾ ڦاسندا آهي، اهڙيءَ طرح مادي شين جو طالب به دنيا جي مهاڃار ۾ ڦاسي پوي ٿو؛

جا تو گهڙي گهٽ، ماڪريڙي مڇڙا،

ان ڪنڊيءَ ڪڍي ڪيترا، ٺيئي پڇاڙڻا پٽ.

ڇاچر معنيٰ نٿو پائي. هينين بيت ۾ ڇاچر مان مراد آهي؛ دنياوي يا مادي شيون. اونهي پاڻيءَ مان مطلب آهي؛ معرفت جي مام. ڇڳير مان مطلب آهي؛ دنيا جو طالب. گهاتو مان سندس مطلب آهي؛ معرفت جي منزل مائيندڙ؛

ڇاچر ڇڳيرن، گهور نه اچي گهاتوئين،

اڪيون ائين سنديون، ڪڏا ڪرون پڇن.

ساڳي نموني هينين بيت ۾ ”هنج“ مان سندس مطلب آهي؛ حق جو طالب، ۽ ڪانيرو مان سندس مراد آهي؛ دنيا جو طالب؛

هنج تنهين هوءِ، اونهي ۾ اوڙاهه جو،

اي ڪانيرو ڪوءِ، جو ڇاچر ۾ ڇيرون ڪري.

اهڙيءَ طرح ملڪ جي نظارن جي ترجماني ذريعي زندگيءَ کي سنوارڻ ۽ سڦلو بنائڻ جا اعليٰ اصول نهايت سولي ۽ اثرائتي نموني بيان ڪيا اٿس. يعني

سندس شعر زندگيءَ جي تجربن، مشاهدن ۽ سچ جي ساڃاه جو آئينو ڏار آهي. علم بديع جي لحاظ کان سندس بيت ”پاڻيهاري سر ....“ تشبيه جو سهڻو مثال پيش ڪري ٿو. ان کان پوءِ آيل ٻن بيتن ۾ استعاره بالڪنعايه استعمال ٿيل آهي، جنهن موجب ”مُشبّه به“ مخفي رکيو ويندو آهي. هيٺين بيت ۾ به استعاره استعمال ٿيل آهي:

”ٺلهڙا ڏانڊا سڪڻا، هنئين جاڙ جين.“

هيٺين مصرع ۾ مجاز مرسل ڪم آيل آهي:

”هنئون ڏجي حبيب کي، لڱ گڏجن لوڪ.“

هتي ”هنئين“ مان مراد ”محبت“ ورتل آهي. يعني مڪان مان مڪين مراد ورتل آهي، ڇاڪاڻ ته محبت هنئين (دل) ۾ رهي ٿي. هن مصرع جي ٻي لفظ ”لڱ“ مان ”ڪم ڪاريون“ معنيٰ ورتل آهي. هن حالت ۾ ”لڱ“ آهن سبب، ۽ ڪم ڪاريون آهي، ان جو نتيجو.

هيٺين بيت ۾ صنعت جمع بالتفريق ڪم آندل آهي، جنهن موجب: پهريائين ٻن يا وڌيڪ جنسن کي هڪ معنيٰ ۾ شريڪ ڪري، پوءِ انهن جو فرق يا تفاوت ڏيکاريو ويندو آهي. هن بيت ۾ پهريائين سڀني پاڻيءَ وارين کي هڪ ڏيکاري، پوءِ ٻي مصرع ۾ انهن جو فرق ڏيکاريو ويو آهي، ته ڪا سڃڻ لاءِ ٿي پري، ته ڪا پورهئي ڪاڻ ٿي پري:

پاڻيهاري سڀ ڪا، جا سر گهڙو پري،

ڪا لڙي سڀني سڃڻ، ڪا پورهئي ڪاڻ پري.

هيٺين بيت ۾ صنعت جمع بالتقسيم استعمال ٿيل آهي، جنهن موجب پهريائين ٻن يا وڌيڪ جنسن کي هڪ معنيٰ ۾ شريڪ ڪري، پوءِ اهي ڌار ڌار ڪري ڏيکاريون وينديون آهن.

هن بيت ۾ پهريائين ڀنڀور مان پاڻ سان کڻي وڃڻ ۾ ٻن شين کي شريڪ ڪيو ويو آهي. پوءِ ٻي مصرع ۾ اهي شيون ”سڪڻ سپرين کي“ ۽ ”لاڳاپوسين لوڪ“ جدا جدا ڪري ڏيکاريون ويون آهن:

ڀنڀوران به ٽوڪ، ڪه نه نيا پاڻ سين،

سڪڻ سپرين کي، ۽ لاڳاپو سين لوڪ.

هيٺين بيت ۾ صنعت ارساد ڪم آيل آهي. ارساد جي لغوي معنيٰ آهي: ”چوڪيدار ڪري بيهارڻ.“ هن صنعت موجب پهرين مصرع ۾ ڪوبه قافيو آهي، هيءَ مصرع ۾ اهڙا لفظ ڪتب آڻيا آهن، جو انهن جي ٻڌڻ سان ٻڌندڙ بنائڪ چئي، ته هيءَ مصرع جو فلاڻو قافيو ٿيندو. هن بيت ۾ هيءَ مصرع جي ٻڌڻ سان، ٻڌندڙ پائيهي چوندو: ”پت“.

پنندي پريءَ سان، ويلا ڪندي وت.

ڪا پائيندءَ مانئون، ڪا پائيندءَ ....

رومانوي داستان

شاه ڪريم جي شعر جي هڪ خوبي هيءَ به آهي، ته هن پنهنجا افڪار ۽ الاهي اسرار روماني ڪهاڻين جهڙوڪ: سسئي پنهنون، عمر مارئي وغيره ذريعي بيان ڪيا آهن. سندس تمثيلي انداز اشاراتي آهي. يعني هو ڪهاڻي بيان نه ٿو ڪري، پر ان جي ڪنهن واقعي ڏانهن اشارو ڪري، پنهنجو مقصد نروار ڪري ٿو. شاه ڪريم کانپوءِ انهيءَ انداز بيان کي شاهه عبداللطيف اختيار ڪيو، ۽ ان کي وڌيڪ موثر بنايو. ان کانپوءِ اها سنڌي شاعريءَ جي روايت بڻجي ويئي، جنهن جي پيروي سمورا شاعر ڪندا آيا آهن.

شاه ڪريم جا اهي بيت هيٺ ڏجن ٿا، جيڪي سنڌ جي مشهور رومانوي داستانن موجب ڇيل آهن:

سسئي پنهنون

- ۱- وهائيءَ ئي وڃ، تو نه سرندي تن ري،
تان سا وڃي پڇ، پئي جا ڪاڻ پرين سين.
- ۲- جاڳي جاڳي سسئي، جان هيجان هٿ وڌاءِ،
تان سڄي سڄي پريءَ ري، پنهنون پٿر ناه،
نڪرندي چٽاءِ، گهوڙا گهر نه سپرين.

عمر مارئي

- ڪاٿياريون ڪيءَ ڪن، عمر اڃا ڪڙڙا،
جن جا ٿرن ۾، ور ٿا ويڻ سهن.

سهڻي ميهار

جيڪي گهران م وڃ، جيڪي موت م سوئهي،
هيڪڙيائي هٿ ڪر، ٻيون ڀاڄوءَ جنءِ ڀڄ.

موسل راڻو

ڪاڪ وٽن ساڻ، اولين نم او رکي،
جي ڪن هون گهڻا، راڻا توءِ روئندا وٺا.

ليلا چنيسر

جوري اتي جن، داغ تو جو داسڙا،
ٿن ڪي مٿان تن، چنيسر ڇت ڪٿن.

پوين شاعرن تي اثر

اهو ته اظهر من الشمس آهي، ته مضمون توري هيئت جي لحاظ کان پوين شاعرن، شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي تتبع ڪئي آهي. اها ڳالهه به ڏينهن ڏٺي جيان چٽي آهي، ته شاه صاحب جي شعري روايتن جو سرچشمو ڪريم جو ڪلام آهي. انهيءَ ڪري چٽائيءَ ۾ صفائيءَ سان چئي سگهجي ٿو، ته سنڌي شاعرن، شاه ڪريم جي شعر کي بنيادي پٿر بنائي، سنڌي شعر جي عمارت اڏي آهي. جيتوڻيڪ هو جدت ۽ انفراديت پيدا ڪندا رهيا، پر ان هوندي به ڪريم جو ڪلام جي روايت سان پنهنجو سلسلو منسلڪ رکيائون.

شاه ڪريم ۽ شاه لطيف

شاه لطيف کي ڪريم جي ڪلام سان دلي رغبت هئي. روايت آهي، ته شاه صاحب سان شاه ڪريم جو رسالو (بيان العارفين) ساڻ هوندو هو. اهوئي سبب آهي، جو شاه جي رسالي جي قلمي نسخن ۽ ڪن ڇپيل رسالن ۾ ڪيترائي شاه ڪريم جا بيت شاه لطيف جي بيتن سان گڏيل آهن. مثلاً رواجي نسخن جي پهرين داستان ۾، شاه ڪريم جا چار بيت آيل آهن. (۱) انهن مان هڪ بيت نموني طور هيٺ ڏجي ٿو (۲):

(۱) هوتچند مولچند گربخشاڻي، ڊاڪٽر: شاه جو رسالو جلد ۱، سال ۱۹۲۳ ص ۱۵
مقدم (۲) ايضاً - ص ۲۲۳.

سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي من وسي،

تنهين سندي سوجهري، سوئي سو پسي.

اهڙي طرح رواجي نسخن جي سر يمن ڪلياڻ جي داستان ۲ ۾ هڪ بيت، داستان ۵ ۾ ۲ بيت، داستان ۷ ۾ هڪ بيت ۽ داستان ۸ ۾ ۲ بيت آيل آهن. (۲) سريراڳ جي داستان چوٿين ۾ ۲ بيت آيل آهن. (۴) سر سهڻي جي داستان ۲ ۾ هڪ بيت، ۽ داستان ۹ ۾ هڪ بيت آيل آهي. (۵) سرديسي جي داستان ۶ ۾ هڪ بيت آيل آهي (۶).

ان کان سواءِ شاه لطيف جي ڪن بيتن ۽ واپن ۾ شاه ڪريم جي بيتن جون مصرعون ملايل ملن ٿيون. يعني شاه لطيف، شاه ڪريم جون مصرعون تضمين طور آنديون آهن. مثلاً سر ڪنڀات جي هيٺينءَ وائي جي ٿل جون ٻئي مصرعون شاه ڪريم جي بيت جون آهن:

سڏين سيڻ نه هون، نيه نياپي نه ٿئي.

ڪاري رات، رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه رون،

نيه نياپي نه ٿئي.

سر ڪنڀات جي هڪ وائيءَ جي هيٺين بند ۾ هي فقرو ”مون ٻيا در گهڻا نهارئا“، شاه ڪريم جي هڪ بيت تان ڪنيل آهي.
”مون ٻئا در گهڻا نهارئا، آهين تونهن تون،
يا الا! تو درئوءِ نه ڇڏيان“

مضمون جي لحاظ کان شاه لطيف جي شعر تي ڪريم جي ڪلام جو اثر ٻن نمونن جو نظر اچي ٿو. هڪ اهو، ته شاه صاحب ڪيترا بيت، شاه ڪريم جي بيتن جي ڀرڻ چيا آهن، جنهن ڪري شاه ڪريم جي بيت واري مضمون جي وڌيڪ وضاحت ٿئي ٿي. ٻيو هي ته شاه صاحب شاه ڪريم جي بيت وارو مضمون پنهنجي بيت ۾ پيش ڪندي، پنهنجي بيت ۾ جدت ۽ انفراديت پيدا ڪئي آهي. هيٺ ٻنهي قسمن جا ڪجهه مثال ڏجن ٿا:

(۲) گريختائي: شا جو رالو، جلد ۱، ص- ۶۱ - ۲۱۵ (۴) ايضاً، ص- ۲۴۷

(۵) ايضاً، ج ۲، ص- ۲۱ (۶) ايضاً ص- ۴۴۷.

۱۔ اي درسندي مڱڻين، اڳي ايءَ نه هير،
جنءَ ڊکها ڪري پير، سڄيون راتيون سمهين.

(شاہ کریمر)

شاہ لطيف انهيءَ خيال کي ڏاڍو تفصيل سان بيان ڪيو آهي. سر پرياتي
سڄو، ۽ سر ڪوهياريءَ جو پهريون فصل انهيءَ سمجهاڻيءَ تي مشتمل آهي.
سر پرياتيءَ جو هڪ بيت نموني طور ڏجي ٿو:

سيرانديءَ ساز ڪئو، سمهين ساري رات،
جارجڪاڻي ذات، ايءَ نه هو اڳهن؟

(شاہ کریمر)

۲۔ تن چو الله هيڪڙو، وائي ٻي م سڪ،
سڄو اکر من ۾، سوئي لکيو لڪ،

(شاہ کریمر)

انهيءَ نوعيت جا بيت به شاہ لطيف جي رسالي ۾ ڪيترائي ملن ٿا، مثلاً:
وحده لاشريڪ له، اي هيڪڙائي حق،
ٻيائي کي پڪ، جن وڌو سي ورسا.

(شاہ کریمر)

۳۔ سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي من وسي،
تنهين سندي سوجهري، سوئي سو پسي،

(شاہ کریمر)

هن ۾ وحدت الوجود جو فڪر بيان ڪيل آهي. شاہ لطيف انهيءَ فڪر
جي ڪيترن ئي بيتن ۾ وضاحت ڪئي آهي. هڪ بيت هيٺ ڏجي ٿو:
سو هي، سو هو، سو اجل، سو الله،
سو پرين، سو پسام، سو ويري، سو واهرو

(شاہ کریمر)

وائي ٻي م ڀيل، مران موران پڪڻا،
بلا سندو سڄڻي، هو هلاچو هل.

(شاہ کریمر)

اهو خيال بہ وحدت الوجود جي فڪر مطابق آهي. شاه لطيف اهو خيال هن طرح بيان ڪيو آهي، ۽ شاه ڪريم جي بيت جي پوئين مصرع تـضمين طور آندي اٿس، صرف مصرع جا ٻہ ڀاڱا ابتدا سبتا ڪيا اٿس؛
 وحدتا ڪثرت ٿي، ڪثرت وحدت ڪل،
 حق حقيقي هيڪڙو، ٻولي ٻي مَ ڀل،
 هو هلاچو هل، با الله سندو سچئين.

(شاه ڪريم)

۵- جي جاڳندي من ۾، سَتي پڻ سيئي،
 من پريان نئيئي، ڀڳهيو پاڻ ڳري.

(شاه ڪريم)

شاه لطيف اهو خيال هن طرح بيان ڪيو آهي؛
 تن تسبيح من مٿيو، دل دنبورو جن،
 تندون جي طلب جون، وحدت سر وچن،
 وحده لاشريڪ له، اهو راڳ رڳن،
 سي ستائي جاڳن، نند عبادت ان جي.

(شاه لطيف)

خواجہ محمد زمان لنواريءَ وارو فرمائي ٿو؛
 ستي ان شراب، جن سري سي سون ٿئا،
 سمهن تن ثواب، ڪٿن تن کي ڪيميا،

(خواجہ محمد زمان)

چرئن جنءَ ڇت ڪري، سڱ سِيئي ڇن،
 جي ڀائين پري مڙان، تہ مت موجي ڳن.

(شاه ڪريم)

شاه لطيف اهو خيال ڪيترن ئي بيتن ۾ بيان ڪيو آهي. هڪ بيت هيٺ ڏجي ٿو، جيڪو هن بيت جي ڀران معلوم ٿئي ٿو؛

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ سڱ سِيئي ڇن،
 وڃي در دوستن جي، نانگا ڪير نن،
 پت تنين جي پن، جن ٻجهي نہ ٻجهڻو.

هي مثال نموني طور ڏنا ويا آهن، ورنه ٻيا به ڪيترائي اهڙا مثال ملندا. هي مثال ائين سمجھڻ گھرجن، جيئن ٻار مان ٿو ٿيو. فني ستا جي لحاظ کان شاه لطيف جي بيتن جو بنياد به شاه ڪريم جا بيت آهن. شاه لطيف به ٻن مصرعن وارا بيت به چيا اٿس. شاه ڪريم جا فقط ٻه بيت ٽن مصرعن وارا ملن ٿا. انهن بيتن جي خاص خوبي هيءُ آهي، ته انهن جي پوئين مصرع ۾ وچ تي قافيو اچي ٿو. شاه لطيف جي سڀني اهڙن بيتن ۾، جن ۾ ٻن کان مٿي مصرعون آهن، قافيو پوئين مصرع جي وچ تي اچي ٿو. يعني بيت جي پوئين مصرع جي وچ تي قافيو جو اچڻ سنڌي بيت جي عام روايت ٿي ويئي، جنهن جي سڀيئي بيت جا شاعر پابندي ڪندا اچن. اهوئي سبب آهي، جو شاه ڪريم کي ”شاه لطيف جو مبشر“، ”سنڌي ادب جو وهائو تارو“، ۽ ”سنڌي شعر جو چاسر“ چيو وڃي ٿو.

فصل ستون

بيان العارفين

ترتيب

شاه كريم جي ملفوظات بيان العارفين سندس مريد محمد رضا سندس وفات کان ۶ سال پوءِ سنه ۱۰۳۸ ھـ (۱۶۲۸ع) ۾ مڪمل ڪئي. هن مختلف هنڌن تي وڃي، شاه كريم جي حياتيءَ جو احوال، سندس هدايتون، علم ۽ حڪمت جا قول ۽ بيت سندس مريدن کان معلوم ڪري قلمبند ڪيا. اهو احوال ۽ قول فارسي نثر ۾ لکيائين. انهيءَ احوال جي وچ وچ تي سنڌي بيت به آهن، جيڪي شاه كريم انهيءَ احوال هندي ٻڌايا. انهن بيتن مان گهڻا شاه كريم جا آهن. انهن سان گڏ ڪجهه بيت قاضي قاضن ۽ ٻين سنڌي شاعرن جا به آيا آهن. ڪي هندي ۽ فارسي شعر به آيا آهن. سنڌي بيت پهريائين قديم زماني ۾ هلندڙ سنڌي رسم الخط ۾ لکيا اٿس، ۽ پوءِ انهن جي هيٺان فارسي نثر ۾ انهن جو ترجمو لکيو اٿس.

هيءَ ملفوظات مقدم، ۷. بابن ۽ خاتمه تي مشتمل آهي. ڪتاب جي منڍ ۾ حمد ۽ نعت ڪانپوءِ ڪتاب تاليف ڪرڻ جو سبب ڄاڻايو اٿس. ان ۾ هن پنهنجو مختصر تعارف به ڏنو آهي. ان مان معلوم ٿئي ٿو، ته سندس نالو محمد رضا هو، مير دريائي ولد داروغه گهر جو پٽ هو، ۽ ٺٽي جو ويٺل هو. سندس وڌيڪ احوال ڪونه ٿو ملي.

منظوم سنڌي ترجمو

عبدالرحمان ولد محمد ملوک ڪاٺ پٺين، ويٺل ڪڇ ملڪ جو شهر ڀڄ، ان جو الف الشباع جي نظم ۾ سنڌي ترجمو ڪيو، ترجمي جو ڪم ربيع الاول سنه ۱۲۱۳ ھـ (۱۷۹۸ع) ۾ شروع ڪيائين، ۽ يارهن باب ساڳي

مهيني جي ۲۰ تاريخ پورا ڪيائين. انهن يارهن بابن کي ”جلد پهريون“ نالو ڏنو اٿس، ۽ پوين پنجن بابن کي ”جلد ٻيو“ ٺهرايو اٿس. باقي پنج باب ڪڏهن ترجمو ڪيائين، ان جي تاريخ نه ڏني اٿس. يعني هن فارسي نسخي جي مقدم، ستن بابن ۽ خاتمه کي ۱۶ بابن ۾ ورهايو آهي.

فارسي نسخي ۽ سنڌي ترجمي جي ڀيٽا کانپوءِ معلوم ٿئي ٿو، ته ترجمو اصل مطابق آهي، ۽ ان ۾ ڪابه ڳالهه ڇڏي نه وئي آهي، البت ڪٿي ڪٿي ٿورو مضمون وڌايل آهي، ته جيئن ڳالهه جي وضاحت ٿئي. ترجمو سنڌي ٻوليءَ جي ڪچي لاڙي لهجي ۾ ڪيل آهي. ڪچي لهجو به لاڙي لهجي جي لڳ ڀڳ آهي.

قلمي ۽ چاپي نسخا

بيان العارفين جا جيڪي فارسي قلمي نسخا، ۽ منظوم سنڌي ترجمي جا جيڪي قلمي ۽ چاپي نسخا ملي سگهيا آهن، انهن جو وچور هن هيٺ ڏجي ٿو:

۱- پير حسام الدين وارو فارسي نسخو

هي نسخو 22 x 17/8 سائيز ۾ آهي، ۽ ۴۱۴ صفحن تي مشتمل آهي. هر هڪ صفحي ۾ ۱۷ ستون آهن. هي نسخو پير عبدالباقي ولد حافظ حبيب الله وينل هنگورجا تاريخ ۱۷ صفر ۱۰۵۱ هـ تي نقل ڪيو. محترم ڊاڪٽر دائود پوٽه جي لکڻي موجب هن پنهنجو سڄو ڪتاب فقير ڌڻي ڀرتي بلڙيءَ واري جي اتاريل نسخي تان جوڙيو، جيڪو ۱۵ صفر سنه ۱۱۹۶ هـ جو نقل ڪيل آهي. هي نسخو ان کان تقريباً ڏيڍ سو سال اڳ جو آهي، ۽ معلوم ٿئي ٿو، ته اصل نسخي تان نقل ڪيل آهي. هي نسخو صحيح صورت ۽ صاف اکرن ۾ لکيل آهي.

۲- پیر جھنجی واری کتبخانہ جو فارسی نسخو

هن جي سائيز ساڳي آهي. ڪتاب ۾ ۴۷۸ صفحا آهن، ۽ هر صفحي ۾ ۱۲ ستون آهن. محمد سعيد عرف الهرکتي سنہ ۱۱۸۲ ھ ۾ نقل ڪيو. نقل ڪرڻ واري ڪٿي ڪٿي روايتون ڇڏيون آهن، ۽ ڪي سنڌي بيت به حذف ڪيا اٿس.

۳- منصوره ڪاليج وارو فارسي نسخو (م)

هي نسخو 18 x 23/8 سائيز ۾ آهي. پويان ٻه ورق ڦاٽل معلوم ٿين ٿا. ڦاٽل ورقن کانسواءِ ڪتاب ۶۰۶ صفحن تي مشتمل آهي، ۽ هر صفحي ۾ ۱۵ ستون آهن. محمد صالح ڪاتب سنہ ۱۲۴۱ ھ ۾ نقل ڪيو. ڪاتب اصل ڪتاب شروع ڪرڻ کان اڳ ڪجهه صفحا فارسي نثر ۽ نظم ۾ پنهنجي طرفان لکيا آهن. انهن ۾ شاہ کَریم جي زندگيءَ جو مختصر احوال به ڏنو اٿس، ته شاہ کَریم جي توصيف به ڪئي اٿس. نه فقط ايترو، پر شاہ کَریم ۽ شاہ لطيف جي وفات جون ڪيتريون ئي تاريخون به ڏنيون اٿس. هي نسخو جيتوڻيڪ گهڻو پوءِ جو لکيل آهي، پر گهڻي قدر صحيح نموني اُتاريل آهي. عبارتون صحيح آهن، ۽ ڪٿي به ڪا ڳالهه ڇڏيل نه آهي.

(۴) سنڌي ادبي بورڊ وارو بيان العارفين سنڌي قلمي (س)

هن جي سائيز 20 x 30/8 آهي، ۽ منجهس ۲۷۷ صفحا آهن. هر صفحي ۾ ۱۷ ستون آهن. ڪاتب سيد غلام شاہ قادري ۴ ربيع الاول سنہ ۱۲۴۴ ھ تي لکي مڪمل ڪيو. هي فقط پهرين جلد جو نقل آهي. سنڌي تحرير جيتوڻيڪ قديم صورتخطي ۾ آهي. ان هوندي به صاف ۽ چٽي آهي. صحت جو پورو پورو خيال رکيو ويو آهي.

(۵) بمبئيءَ وارو سنڌي ڇاپو (بم)

هي ڪتاب وڏي سائيز جي ۲۹۶ صفحن تي مشتمل آهي. هر صفحي ۾ ۲۶ ڪالمر آهن، ۽ هر ڪالمر ۾ ۲۱ ستون آهن. هي ڪتاب مخدوم عبدالصمد ولد حاجي محمد مقيم مخدوم نورنگ زاده، ڪتب فروش ميرپور بٺورو، مطبع مرغوب هرديار بمبئيءَ مان سنه ۱۲۹۳ هـ (۱۸۷۶ع) ۾ ڇڏائي پڌرو ڪيو. ڪتاب لٽو ۾ آهي، ۽ خود ڇپائيندڙ جو ڪتابت ڪيل آهي. ڪتاب جي پڇاڙيءَ واري نوٽ مان معلوم ٿئي ٿو، ته ڇپائيندڙ اصلوڪي نسخي ۾ ڦير ڦار ڪئي آهي. نتيجو هي نڪتو آهي، جو هن ڇاپي نسخي مان ڪيترا سنڌي بيت حذف ٿي ويا آهن، ڪجهه قول به ڇڏجي ويا آهن، ڪيتريون عبارتون مختصر ٿي ويون آهن، ڪيترن هنڌن تي مضمون اڳي پوءِ ٿي ويو آهي، ۽ ڪن هنڌن تي مورڳو مضمون ئي غلط ٿي ويو آهي. نه فقط ايترو پر قديم ٻولي بدلائي ان وقت جو مروج لاڙي لهجو رکيو ويو آهي، ۽ منظوم ترجمي کي آسان بنائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي.

هريسنگ وارو ڇاپو

هي ڪتاب وچولي سائيز ۾ ڇپيل آهي، ۽ ۲۴۶ صفحن تي مشتمل آهي. هر صفحي ۾ ۲۶ ڪالمر آهن، ۽ هر ڪالمر ۾ ۲۵ ستون آهن. هي ڪتاب لٽو ۾ ماسٽر هريسنگ ڪتب فروش سکر سنه ۱۹۰۹ع ۾ اسلامي پريس لاهور مان ڇپائي پڌرو ڪيو. ڪاتب در محمد ويٺل لقمان (خيرپور ميرس) آهي، جنهن ڪتابت ۾ موجوده صورتخطي اختيار ڪئي آهي. البتہ ڪٿي ڪٿي اونا جي بدران اڏا ۽ اين جي بدران ا=ا آندو اٿس.

هي ڇاپو بمبئيءَ واري ڇاپي تان نقل ڪري ڇاپيو ويو آهي. البتہ ڪاتب لاڙي لهجي بدلائڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن ڪري عبارت ۾ مونجهارو ٿيو آهي، ۽ صحت بگڙجي وئي آهي.

(۷) بيان العارفين جي ڇاپن کانسواءِ بيان العارفين تان هيٺيان ڪتاب

جوڙيا ويا آهن، جن ۾ شاہ کریم جا سمورا بيت، ۽ سندس ٿورا قول سنڌي نثر ۾ ڏنا ويا آهن. شروع ۾ شاہ کریم جي حياتيءَ جو احوال آهي، ۽ سندس بيتن تي تبصرو آهي.

(الف) رسالہ کويمی

مرتب: مرزا قليچ بيگ، صفحا ۲۰، سال ۱۹۰۴ع، سائيز 30 x 20/16 ٿاڻيپ ۾ ۽ موجود رسم الخط ۾.

(ب) شاہ کويم بلڙيءَ واري جو کلام

مرتب: ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽو، صفحا ۱۲۶، سال ۱۹۳۷ع، سائيز 18 23/8 ٿاڻيپ ۾ پيپلس پريس حيدرآباد ۾ ڇپيل.

(ج) کويم جو کلام

مرتب: ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، صفحا ۲۲۴، سال ۱۹۶۳ع سائيز 18x23/8، پريس: قادري پرنٽنگ پريس لاڙڪاڻه، ڇپائيندڙ: سنڌي ادبي سوسائٽي، اسلاميه ڪاليج سکر.

(۸) بيان العارفين سنڌي (اڻ ڇپيل)

هي نسخو ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ڊاڪٽريٽ جي ڊگريءَ لاءِ نئين طرح سنواري سڌاري سنه ۱۹۷۳ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ کي پيش ڪيو. هن ۾ بيان العارفين سنڌي جي صحيح متن کانسواءِ مقدم، بيتن جي شرح ۽ تاريخي ڳالهين جي اپٽار آهي.

موجوده ڇاپو

هن ڇاپي جي متن جون هي خصوصيتون آهن:

۱- سنڌي بيت، مختلف قلمي نسخن ۽ ڇاپي ڪتابن ۾ آيل سنڌي بيتن

سان پيٽي، ڪوشش ڪري صحيح صورت ۾ ڏنا ويا آهن. حاشيءَ ۾ مختلف پڙهڻيون ڏنيون ويو آهن.

۲- بيان العارفين مان فقط اهي قول سنڌي نثر ۾ ڏنا ويا آهن، جيڪي سنڌي بيتن سان لاڳاپيل آهن، ۽ بيتن جي مفهوم جي اپار ڪن ٿا.

صورتخطي

موجوده صورتخطي ۱۸۵۲ع ۾ تيار ٿي. ان کان اڳ ۾ سنڌي بيت ۽ الف اشباع ۾ لکيل ڪتاب پراڻي رسم الخط ۾ لکيا ويندا هئا، جنهن ۾ ٺيٺ سنڌي اکرن لاءِ ڪي صورتون مقرر ڪيون ويون هيون. اهي به جدا جدا نمونن جون هيون. بيان العارفين فارسي جي قلمي نسخن ۾ جيڪي سنڌي بيت ڏنا ويا آهن، انهن جي صورتخطي به قديم نوعيت جي آهي. هن هيٺ اهڙو پيٽا جو چارٽ ڏنو وڃي ٿو:

بمبئي واري چاپي وقت موجوده رسم الخط مروج ٿي چڪي هئي. ان هوندي به مٿين چارٽ مان معلوم ٿيندو، ته بمبئي چاپي ۾ ڪي اکر پراڻي رسم الخط ۾ آيل آهن. هن ڪتاب وانگر اهڙي نموني جا ٻيا الف اشباع وارا مذهبي ڪتاب به اهڙي ئي نموني جي صورتخطي ۾ ڇپيل آهن. هيٺ ڏنل پيٽا جي چارٽ مان اها ڳالهه واضح ٿيندي.

ہاٹوکی	ح	جھ	م	س	ہم
ب	ب	ب	ب	ب	ب
پ	پ	پ	پ	پ	پ
ت	ت	ت	ت	ت	ت
ث	ث	ث	ث	ث	ث
ج	ج	ج	ج	ج	ج
چ	چ	چ	چ	چ	چ
جھ	جھ	جھ	جھ	جھ	جھ
د	د	د	د	د	د
ڈ	ڈ	ڈ	ڈ	ڈ	ڈ
دھ	دھ	دھ	دھ	دھ	دھ
ر	ر	ر	ر	ر	ر
ڑ	ڑ	ڑ	ڑ	ڑ	ڑ
ق	ق	ق	ق	ق	ق
ک	ک	ک	ک	ک	ک
گ	گ	گ	گ	گ	گ
خ	خ	خ	خ	خ	خ
ن	ن	ن	ن	ن	ن
و	و	و	و	و	و
ہ	ہ	ہ	ہ	ہ	ہ

هاڻوڪي	ت	ب	ن	ص	ي	ج
ج	نج	نج	ج	ج	نج	ج
ڇ	ڇ	ڇ	ڇ	ڇ	ڇ	ڇ
ڌ	ڌ	ڌ	ڊ	ڌ	ڌ	ڌ
ڌ	ڌ	ڌ	ڌ	ڌ	ڌ	ڌ
ڍ	ڍ	ڍ	ڍ	ڍ	ڍ	ڍ
ڙ	ر، ڙ	ڙ	ر	ڙ	ڙ	ڙ
ڻ	ڻ	ڻ	ڻ	ڻ	ڻ	ڻ
اون	وَ					
اين	=	=	=	=	=	=

ان کانسواءِ املا ۾ به اختلاف آهي. انهن ڪتابن ۾ م، ن، ت، لفظن سان اڳيان ملائڻ جا نمونا ملن ٿا، جهڙوڪ: تڪر = ت م ڪر، نلڪن = ن لڪن، تجيڪو = ت م جڪر. ”م“ وري پويان ملايو ويندو هو، جهڙوڪ: خلوت ۾ = خلوت ۾، ”سين“ به ڪن ڪتابن ۾ لفظن سان پويان ملايل آهي، جهڙوڪ: اڪينسين = اڪين سين:

اهج

نمبر	نسخي جو نالو	اهڃاڻ
۱	پير حسام الدين جي ڪتب خاني وارو فارسي قلمي	ح
۲	پير جهنڊي واري ڪتبخاني وارو فارسي قلمي	جه
۳	منصوره ڪاليج وارو فارسي قلمي	م
۴	سنڌي ادبي بورڊ وارو سنڌي قلمي	س، سنڌ
۵	بمبئيءَ وارو سنڌي ڇاپو	بر
۶	هريسنگ ڪتب فروش وارو ڇاپو	هر
۷	رساله ڪريمي: مرزا قليچ بيگ	ق
۸	شاه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو	د
۹	محمد رضا وارو اصولوڪو نسخو	ر
	(هن نسخي جون پڙهڻيون ڊاڪٽر دائود پوٽي جي مرتب ڪيل ڪتاب تان ڪنيل آهن.)	
۱۰	فقير ڌڻي ڀرتي وارو نسخو	د
	(هن جون پڙهڻيون به ڊاڪٽر دائود پوٽي واري ڪتاب تان ڪنيل آهن.)	
۱۱	تنبيه الجاهلين، مطبع ڪريمي بمبئي، ۱۳۳۶ھ (۱۹۱۷ع)	ت
۱۲	بدرالمنير: مخدوم عبدالله نرڻي وارو، مطبع علوي بمبئي	ب
۱۳	مصلح المفتاح: سيد علي محمد شاه، مطبع فيض سبڄاني ڪوٽڙي، ۱۳۲۲ھ (۱۹۰۴ع)	ص
۱۴	معراج نامون، مطبع ڪريمي بمبئي، ۱۳۳۲ھ (۱۹۱۳ع)	ن
۱۵	سير بستان (قصص الانبياء)، تصنيف ۱۰۷۰ھ، مصنف محمد حسين، مطبع ڪريمي بمبئي، ۱۳۳۱ھ (۱۹۱۲ع)	
۱۶	مجموع مدحيات، مطبع ڪريمي بمبئي، ۱۳۳۴ھ	ي
	(۱۹۱۵ع)	ج

متن

باب پهريون

شاه ڪريم جي ولادت ۽ پيري مريدي

شاه ڪريم کي ننڍپڻ کان ئي سماع جو ڏاڍو شوق هوندو هو. ننڍپڻ وارن ڏينهن ۾ هڪ پيري سماع جي محفل ۾ ويٺو هو، ته ائين ڪندي سندس وڏو ڀاءُ اچي اتي نڪتو. هو کيس چماٽ هڻي اٿاري گهر وٺي ويو، ۽ وڃي والده جي اڳيان حاضر ڪيائينس. والده کي چوڻ لڳو ”مٿڙي امڙ، مون کي، هن کي هدايت ڪرڻ کان منع نه ڪجانءِ. مان ته علم نه پڙهيس، پر هينئر هي به ٿو پري رهي. نبي ڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي، ته علم کان خالي نه رهجي، ۽ اڀوجه نه ٿجي. ٻنهي جهانن ۾ علم افضل آهي. هي وري علم پرائڻ ڇڏي وڃي تو سماع ۾ مشغول ٿئي. پاڻ کي ائين ڪرڻ نه جڳائي.“ ان تي سيد صاحب پنهنجي ڀاءُ سيد جلال ڏانهن مخاطب ٿي هي بيت چيو:

(۱) ان در سندي مگڻي (۱) اڳي اي نه هير (۲)،

حاجه (۲) ڊگها ڪري پير، سچيون راتيون سمهي (۴).

---

(۱) مگڻين (ق) (۲) اڳيئي ته هير (س) (۳) جي (س) (۴) هي لفظ (ق) ۾ ڪونهن.

نوٽ:

شاه ڪريم جي بيتن جي اڳيان (۱) (۲) وغيره نمبر ڏنل آهن.
قاضي قاضن جي بيتن جي اڳيان * نشاني ڏنل آهي.
بين شاعرن جي بيتن جي اڳيان • نشاني ڏنل آهي.

باب پيو

شاه ڪريم جي بزرگيءَ جي تعريف ۾

● فقير حاجي سوري فرمايو، ته ان وقت جيڪي بزرگ مون ڏٺا، انهن بزرگن کي واحد سان وصال جو ڪو وقت مقرر هو، پر حضرت شاه ڪريم پنهنجي مالڪ جي محبت ۾ سدائين مستغرق رهندو هو.

● هڪڙي فقير ٻڌايو، ته حاجي سوري وٽ ويس، ۽ کيس چيم، ته ”حضرت شاه ڪريم جا مريد چون ٿا ته، حضرت سيد صاحب مولائي جي مشاهدي ۾ سدائين مستغرق رهندو هو، اها ڳالهه ڪيتري قدر درست آهي.“ حاجي سوري فرمايو ته، اهي فقير پنهنجي قول ۾ سچا آهن. مون پنهنجي وقت جي ايڪويهين بزرگن، جهڙوڪ: مخدوم محمد اسماعيل جاڳو، سيد رڪن الدين جي خدمت ۾ رهيس، پر مون کي اهڙو مقصد حاصل نه ٿيو، جهڙو سيد صاحب جي صحبت مان حاصل ٿيو.

● حاجي صابو سومرو مخدوم نوح جي مريدن مان هو. انهي فرمايو، ته حضرت شاه ڪريم کي سدائين مولائي جو مشاهدو حاصل هو. جاڳڻ وقت توڙي سمنڊ وقت هو اهو مشاهدو مائيندو رهندو هو.

● مخدوم نوح جي مريد بهاءُ الدين گودڙي فرمايو، ته هڪ ڏينهن حضرت شاه ڪريم وٽ ويس ۽ کيس عرض ڪيم، ته مون تي به اهڙي نوازش جي نظر ڪيو، جو مون کي به ائين مولائي جو مشاهدو نصيب ٿئي، جيئن اوهان کي حاصل آهي.

● حضرت بهاءُ الدين گودڙي فرمايو، ته حضرت شاه ڪريم جيڪڏهن سمهي پوي، ته هن جي اها ننڊ به اسان جي عبادتن کان بهتر آهي.

باب ٽيون

حق جي واٽ جي طلب

● هڪ مخلص جو بيان آهي، ته: هڪڙي ڏينهن ميان عبدالله سان گڏجي حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ ويس. گهڻا ڏينهن سندس خدمت ۾ گذارڻ کانپوءِ، جڏهن هڪ ڏينهن صبح جو موڪل گهريسون، تڏهن نصيحت ڪيائون، ته ظاهر توڙي باطن ۾ هر وقت خدا کي ياد ڪندا رهجو، ۽ سندس محبت ۽ خوف دل ۾ ڌرجو. جيڪڏهن ياد نه ڪندا، ته الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ شرمسار ٿيندا. خدا کي جيڪڏهن سندس قرب ۽ محبت جي ڪري ياد نه ڪريو، ته پوءِ اهو شرم ڪجو، ته ڪهڙيءَ ڪچهريءَ مان ٿي آيا آهيو، ۽ ڪهڙي شخص سان ملي آيا آهيو. ائين چئي هي بيت فرمايائون:

(۲) تڻ چو (۱) الله هيڪڙو، وائي ٻي مَ سِڪَ،
سچو (۲) اکر من ۾. سوئي لکڻو لکَ.

● فرمايائون ته: فوت الانفاس قتل الانبياء (هڪ دم خدا جي ياد کان غافل رهڻ ائين آهي، جيئن هڪ نبي قتل ڪرڻ) ان مقولي جي سمجهاڻي ڏيندي فرمايائون، ته جيڪو دم خدا جي ياد ۾ ڪشجي ٿو، اهو رسول يعني ”پيغام پهچائيندڙ“ آهي، جيڪو ٻانهي جو پيغام ڏئي جي درٻار ۾ پهچائي ٿو. جيڪو دم الله تعاليٰ جي يادگيريءَ کانسواءِ ڪشجي ٿو، اهو رب جي بارگاه ۾ نه ٿو وڃي. يعني هڪ رسول يا پيغام پهچائيندڙ ختر ٿي ويو. انهيءَ ڪري پنهنجي دم جو خيال رکڻو، ۽ هر هڪ دم سان الله جو نالو وٺڻو. دم ڄڻ ته اوهان وٽ الله جي امانت آهي. جنهن هر دم سان الله جو نالو ورتو، تنهن ڄڻ ته امانت سلامت رکي. پر جيڪڏهن ڪنهن ان ۾ غفلت ڪئي، ته ان امانت ۾ خيانت ڪئي.

(۱) تنهنجو (س) (۲) سچو (بر) هر

* د ۽ غ ۾ پهريون نمبر بيت ڪري ڏنو ويو آهي. ق ۾ ٻيو نمبر آهي.

● فرمايائون، ته: جيڪو چوي ٿو، ته هي ڪم ڪري، پوءِ الله تعاليٰ جو ذڪر ڪندس، ته ان خطا ڪئي ۽ گمراه ٿيو، ڇاڪاڻ جو دنيا جا ڪم ڪتن جا ٿي نه آهن، هڪڙي ڪم کانپوءِ ٻيو نڪرندو. دنيا جي ڪمن جو مثال ائين آهي، جيئن واري جو پرڻ (گيڇڻ) پري مٽي تي رکي ڊوڙڻ. جيئن پيو ماڻهو ڊڪندو، تيئن واري پئي منهن ۾ پوندس.

● فرمايائون، ته: طالب کي ائين نه جڳائي، ته جڏهن دنيا جو ڪاروبار هٿ ۾ هجي، ته ان وقت الله تعاليٰ جي ذڪر کان غافل رهي. طالب لاءِ ان ۾ وڏو نقصان آهي، ته دنيا جي ڳالهين مان واندو ٿي، پوءِ خدا کي ياد ڪري. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(۳) ذڪين (۱) ذات (۲) پڻو، (۲) هيٺڙو له سنداڻ (۴) جنءِ،

سنڀاري کي سڄڻين، (۵) ورڃي (۶) تان نه وٺو. (۷)

● فرمايائون ته: انسان لاءِ ٻيو ڪو اهڙو شرف ڪونهي. جهڙو الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمايو آهي: فاذڪروني اذڪرکم. (مون کي ياد ڪر، ته مان توکي ياد ڪريان.)

● فرمايائون ته: فوت کان موت ڀلو آهي، ڇاڪاڻ جو فوت معنيٰ خدا کان غافل رهڻ، ۽ موت معنيٰ انسان کان غائب ٿيڻ.

● فرمايائون ته: کير ۾ سنيائڻ وجهي ٿانءِ کڻي هلبو، ته ڏونرو نه ڄمندو. پر جڪڏهن ٿانءِ کي ٿورو وقت هڪ هنڌ رکي ڇڏبو، ته ڏونرو ڄمندو، ۽ ولوڙڻ کانپوءِ ان مان مڪڻ نڪرندو. فڪر کانپوءِ ذڪر به انهيءَ مثال وانگر آهي. ”الذڪرُ بلا فڪرٍ كالشجرُ بلا ثمر“ (فڪر کانسواءِ ذڪر ائين آهي، جيئن ميوي کانسواءِ وڻ.)

● هڪ ڀيري فرمايائون ته: ٻيا فڪر ڇڏي الله الله چئو. دنيا جون ڳالهيون، ۽ فلاڻو فلاڻو چوڻ ڇڏي ڏيو. پوءِ هي بيت فرمايائون:

(۴) چَرُئِن [۱] جِنءِ چِت ڪري، سَگَ سِيئِي [۲] جِنءِ،
جي پائين پريءَ مِزان، [۳] تہ مَتِ مَوَجِي ڳِنءِ.

[۱] ذڪيه (بر، هر) [۲] ذات (س) [۳] پيشو (بر، هر) [۴] سانڌان (بر)، ساران (س) [۵] سڄو (س)، سڄري (مر) [۶] وڃي (س) واڻو (مر)
[۱] چرئو [مر] [۲] مڙئي [بر، هر] [۳] ملان [بر، هر، ق]

- ٻي موقعي تي ساڳيو بيت ٿوري ڦير ڦار سان هن طرح چيائون:
اٿي چَل چُرئڻ جنءِ، سڱ سڀئي چن،
جي پائين پريءَ مڙان، ته مت موجي ڳن.
- فرمايائون ته: جيڪڏهن ڪنهن طالب کان ڪو گناه ٿي پوي، ته کيس افسوس ڪرڻ نه گهرجي. پر انهيءَ وقت يا غفار، يا غافر، يا غفور چئي. گهڻو افسوس ڪرڻ نه لڳي، پر الله تعاليٰ جي ذڪر ۾ مشغول ٿي وڃي. پوءِ هي بيت فرمايائون:
(۵) پريان سَندي ڳاٽڙي، [۴] جيڪو پئي ڪري،
مَتِ موجي ڪن ڪري، تي ڪي [۶] جَابَ [۷] مَڏي.
- فرمايائون ته: اجوري يا ثواب جو خيال رکي عبادت نه ڪريو. ڌڻي تعاليٰ فرمايو آهي، ته مون کي ڪشف ۽ ڪرامت لاءِ ياد نه ڪجو، پر شوق، محبت ۽ لقا پسڻ لاءِ ياد ڪجو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:
۶ وائي ٻي مَڙَ، مروٺان (۸) موران (۹) پڪٺان،
بلا سندو سَڄڻ، (۱۰) هُو (۱۱) هَلاچو هَل.
- فرمايائون ته: ذڪر جلي (ظاهري ۽ بلند آواز سان) تمام گهڻو ڪريو. اهڙي زور سان ضرب هڻو جو پهرين ئي ضرب سان دل ڀڄي پورا پورا ٿي پوي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:
۷ مٽيون ميڙي کانءِ، واڇا (۱) ڪجي (۲) وچ پوءِ،
جو تو سائڙ پائيو، سو هَر پوئي ناهِ.
- فرمايائون ته: دل جي گهراين سان ماڻهن سان ملي جلي نه رهو. حرص و هوا ختم ڪري، پنهنجي مالڪ سان لتو لڳايو. پوءِ هي بيت فرمايائون:
۸ هنيو ڏجي حبيب ڪي، لڱ ڳڏجن (۳) لسوڪَ،
ڳڏيون (۴) ۽ گروتون، (۵) اي پڻ سڳر (۶) ٿوڪَ.

[۴] ڳالهڙي [ق] [۵] منهنجي [ق]، مهجي [س]، بر [۶] تي [رد]، ع، تنهن [ق]، [۷] جواب [بر]، هر [س] (۸) موٽا [س]، مران [د]، م، (۹) مورن [بر]، هر (۱۰) سڄو [س] [۱۱] هي [س] [۱] واڇا [س]، ق [۲] ڪجي [س]، ق [۳] ڏجن [ن]، ڳڏجي [بر]، هر [۴] ڳڏيون [بر]، هر، ڳڏ [س]، ڳڏي [ن] [۵] ڪروت [ن]، ڪروت [س]، گروتون [پر]، هر [۶] سکر [س]، بر [هر]

● روايت آهي، ته هڪڙو پير مرد حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو، ۽ چيائينس: ”ڪراڙو ۽ ڪمزور ٿي ويو آهيان، ۽ هيئنر عبادت نه ٿو ڪري سگهان. اهڙي ڪا عبادت ڏسيوم جنهن ۾ تڪليف گهٽ ۽ اجر گهڻو هجي.“ تنهن تي حضرت سيد صاحب چيس، ته ”وڃي الله الله ڪر ۽ ٻيون ڳالهيون ڇڏي ڏي. هن کان وڌيڪ سٺي شيءِ نه ملندء.“ پوءِ هي بيت فرمايائون:

۹ وَهائِيءَ ئِي وَجَ، تُو نِه سَرَندِي (۷) تَن رِي،
تان (۸) سا وڃي پِيَجَ (۹)، پِيئي جا ڪاڻ (۱۰) پرين سين.

● فرمايائون ته: نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي، ته ”مَنْ أَحَبَّ شَيْئًا فَأَكْثَرَ ذِكْرَهُ“ (جنهن ماڻهوءَ جي جنهن شيءِ سان محبت هوندي آهي، اهو اڪثر ان جوئي ذڪر ڪندو رهندو آهي.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۱۰ جِي جاڳندي مَنَ ۾، سَتِي پڻ سِيئي،
مَنَ (۱۱) پريان نِيئي، (۱۲) پڳهيو پاڻ ڳري. (۱۳)

● حضرت سيد صاحب جي هڪ مريد ٻڌايو، ته هڪ پيري آءٌ سيد صاحب سان گڏ ڪنهن طرف ٿي ويس. ٻيا مريد به اسان سان گڏ هئا. هلندي مون ”هو“ جي ضرب هنئين. اهو آواز ٻڌي ڏاڍي پڇان لڳس، ۽ مون کي مخاطب ٿي چيائون: ”ان جي معنيٰ ته ٻيا ذڪر نه ٿا ڪن، جو انهن کي ٿو ٻڌائين.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[۱۱] مَڪَ پِيٽِ پِيائي پَلي، جِهَ [۱] آپتي [۲] تِه وا،
جِهَ [۲] پَڌَرِ وِڌِي [۴] ڳالڙي، تِه ڇڏي وڃي [۵] سا.

● فرمايائون ته: پنهنجي خالق کان اها اميد رکڻ نه گهرجي، ته آءٌ سندس عبادت ڪريان، ته ڪشف ۽ ڪرامت حاصل ٿئي. نه فقط ايترو، پر خدا جو ذڪر، مشاهدي ۽ معرفت مائڻ يا غوث ۽ قطب ٿيڻ لاءِ به نه ڪجي. پر محض خدا ڪارڻ (لوجه الله) ذڪر ڪجي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[۷] سرندوءَ [ن، س، ٻر، هر] (۸) تاسا (ق، ٻر، هر)، سانا (س) (۹) پڇ (ن، ٻر، هر) (۱۰) ڪا [ن]، ڪا [م] [۱۱] مون [ن] [۱۲] پيئي [ن، پر، هر] (۱۳) ڪري [ق، ٻر، هر، س] (۱) جو (س، م، د، ع، جي) (ٻر، هر، ن) [۲] اپئين (ق)، اپنائين (س) [۳] جي (ن، س، م، د، ع) [۴] پيئي (س)، وڌه (ق) [۵] وڻي (ن)

۱۲ پائيهاري [۶] سپ ڪا، جاسر گهڙو ڌري، [۷]

ڪاليءَ سنڌي [۸] سڄڻي، ڪا پورهي ڪاڻ پري.

● هڪ پيري مريدن کي نصيحت ڪندي فرمايائون، ته اوهان مان جيڪڏهن ڪو گهڻو پري مشرق ۾ رهندڙ هجي، پر خدا جو ذڪر ڪندڙ هجي، ته اهو ڄڻ منهنجي ويجهو آهي. پر جيڪو ماڻهو اوڏو هجي، پر هڪ گهڙي به خدا جي ياد کان غافل ٿئي، ته اهو مون کان ڏور آهي. پوءِ هي سنڌي بيت پڙهيائون:

۱۳ وَرَ [۹] وَسَري تہ ڪوہ، پر وَرَ نہ وَسَريئوس، [۱۰]

ڪو نہ چُوندو ڪڏهن، [۱۱] تہ اڳن اونداهوس، [۱۲]

● احمد فقير رونجهي ٻڌايو، ته هڪ ڏينهن مون حضرت سيد صاحب کان پڇيو، ته ”قوت گذران لاءِ اوهان ڪهڙو ڪم ڪندا آهيو؟“ جواب ۾ فرمايائون، ته: ”ڪوڏر هڻندو آهيان ۽ هر ڏيندو آهيان.“ ان تي وري عرض ڪيم، ته: ”اهي ڪم ڪندي اوهان خدا کي ڪيئن ياد ڪندا هوندا؟“ تڏهن مرڪي جواب ڏنائون، ”الله تعاليٰ اسان کان ڪڏهن به وسرڻ جو نه آهي. ان لاءِ هي مثال خيال ۾ رکڻ گهرجي: جڏهن ڪا عورت دلا پري مٿي تي رکي هلندي ويندي آهي، ان وقت اهي گهڙا کيس هلڻ ۽ ڪڇڻ کان روڪيندا آهن ڇا؟“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۱۴ پائيهاري (۱) سِرَ بهڙو، جَرَ (۲) تي پکي جِنءَ، (۳)

اسان سَجَنَ (۴) تِنءَ، رهيو آهي روح ۾. (۵)

فقيرو جو ڪاڌو

● هڪ ڏينهن هڪ مريد سيد صاحب وٽ آيو. کيس کائڻ لاءِ چانور آڻي ڏنائون، جي کائي سيد صاحب کي چيائين: ”سائين، مون اهڙو ڪاڌو اڳي ته ڪڏهن نه ڪاڌو آهي.“ پڇيائونس: ”تڏهن وات تي ڇا ٿي ڪاڌ؟“ ورائيائين: ”جُون جو اتو ساڻ ڪنيو هوم، ان مان ماني پچائي ٿي ڪاڌم.“ اهو

[۶] پائيهاري (ن، س، بر، هر) [۷] پري (س، بر، هر) [۸] وٽ (ن، س، بر، هر)]

[۹] وَرَ (ق) [۱۰] وساريوس (ن) [۱۱] اکين (س) [۱۲] اودائوس (ن، بر، هر)

(۱) پائيهاري (ق، بر، هر)، پاهياري (س) (۲) چر (بر، هر) (۳) پکي جي (س) (۴) تي

(س) (۵) مناهور نه وسري (س)

ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو. هي بيت پڙهيائين:

۱۵ اسين تڻان آئيسون، [۶] جتِ گونبو ناه،

وَجَهُونِ جِي وِياہ، [۷] تہ پڻُ مَتَّهُونِ [۸] لوئيون.

● جيڪڏهن ڪو فقير ڪنهن وٽ اچي مهمان ٿئي، ته ان کي جڳائي ته

ان کي قرض ڪشي به ڪارائي، توڙي جو کيس هڪ درم جي بدران لک درم ڏيڻا پون. ان هوندي به سندس فائدو آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۱۶ پَنجين ڊَرَمِينِ [۹] ڊَرَمُ، ڪڍِ جِي ڪي [۱۰] سَجَين،

تہ پڻُ توهينِ [۱۱] کڻئو، جِي سو سَرَءُ [۱۲] ڪَرُ.

فقيرو جي وهڻي ڪهڻي

● فرمايائون، ته: طالب کي گهرجي، ته هو ٺڪر جي ڪني جهڙو ٿئي،

جنهن ۾ پاڻي وجهي باهه تي رکبو آهي. پوءِ جيڪڏهن ڏاڍي تَوَ تي هڪ دم ڀڄي پيو، ته باهه جي عذاب کان چٽي بوندو، پر جيڪڏهن سڄو نه ڀڳو ۽

تنگ ٿيس، ته پوءِ گهڻا ڏينهن پيو عذاب سهندو. پوءِ هي بيت فرمايائون:

۱۷ جِي مَنُ سَڌَ ڪَئا، پَنپورانِ ٻَهارِ (۱) ٿي،

جِي سي (۲) پَرِي سَئا، تہ هُونَدَ نہ وِيا نِڪَري.

● فرمايائون ته: طالب کي گهرجي، ته جتي رات پويس اتي رهي پوي،

پر سفر ۾ ڪنهن جو مهمان نه ٿئي. جيڪڏهن ڪنهن ڳوٺ وٽ رات

پويس، ته ايسٿائين شهر کان ٻاهر ترسي پوي، جيستائين ماڻهو سمهي پون.

جڏهن سمجهي ته ماڻهو سمهي چڪا هوندا، تڏهن شهر ۾ وڃي. وڌيڪ

فرمايائون، ته فقير کي گهرجي، ته اڪيلو رهي ۽ ماڻهن سان ميل جول نه

رکي. ڪنهن اهڙي هنڌ سڄ ۾ وڃي رهي، جتي ٻيو ڪوبه نه ڏسي. هميشه

اڪيلو رهڻ سٺو آهي، جيئن ماڻهو پنهنجو خزانو جهنگ ۾ وڃي رکندا آهن.

محبوب به اڪيلائيءَ ۾ ئي ملندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[۶] آيون (م) [۷] جِي وِجون وِياہ [ڊ]، وِجيون جِي وِياہ (س) [۸] مَتَّون (م)،

مٿي (س)

[۹] ڊَمِينِ ڊَم (د)، ڊرمين درم (م) [۱۰] ڪڍِ جِي لِيءِ (س)، ڪڍِ جِي ڪي (ق) [۱۱]

توهر (جه)، توڻي (ڌ)، ق [۱۲] سري (جه)، ڌ، سرتو (ق)

(۱) بهر (بر، ق، هر) (۲) سي جي (بر، ق، س)

۱۸ وَرَ سَا سَجِي [۳] وَتِرَ، [۴] جَتِي سَجَنُ هِيڪَلُو، [۵]

سو ماڳوئي ڦير، [۶] جتي ڪوڙ (۷) ڪماڙوئين. [۸]

● فرمايائون ته: فقير کي گهرجي ته خلق کان پري اڪيلو رهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۱۹ جِي تَجْرِيْدَا نِگَڻَا، (۹) پِيئَا ۾ (۱۰) تَفْرِيْدَ.

ڪَنِين (۱۱) ڪڏهين، (۱۲) ٿِي، (۱۳) هِنِين (۱۴) ڏِيَاڙِي (۱۵) عِيْدَ.

● فرمايائون، ته فقير کي گهرجي، ته پهريائين تجريد (چڙائي) جا حق پورا ڪري. ان کانپوءِ تفريد (خدا سان هڪ ٿيڻ) جي معنيٰ معلوم ڪري.

● فرمايائون، ته: تجريد جي معنيٰ آهي: جهان کان جدا ٿي، جهان وارن کان لاڳاپا ڇڻڻ، ۽ تفريد جي معنيٰ آهي: فاني في الله ٿيڻ، ۽ پنهنجو وجود وڃائڻ.

● فرمايائون، ته جيڪو چوي ٿو، ته مان فقير آهيان، ۽ ائين به چوي ٿو، ته خلق سان ميل جول رکڻ ۾ فائدو آهي، ۽ نقصان ڪونهي، ته اهو فقير نه آهي، ڪوڙي دعويٰ ٿو ڪري. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۰ پِيئُورَان ۾ ٿُوڪَ، ڪَهِ (۱) نَه نِئَا پاڻ سِين،

سِڪَنَ (۲) سَپِيرِين سِين، [۳] پِئُو لاڳاپو سِين لوڪَ.

● فرمايائون، اَلشَّهْرَةُ أَفْهَ وَلَا كِنَ النَّاسُ يَحِبُّوْنَ نَهَا وَالْحُمُولُ رَاحَةُ وَلَا كِنَ النَّاسُ لَا يَرْضَوْنَ (شهرت هڪ آفت آهي، پر ماڻهو ان کي پسند ڪن ٿا، گمنام رهڻ ۾ راحت آهي، پر ماڻهو ان کي پسند نه ٿا ڪن.)

● فرمايائون، ته: مَنْ مَذَّ حَكَ فَقَدْ ذَبَحَكَ (جنهن تنهنجي تعريف ڪئي، تنهن ڇڻ ته توکي ڪنو.)

● فرمايائون ته: فقير کي ڪرامت ۽ مرتبي تي مرڪن نه گهرجي، پر هو

(۳) سجي (س) (۴) ويڙم (هر) (۵) هيڪڙو (س)، (د)

(۶) پير (م) (۷) ڪوڙ (س)، جهه (۸) ڪمايو (س)، هر، (بر)

(۹) نڪتا (م) (۱۰) منجهه (س)، ٽن (هر) (۱۱) ڪن (هر، بر، س)، (د) (۱۲) ڪڏهين

(د، هر، م، بر)، ڪڏهين (س) (۱۳) نه ٿي (س) (۱۴) هن (س، د)، ان (هر، بر)،

(۱۵) ڏهاڙي (بر، هر، ڏ)، ڏهاڻي (س)

(۱) ڪنن (هر، بر، د)، ڪن (س)، ڪي (ر، م)، ڪين (ق) (۲) سڌ (م) (۳) ۽ (د)،

ٿي (س)

بلند همت هجڻ گهرجي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۱ ونگا وڙ پاڳن، [۴] گهور آبتِي گهوئين، [۵]

سنيگڙين پَر ڏٺو، وٺا (۲) ڪڇ [۶] چَرَن.

● فرمايائون ته: روئڻ جا ويهه قسم آهن، جن مان فقط هڪ الله واسطي

آهي، ۽ باقي ۱۹ غير جي لاءِ آهن. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۲ نيءَ نياپي نه ٿئي، سڌين (۱) سڀن نه هون،

ڪارين راتين، (۲) رتَ ڦڙا، جان جان نيڻ نه روڻ

● فرمايائون ته: طالب کي انهيءَ دل مان ڇا حاصل ٿيندو، جنهن ۾

حرص ۽ هوا جا خطرا آهن. پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

* سَجَنَ مَنج هٿامِ، (۳) مَن اٿي وٺا او ٺٺا (۴)

هيڏانه هوڏانه [۵] هٿڙا، (۶) هُنئين جاڙ [۷] وڌامِ.

● فرمايائون ته: عمل کانسواءِ علم اڃايو آهي. انهيءَ ڪري علم سان

عمل به ضروري آهي. طالب کي گهرجي، ته پنهنجو وجود وڃائي، ائين ڪرڻ

سان اهي الاهي راز هٿ ايندس، جيڪي فصوص ۽ لمعات ۾ به نه ملندس،

جيڪي سلوڪ جا مشهور ڪتاب آهن:

بيت

اونفي وجود کن ڪم دريابي

سر ڪم نياپي نه فصوص لمعات.

● فرمايائون ته: جيستائين طالب پنهنجو پاڻ قربان نه ڪندو، تيستائين

خدا جي معرفت حاصل نه ٿيندس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۳ پيرين (۸) پاڻ وڃاء، (۹) پاڻ وڃائي هوءَ لَه، (۱۰)

ٿهان (۱۱) ڌار نه سڀرين، مَه (۱۲) مَنجهين پاءِ.

[۴] پاڳو (د، ن، م)، [۵] ڪورائتي ڪوتين (ق) [۶] وا (م) [۷] ڪڇ (جه)

[۱] سڌي (جه)، سڌين (ڌ) [۲] راتين (د)، رات (س ۽ ڌ)، [۳] هٿر (م) [۴] مون

ويئي واءِ ٺٺا (س، م، د) [۵] هيڏا هيڏا (س)، هيڏانهن هوڏانهن (هر)، هيڏانه (ق)، [

[۶] مهر (س)، هنهي (ب) [۷] جار (ق)

[۸] پهرين (هر، بر، جه، ڌ، ق)، پهرين (س) [۹] واڃاء (م) [۱۱] پهرين وڃاء

پاڻ، وڃائي پاڻ وڃاء (س) [۱۰] هو ٿهان (س) [۱۲] منجائي (س)، منجائي (بر، هر).

● سندس هڪ مريد مجازي عشق پرگرفتار هو. ان ڏانهن هي بيت چوائي موڪليائون:

۲۴ مجازي مَ مِتَ ڪر، اَڪِيُون اِيَ مَ ڦير، [۱]

هاري [۲] حقيقتن (۲) جي، پڇي ٿين نه پير. [۴]

۲۵ اي مجازي ماء، [۵] جي تو پائيا سڀرين، (۶)

هاري [۷] حقيقي پري، [۸] ڪڇو (۹) ڪوه (۱۰) ٿڌاء.

● فرمايائون ته: طالب کي گهرجي، ته جڏهن به ڪنهن بزرگ کان ڪو خدائي سخن سٿي، تڏهن ماٺ ڪري ويهي دل جي گهرائيءَ سان اهو گفتو ٻڌي. جيڪڏهن اها ساڳي ڳالهه اڳ ٻڌل هجيس، تڏهن به ائين نه چوي، ته مون کي انهيءَ ڳالهه جي خبر آهي. اها دل جي ڏاڍائيءَ جي نشاني آهي. پوءِ هي ٻه بيت پڙهيائون:

۲۶ هي ڪَنَ (۱۱) گاڏهاڻ (۱۲) وڪڻي، ڪَنَ کي ٻيا ڳنڍج (۱۳)

سَندي پريان ڳالڙي، تَنين سِين (۱۴) سَئيج (۱۵)

۲۷ ڪَرها ڪاميا، جَرَ اَلو چو نه پيو، (۱۶)

مَنَ (۱۷) آن گهڻو سِڪارو، وِسا لڌو (۱۸) نه هوءَ.

● فرمايائون، ته: طالب کي گهرجي، ته انهي ماڻهوءَ جيان ٿئي، جيڪو ماڻهن لاءِ ڦرندو وتندو آهي، ۽ وڻ وڻ ۾ نهاريندو وتندو آهي. ائين ڪرڻ سان اهڙي وڻ ۾ ماڻهي ملي ويندي اٿس، جنهن ۾ پهرائين گمان ٿي نه هوندو اٿس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[۱] پير (بر، هر، ڌ، م) (بر، هر، ڌ، م)، پڇي اي مَ پير (س)، [۲] هاڻي (بر، س)

[۳] حقيقي (بر، هر) (۴) سِر (بر، هر، ق)، (۵) ماڻ (س) (۶) پانيان (بر، هر) (۷)

هاڻي (بر، هر، س) (۸) پرين (بر، هر، د) (۹) ڳجهو (بر، هر) (۱۰) ڪوٽ (س)

(۱۱) ڪن هي (جه، بر، هر) [۱۲] گڏ هئا (د) (۱۳) ڪٽيج (بر، هر، س)، ڪن هي

وڪڻي ڪن کي ٻيا ڪٽيج (بر، هر)

[۱۴] ساڻ (بر، هر، س) (۱۵) تين سِين سَئيج پارايا پرين جا (س)

[۱۶] جو اوتيو [جه] [۱۷] موهاڻ (س، جه)، مون ان (ق)، آن (د) (۱۸) پسالڌو

(جه)، ساڪرو (م)

۲۸ مَنَدَ مَ مَنَهَ وَيَه، اِيِي اوسَرَڪَ [۱] اس ۾،

تو سِيئي سِيئَ ڪِئَا، ڏور جَنين جو ڏِيَه.

● فرمايائون، تہ: طالب ڪي گهرجي، تہ هيڪلائيءَ ۾ رهي، جيئن جيڪي ڏسڻو اٿس، سو ڏسي وٺي. ان جو مثال هن طرح آهي، تہ جڏهن درياھ زور سان پيو وهندو، ۽ ان ۾ نہاربو، تہ پنهنجي صورت پاڻيءَ ۾ ڪڏهن بہ نظر نہ ايندي. پر جڏهن پاڻيءَ جو ٿانءُ پري ٻاهر رکبو، تہ پاڻي اُٿرڻ کانپوءِ ان ۾ پنهنجي صورت ڏسڻ ۾ ايندي. پوءِ فرمايائون:

۲۹ جي لياڪا لوڪَ ڏُون، [۲] جان جان سي نہ لٽاءِ، [۳]

تان تان ٿئي نہ ماءُ، پورو پسڻ [۴] پري سِين.

● فرمايائون تہ: جيستائين طالب حرص هوا ۾ گرفتار آهي، تيستائين هو خدا کان پري آهي. اها ڳالھ هن مثال مان سمجھڻ گهرجي: ڪو ڏاند هر جو هريل آهي، پر مالڪ کيس ان ڪم مان ڪڍي ٻي ڪم ۾ لڳائڻ گھري ٿو. ان لاءِ جيستائين هو ان ڪي بڪ آج نہ ڏيندو، ۽ هر کان پري نہ رکندو، تيستائين ٻيو ڪم ڪڏهن بہ نہ ڪندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۳۰ اَمَرَ (۵) ڪوِ گهروءِ، مَنهان [۶] ساڻڙو وِجي نِگئو، [۷]

هِنڙو [۸] ڏيئي [۹] وَتَ جَنءِ، مَن جِنءِ [۱۰] تانہ ہروءِ.

● فرمايائون تہ: عام خلق جون ٻيڙيون هڪ طرف ٿيون هلن، ۽ حق جي طالبن جون ٻيڙيون ان جي ابتڙ هلنديون آهن. عالمن جي هڪڙي واٽ آهي، تہ طالبن جي ٻي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۳۱ چوريءَ پاھَتَ [۱] ڳجھ سِين، پَدَرِ ناهِ آرَتَ،

پيرين [۲] پاڻ لُڪائين، تِهان پوءِ وَتَ [۳]

[۱] اوسر (جھ ۽ ق)، اوسرَ (م ۽ د) [۲] ڏوهہ (س)، ڏونه (بر)، جا

(جھ، هر) (۲) لٽا (هر) [۴] پسڻ پورو (بر، هر، م)

[۵] امڻ (س)، امڻا (د) [۶] مونڻا (بر، هر، د) [۷] نگرو (بر)، نڪري، نڪريو

(ق)، نڪرڻو (م، ر) [۸] جيرو (س) [۹] ڏين (س) [۱۰] جي (س)، جو (بر، هر)

[۱] ٻيٽ (س) (د) [۲] پهرين (س، جھ) [۳] پهرين لڪاءِ پاڻ ڪي، پوءِ لڪاءِ وَتَ

(س)

● نقل آهي ته: هڪ پيري هڪ مريد سندس خدمت ۾ آيو. ان کي نصيحت ڪيائون، ته جيڪو ماڻهو پاڻي نه پيئندو ۽ اڪيلو گذاريندو، اهو خدا کي جلد پهچندو. اهو ٻڌي اهو مريد وڃي اڪيلو رهڻ لڳو، ۽ پاڻي پيئڻ به ڇڏي ڏنائين. تانجو ڏاڍو ضعيف ٿي ويو. پوءِ هڪ ڏينهن ڏاند تي چڙهي سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو، ڇاڪاڻ جو اڳي وانگر پنڌ هلي نه ٿي سگهيو. خدمت ۾ اچي افسوس ظاهر ڪيائين، ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي ها، جيڪڏهن اڳي وانگر پيادل اچي سگهان ها. سيد صاحب فرمايو: جنهن پنهنجو نفس ماريو، ان کي سواريءَ تي چڙهڻ روا آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۳۲   سِڪان [۴] جي نه سَتين، پارايا [۵] پريءَ [۶] جا،
سي [۷] ساڻي نه بَجھڻا، [۸] جي تَنِين کي ڏين. [۹]

● فرمايائون ته: خلوت ۾ ويهڻ ان کي جڳائي، جنهن پاڻ کي پنهنجي پاڻ مان ڪڍي ٻاهر ڪيو هجي. ان کانپوءِ ئي کيس حجري ۾ وهڻ جڳائي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۳۳   ڳالِ او [۱۰] هيڪَڙي، جا مَن ڪالَ ڪئي، [۱۱]
پيئَر ڪيرَ پِڪَڻو [۱۲] ٿيندي تان نه ٻئي.

● جيڪڏهن ڪو اوهان کي نالي سان سڏي، ته ان کي ٻيئي مروت سان جواب ڏيو. پر جيڪڏهن اوهان ڪنهن کي سڏ ڪيو، ته پهريائين ”ميان“ چئي، پوءِ سندس نالو وٺو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۳۴   تَنڊُ مَ تاءِ ڪَٽاءِ، [۱] ٻوڏَ چُوني [۲] جي چوءِ،
جي پيائين پَري مَڙان، ته ڏوهَنون [۳] ڳن پاءِ.

فقير جو لباس

● فرمايائون ته: هڪ پيري دل ۾ خيال آيو، ته سٺي پوشاڪ پهريان،

[۴] سگها (بر، هر) [۵] پاراپنا (بر، هر) [۶] پرين (بر، هر، س، ق)
[۷] سٺي (م) [۸] پيڇا (م، جه) [۹] جي تن کي تسيان ڏين (س)
[۱۰] اهاڻي (س) [۱۱] ساڃا ڪال ڪئي (س)، اوهائي هيڪَڙي، جا مون ڳال ڪئي
(بر، هر) [۱۲] پِڪَڻو (جه) ٻي من رکمر پڪڻا (بر، هر)
(۱) تاءِ ڪٽاءِ (ق) (۲) جي ڏين (جه) (۳) ڏهنون (جه)، ڏوهَنون

پرانهيءَ خيال کان نه پاتر، ته متان مريد حجت ڪن، ته پير اوچو لباس پهريو هو.

● هڪڙي ڏينهن سيد صاحب سوار ٿي، مريدن سان گڏجي سير تي نڪتو. اوچتو هڪ شخص وات تي مليس، جيڪو درويشي، مجاهدي ۽ ترڪ لباس کان مشهور هو. ان وقت اچي چادر، اچي دستار، وڌا ۽ اڇا ڪپڙا پيل هيس. حضرت سيد صاحب سان اچي مليو. سيد صاحب ڏانهس نهاري فرمايو: ”تون اهوئي آهين، جيڪو اڳي هوندو هئين.“ هو مطلب سمجهي ويو، ۽ هي بيت پڙهيائين:

● قَتِيُون [۴] ڪر قَزَڪِيُون، [۵] وَرَ وَنگائي پاء، [۶]

جا تنَ (۷) اندرِ ڪاءِ، (۸) سا (۹) معلوم محبوب کي.

اهو بيت سيد صاحب کي نه وڻيو، ۽ بچان لڳس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۵ فڪر ڪر قَزَڪِيَن، (۱۰) وَرَ وَنگائي (۱۱) لاه، (۱۲)

سائي ساري هٿ ڪر، (۱۰) سِيَتَن جا سَهاءِ.

اهو ٻڌي ان شخص کي ماڻ وڻي وئي، ۽ ڪن ٻوسائون هليو ويو.

● جيڪو گودڙي پائيندو، ۽ حلال کائيندو، اهو جيڪا دعا گهرندو، اها

مستجاب ٿيندي.

● پرهيزگاريءَ جو لباس اهڙو آهي، جهڙو قرآن شريف جو حرف.

● هڪڙي ڏينهن سيد صاحب جي گودڙي فقير تڙ تي ڏوٽ لاءِ کڻي

ويا، ۽ پاڻ تيستائين لڳين اگهاڙو ويٺو رهيو. ائين ڪندي سندس فرزند ميان

حسين اچي اتي نڪتو، ۽ پنهنجي والد صاحب کي لڳين اگهاڙو ڏسي پنهنجي

چادر لاهي کڻي، سندس ڪلهن تي وڌائين. سيد صاحب کي اها ڳالهه نه وڻي،

۽ چادر لاهي زمين تي رکي فرمائڻ لڳو: ”سفيد چادر انهن کي ڍڪڻ گهرجي،

جن جي دل به اچي هجي. اسان کي اها اوڍڻ واجب نه آهي.“ ان وقت هي بيت

(۴) فڪر (س) (۵) م فرڪي (س) (۶) پڻو ڳڙپر ڪڻو، ور وڪائي پي (بر، هر) (۷) تو

(بر، هر، ق، ڏ، (۸) ڪائي (س)، ڪار (ر) (۹) معلوما (بر، هر)

(۱۰) م فرڪي (س)، پرڪي (بر، هر، ق)، (۱۱) وڪائي (بر، هر) (۱۲) لاءِ (بر، هر،

جه)، پاء (س)

پڙهائون:

ڪاٺياريون ڪي (۱) ڪن، عمر اڃا ڪپڙا؟ (۲) ۳۶

جني جا ٿرن ۾، ور ٿا ويٺ سَهَن.

● فقير جو قوت اهو آهي، جيڪو وقت تي موجود ٿيو، لباس اهو آهي، جيڪو فرض وارا انگ ڏيکي، ۽ سندس اوتارو اهو آهي، جتي رات پويس؛ ”قوت الفقير ما وجد و مالباسماستر، وسڪنه حيث در له“

● گودڙي پهرڻ سندس عادت هوندي هئي. هڪ ڏينهن اها گودڙي اوڍي سيد جلال شيرازي وٽ ويو، جنهن اها گودڙي ڏسي کيس چيو، ”اها گودڙي لاهي نه ٿا ڇڏيو، ان مان ڪهڙو مرتبو ۽ ڪرامت حاصل ٿئي ٿي؟“ سيد صاحب کيس جواب ۾ چيو: ان جو ”جَبُو“ نالو مشهور آهي. قرآن شريف ۾ آيت آهي؛ ”يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُّوَارِي سَوْآتَكُمْ وَرِيشًا“ (الاعراف-۲۶)

(اي آدم جي اولاد، اسان اوهان تي پوشاڪ لائي آهي، جيڪا اوهان جي اوگهڙ ڏيکي ۽ زينت ٿئي ٿي.)

شاديءَ بابت رايا

● فرمايائون ته: طالب کي گهرجي، ته چڙو رهي، ۽ ڪڏهن به نڪاح نه ڪري. جڏهن ٻڌندو آهيان ته فلاڻي طالب نڪاح ڪيو آهي، تڏهن گهڻو افسوس ٿيندو آهي، ۽ مٿي ۾ سَورُ پوندو آهي.

● عيال وارو ماڻهو ٻارن ٻچن ۾ ائين ڦاسي پوي ٿو، جيئن مڇي ڄار ۾. جيئن مڇي نڪرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي، پر نڪري نه سگهندي آهي، تيئن هو به ڦاسي پوندو آهي. ان باري ۾ مثال ڏيندي فرمايائين، ته جڏهن مڇي ڀن ۾ هوندي آهي، تڏهن نڪرڻ لاءِ ٿپا ڏيندي آهي، ٻيون مڇيون، جيڪي ڀن جي ٻاهران هونديون آهن، اهي وسهنديون آهن، ته هن کي ڪو وڏو مال هٿ آيو آهي، انهيءَ ڪري هو اهو مال حاصل ڪرڻ لاءِ تڪڙو تڪڙو ڊوڙنديون آهن، ۽ نتيجو اهو نڪرندو آهي، جو وڃي ڦاسنديون آهن.

● هڪڙي مخلص مريد کان نقل آهي، ته هڪڙي ڏينهن ڪيترا مريد ۽

خادم گدجي حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ وياسون. جڏهن حجري وٽ پهتاسون، تڏهن ٻيا سڀ پنهنجي پنهنجي جاءِ ڏانهن راهي ٿيا، باقي مان ۽ ٻيو هڪ مريد هڪ حجري ڏانهن وڌياسون. ڇا ڏسون، ته حضرت پير صاحب حجري ۾ ڪپڙو اوڍيون، پاسي ڀر لڻيل آهي، ۽ مالڪ جي محبت ۾ مستغرق آهي. ٽي ڏينهن برابر ويٺا هئاسون، پر اسان کان ڪابه خبر چار نه ورتائون. آخر اهو خيال ڪري اندر حجري ۾ گهريس، ته کين پيرين پئي موڪلائي وڃان. اوچتو منهن تان چادر لاهي، هٿ هٿ ۾ ڏيئي، احوال ورتائون، ۽ منهنجي چڙائيءَ جي تعريف ڪيائون. ان کانپوءِ چيائون: ”مون ٻڌو آهي، ته تنهنجي فلاڻي سنگتيءَ ٻي شادي ڪئي آهي، پر حقيقت ۾ طالب کي شادي ڪرڻ نه گهرجي.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۲۷ مَٽارَڪا (۱) ڳَڙو، گَرتَ [۲] نه ٻڌن گوڏَ.

آڻيا اڱڻ [۳] هوڏَ، سِرَ ڏٺو سَرو پَن. (۴)

هي پارسي بيت به پڙهيائون:

اي جوان تاتواني زن مکن - چنبري پر خاک را برسر مکن

اگر پارسا باشد و خوش سخن - نظر برنکوئي وزشتي مکن

اگر زشت باشد زن نیکخو - ولي گر زن بد خدایا پناه

● فرمايائون ته: جيڪو يائين، ته مونکي مولا پاڪ ايتري سگهه ڏني آهي، جو الله تعاليٰ جي ذڪر کان به غافل نه رهندس، ۽ ٻارن ٻچن سان به پورو رهندس، تنهن کي نڪاح ڪرڻ درست آهي. جيڪو پاڻ ۾ ايڏي سگهه ساري نه سگهي ان کي نڪاح ڪرڻ نه جڳائي.

● ڪي چون ٿا، ته شادي سنت آهي. بيشڪ سنت آهي، پر نبي ڪريم ﷺ جن رات جو ايترو بيهي عبادت ڪندا هئا، جو سندن پير مبارڪ سڄي پوندا هئا. اها به ته سنت آهي، پوءِ اها سنت ڇو نه ٿا پاڙين؟

● نقل آهي، ته حضرت سيد صاحب هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد جي وهانوَ تي ويا. وات تي هي به بيت پڙهندا ٿي ويا:

(۱) منارڪا (بر. هر)، متان رڪا (ق) (۲) ويهي جي (جهه) (۳) اگر (بر. هر) [۴]

پني (بر. هر)، پين سي (ڌ)، سروي (م)

۳۸ جا تو گهيڙي [۱] گهٽ، [۲] ما ڪريڙي [۳] مڇڙا،

ان ڪنڍيءَ ڪڍي ڪيترا، نئيئي پڇاڙڻا پٽ

۳۹ ڏورا پسي ڏور، جي وئين [۴] وهرو ڪري،

ماڪريڙي مڇڙا، هُندَ [۵] نه وڌين هور.

علم بابت رايا

● فرمايائون: شَمَّةٌ مِنَ الْمَعْرِقَةِ خَيْرٌ مِنْ كَثَرَتِ الْعِلْمِ

(معرفت جو هڪ اشارو، علم جي گهٽائيءَ کان بهتر آهي.)

● فرمايائون ته: علم جا طالب گهٽائي ليندا، ۽ علير جا طالب ٿورا ليندا،

پوءِ قاضي قاضن جي ها به بيت پڙهيائون:

* ڪَنَزٌ قُدُورِي ڪافيا، ڪِ [۱] ڪين پڙئو مِ [۲]،

سو پارئي [۳] ٻڻو ڪو، [۴] جڻان پري ٿڌو مِ [۵]

* لوڪان نَحْوَ صَرَفٍ، مَن [۶] مُطالَعِ سَپَرِين،

سوئي پڙهڻو سو [۷] پڙهان، سوئي سو حَرَفِ.

● هي بيت به هڪ پيري پڙهيائون (۸):

۳۰ ڪَنَزٌ قُدُورِي ڪافيا، جي پڙهي پَرُوڙئين سَيِّ.

ته ڪَرَمَندي ماڪوڙي، ڪوهه ۾ پيئي ڪڇي آي.

● فرمايائون ته: اَلْعِلْمُ بِلاَ عَمَلٍ كَشَجَرٍ بِلاَ ثَمَرٍ (عمل کان سواءِ علم ائين

آهي، جيئن ڦر کان سواءِ وڻ.)

● فرمايائون ته: منهنجي اچي مرضي ٿي، ته ڪتاب ڪشف الاسرار جو

[۱] ٻيڙي (بر) [۲] مت (بر، هر)، گت (ق) [۲] ماگرياري (بر، هر، ق، س) (۴) وهي

(بر، هر، س)، ويهي جي (جه) (۵) هڏ (بر، هر، س)، هوند (۳)

[۱] ڪوڪو (۱)، ڪوهه (د) [۲] پڙهڻار (س)، پڙهڻور (د، هر) [۳] هين (بر، هر)

[۴] سوپاهر ڪين پڙهڻور (س)، سوپاڙ هين ڪو ٻيو (ق) سوپاڙهي ڪو ٻيو (بر، هر)،

سوپارهي ڪو ٻيو (م) [۵] پر ٿڌار (س)، جا اين پري ٿڌور (م) [۶] مون (بر، ق)

(۷) سوئي (بر، هر)

(۸) انهيءَ بيت بابت بيان العارفين ۾ اهو ڏيکاريل ڪونهي، ته شاهه ڪريم جو پنهنجو

آهي، يا قاضي قاضن جو، مضمون ۽ ستا جي لحاظ کان قاضي قاضن جو ٻيو معلوم ٿئي.

مطالعو کریان. پر صابوء سومري، جيڪو زماني جي عارفن مان هو، چيو ته، ”مطالعي کي ڇڏي، فقط خدا کي ياد ڪيو.“ سندس انهيءَ نصيحت مان مون کي گهڻو نفعو حاصل ٿيو. پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

سِينِي سِيلَ [۹] تِئَامِ، پَرِئَامِ [۱۰] جِي پاٿان، [۱۱]

اَڪَرِ اَڳِئان اِپِرِي، [۱۲] واڳون ٿي وِرِئَامِ. [۱۳]

ذڪر ۽ وصال

● هڪ ڀيري هڪ مريد سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو. سيد صاحب کانئس پڇيو: ”ذڪر ڪندو آهين؟“ ان تي چيائين: ”مون کان ذڪر ته ڪونه ٿو ٿئي، پر دل ۾ سو سدائين ان کي ياد ڪندو آهيان.“ اهو ٻڌي فقير کي چيائين: ”جيڪو جنهن شخص جي طلب رکي ٿو، اهو ڄڻ سدائين ان کي ياد ڪندو رهي ٿو، ۽ ان جو ذڪر ڪري ٿو. جيڪو رزق جي طلب رکي، اهو وري ”رزاڻ“ جو نالو وٺي. الله جو نالو اهو وٺي، جيڪو دنيا جي جنجهٽ کان آجو هجي، پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۴۱ جِيڪِي گِهران مَ رَوَجَ، جِيڪِي موٽ مَ سوهِڻِي [۱]

هِڪَڙِيائِي [۲] هِتَ ڪَرِ، [۳] ٻيون، [۴] پيري پِيَجَ [۵]

● هڪڙي ڏينهن هڪ مريد سندس خدمت ۾ آيو، ۽ ٺهڻائيءَ مان عرض ڪيائين: ”اوهان سڀني کي فيض حاصل ٿيو آهي، پر عجب جي ڳالهه آهي، ته اڃا تائين مون کي ڪوبه فائدو نه رسيو آهي. ان تي سيد صاحب چيس: ”ائين چوڻ نه جڳائي. تڏهن ڀلا توکي هن منزل تي ڪنهن پهچايو.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۴۲ سوئِي هِيڏاه [۱] سوئِي هوڏاه، [۲] سوئِي، مَنِ وسي، [۳]

تِنِهِنِ [۴] سنڌي سوجَهرِي، سوئِي سو [۵] پسي. [۶]

● هڪ مخلص مريد ٻڌايو، ته مون سيد صاحب جي مجلس ۾ حضرت

[۱] سِيلَه (هر) [۱۰] تَمَر. پَرِئَامِ (هر) [۱۱] پاڻ لِيءِ (س. هر)۔ پَرِهَمَر جي پاڻ لِيءِ.

سِي نِي سِيلَ تِئَامِ. (س) [۱۲] اَڪَرِ اهوئي اَڳِئان (س) [۱۳] وَرِئَامِ (س)

[۱] سَنَهَرِي (جهه) [۲] هِيڪَڙِيائِي (س. ٻر) [۳] ڪَرِي (س. ٻر) [۴] پَتُو (جهه)،

ٻَئَئِي (س) [۵] نَهِي (س)

[۱] هِيڏان (د. هر) هِيڏا (جهه، س. هِيڏانه (ٻر. هر). هِيڏا (جهه، س) [۲] هوڏان

(د. هر). هوڏا (س. هُوڏانه (ٻر. هر) [۳] وساءِ (هر) [۴] تَنَهِنِ (س. ٻر. هر). تَهَر

(جهه). تِي هِنِ (د. هر) [۵] تُو (ٻر. هر) [۶] پَسِي (ٻر. هر). ڏَساه (هر)

سفیان ثوريءَ جو هي قول ٻڌايو: ”انما حَرَمَ الوُصُولُ لِيَقْنَعَ الاَصُولُ (اهڙي ملاقات حرام آهي، جيڪو اصول کي توڙي.) اهو ٻڌي ڏاڍا خوش ٿيا، ۽ ڪيترا ٻيرا اهي ورجايائون. ان کانپوءِ مريدن ڏانهن منهن ڪري فرمايائون: خدا جي وصال لاءِ چار اصول آهن:

۱- پاڻ کي گهڻي ڪاڻڻ کان روڪڻ، ۲- ماڻهن سان ٿوري محبت رکڻ، ۳- نند ٿوري ڪرڻ، ۴- الله تعاليٰ جو گهڻو ذڪر ڪرڻ.
جيڪي طالب انهن اصولن تي نه هلندا، اهي واحد جي وصال کان وانجهيل رهندا.

شريعت ۽ طريقت

● شريعت خدا جي راه ۾ دروازي جيان آهي. جيڪو دروازو ڇڏيندو، اهو گمراه ٿيندو ۽ واٽ نه لهندو. جيڪڏهن ڪو بادشاهه جي درٻار ۾ ويندو آهي، ته دروازي کان ويندو آهي، پر جيڪڏهن دروازو ڇڏي ڀت ٽپي درٻار ۾ ويندو، ته بي ادب ۽ گستاخ چئبو، ۽ سزا جي لائق سمجهيو ويندو.
● فرمايائون ته: جيڪي ڪماليت وارا آهن، سي شريعت جا اهڙا ته پابند آهن، جو جوَ جيتري وزن جو به خيال رکڻ ٿا؛

هما مردي تمامت در تمامي - ڪند با خواجگي کار غلامي
(اهو مرد انتها کي پهتو، جيڪو بزرگيءَ کان ڀڄي، غلامي اختيار ڪري ٿو.)
● عابد جي نماز رکوع ۽ سجدي سان آهي، پر عارفن جي نماز وجود وڃائڻ سان آهي.

● خدا جي راه ۾ هٿن پيرن ۽ زبان سان نه هلجي، پر دل جي حضور سان هلجي. پر جيڪڏهن دل ۾ ڪو شڪ شبهو جاڳيس، ته ٻين کان ڀڄي تحقيق ڪري. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۴۳ جي پيشا، سي نه منجهڻا، جي پڇن سي ويرَ،
جو لکن [۱] منج ماڙوئين، سو مکن [۲] منج [۳] ڪير.

● فرمايائون ته: محبوب جو راز ظاهر ڪرڻ معنيٰ، سر ستيءَ ۾ ڏيڻ، جيئن منصور ڪيو، ۽ ان جو نتيجو ڏنائين.

● فرمايائون ته: محبوب توڙي طالب جي انتها نه آهي، ڇاڪاڻ جو جيڪڏهن محبوب کي انتها هجي ها، ته طالب کي به انتها هجي ها. انتها پڻ روحاني منزلن مان هڪ منزل جو نالو آهي. انهيءَ جي معنيٰ اها نه آهي، جيئن عام ماڻهو سمجهندا آهن، ته انتها کان مٿي ٻيو ڪو مقام ئي ڪونهي. ائين سمجهڻ غلط آهي. پوءِ هي بيت پرهياڻون:

۴۴ چاچِرِ چَگيرِن، گهورَ نہ اچي گهاٽوئِن، [۱]

اڪيون ائين سنديون، ڪڏا ڪرون پيڄن. [۲]

۴۵ هَنجَ تَتَهِنِ [۲] هوءَ، اُونِي [۴] ۾ اوڙاه جو،

اي ڪانڀرو ڪوءِ، جو چاچِرِ ۾ چيرون ڪري.

● مبتدي هجي توڙي منتهي تيستائين ڪابه خبر نه اٿس، جيستائين راز جي خبر نه اٿس.

● حسبِ ۽ نسب تي مرڪن نه گهرجي، ڇاڪاڻ جو اهو پڻ دنيا جي اسباب مان هڪ آهي. حقيقت ۾ پنهنجو پيءُ ڏاڏو پاڻ ٿيڻ گهرجي. اڄ اهو زمانو آيو آهي، جو مري ويلن جي ڪرامتن تي پٽ پوٽا مرڪن ٿا. پنهنجي جان کي جفا ڏيئي، چو نه ٿا پاڻ الله تعاليٰ جي عبادت ڪن. پوءِ هي بيت پڙهياڻون:

۴۶ جي اَترِ جي لاه، [۵] سڄڻ سڀ پَرَڪڻا،

ري پاڄي [۶] کڻي، سِرُ پري [۷] نه باه [۸]

● شريعت ۾ حقيقت ائين آهي، جيئن کير ۾ مڪن سمائل هوندو آهي.

● طالب کي گهرجي، ته جيڪڏهن ڪو کيس اڌاءُ رسائي، ته دلگير نه ٿئي. اهو سڀ ڪجهه خدا جي طرف کان سمجهي ۽ ان جي بدلي ۾ تڪليف ڏيندڙ کي ڌڪ نه هڻي. مثال طور: جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن کي لڪڻ يا لٽ هڻي، ۽ اهو ماڻهو ان کان لڪڻ يا لٽ ڪسي پڇي ڇڏي، ته اها بيوقوفني آهي. لڪڻ يا لٽ جو ڪهڙو ڏوه جو ان کي پڇجي. جنهن ڌڪ هڻيس، ان

(۱) ڪو نه اچي ڪاٿئين (ق) (۲) ڪوڏا ڪرپڇن، اکر اوني سنديون (س) (۳) تنهر

(س)، تنئين (م)، د (۴) اوڻي (بر، هر، ق)

[۵] لاڙ (بر، هر، س) [۲] پهجي (بر، هر)، پنهنجي (س)

[۶] پري (بر، هر، س) [۷] نه پاه (بر، هر)، مَ پاه (س)

ڪان ان جو بدلو وٺي، ۽ نه لڪڻ يا لٽ ڪان. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

● چَندنَ چَورَ ڪَري پَندي، رتو مَٺَ ڪَهاڙَ.

سجڻَ ڏجڻَ نه ٿئي، جي رُسي [۱] سوءِ وارَ،

پَرُوڙَ ٿو پَراڙَ، [۲] ته ڪرهندي قرب ٿئي [۳]

● جيڪو وڻ خشڪيءَ ۾ هجي، ۽ سڪي وڃي، ته ان جو علاج ڪري
سگهجي ٿو، پر اهو وڻ جيڪو پاڻيءَ هوندي به سڪي وڃي، ان جو علاج
ڪونهي.

● جيڪڏهن ڪو ماڻهو هڪ گهڙي ئي ديوانو ٿئي ٿو، تڏهن به چڱو،
ڇاڪاڻ جو اها گهڙي ته خوديءَ کان ڇڏي پوندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۴۷ قرب ۽ ڪبرياءَ، [۴] ماءِ ملاقي نه ٿئي

صوفيءَ جي صلح ۾، پورو اي پرياءَ، [۵]

● هڪ مخلص جو بيان آهي، ته هڪ ڏينهن حضرت پير صاحب سان
پئي ويس. نصيحت ڪندي فرمايائون:

۴۸ سَجنَ جان سَهو، [۱] ته ڪَر [۲] روح رُچَندِيُون

سندو ڪاڻ ڪَهو، [۳] پَتُوئي [۴] پَر سَهي.

● جيڪي چون ٿا، جيڪي ڪري ٿو، سو خدا ٿو ڪري، اسان کي
طاقت نه آهي، اهي پليل آهن. انهن کان ڪو پڇي، ته جڏهن بک لڳين ٿي، ته
کاڌو ڇوڻا گهرن؟ ڇوڻا ٿانوءَ ڌوئي، ان ۾ پاڻي وجهي، باهه ٻارين؟ ان وقت
ڇو نه ٿا چپ ڪري ويهي رهن، ته جيڪي خدا کي وڻندو، سو ڪندو.
● ظلم سان ورتل هڪ ذرو، حق سان ورتل ۷۰ ذرن کي نقصان
رسائي ٿو.

[۱] رُسِي (س)، رُساءَ (م)، ر [۲] هي بيت پراڙ نالي شاعر جو معلوم ٿئي ٿو. علامه
دائود ڀوٽي مرحوم (ص ۵۵) به اهو خيال ظاهر ڪيو آهي، پر بيتن جي ڳڻپ ۾ شاهه
ڪريم جو بيت ڪري ڳڻيو اٿس. هتي شاهه ڪريم جي بيتن ۾ نه ڳڻيو ويو آهي.

[۲] هيءُ مصرع س، جه ۽ ق ۾ ڪونهي. ٻر ۽ هر ٻر هي سڄو بيت ڪونهي.

[۳] قرب ڪبرياءَ (م)، ق [۴] پريان (جهه) - پورو اي پرياءَ، صوفي جي صلح ۾ (ٻر).

هر، ق، س)

[۱] سٺو (ٻر)، هر [۲] ڪجن (س، ق)، [۳] ڪهون (جهه) [۴] بتو (جهه)

● نقل آهي، تہ جڏهن دنيا وارا ماڻهو وٽس ايندا هئا، تہ انهن کي الاهي راز نہ سمجھائيندو هو، پر دنيا بابت سائن ڳالهائيندو هو، ۽ هدايتون ڪندو هو، تہ جيئن دنيا ۾ نيڪ ۽ بلند اخلاق ٿي هلن.

● بي نمازي انهيءَ شخص کي چئجي، جيڪو سنت جماعت کي نہ ٿو رسي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۴۹ پَرِ ۾ پَچِي [۱] پَريءَ کي، پَسِجي [۲] پَرَدِيهَ،
جتي [۲] ساڄنَ سَپَجي، [۴] سامَ کي سو ساڙِيهَ [۵]

● طالب کي گهرجي، تہ خدا کي سڃاڻڻ جي خواهش نہ ڪري، ڇاڪاڻ جي جهڙيءَ طرح خدا کي سڃاڻڻ گهرجي، تهڙيءَ طرح ڪوبہ ان کي سڃاڻي نہ سگھندو. ان کي گهرجي، تہ پنهنجو پاڻ سڃاڻي. ائين ڪرڻ سان جيڪا معرفت حاصل ٿيئي هوندس، اها حاصل ٿيندس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۵۰ سَدَ [۶] نہ سلامي [۷] ٿئا، وَهيءَ [۸] نہ ورثا [۹] جي،
هاڻي تئين [۱۰] کي، ناهِ [۱۱] ماڳَ ملير ۾.

● نقل آندو اٿن، تہ هڪڙو فقير هوندو هو، جنهن جي دل ۾ گھڻا وسوسا هوندا هئا. اهو فقير هڪڙي ڏينهن اچي حضرت سيد صاحب جي ڳوٺ وٽان لنگهيو. خادم هتان سيد صاحب ڏانهن چواڻي موڪليائين، تہ ”يلائي ڪري ڪو ڪوزو موڪلي ڏيو.“ سيد صاحب هڪ ڪوزو موڪليس، پر فقير هي چئي مونتائي موڪليس، تہ ”هي پراڻو ۽ ڪم آندل آهي، ڪو نئون موڪليو.“ سيد صاحب نئون ڪوزو ڏياري موڪليس، ۽ خادم ذريعي هي چواڻي موڪليائينس: ”اي وسوسي! تون رڳو ڪوزن کي پوچيندو آهين ڇا؟ وڃي کي ڏينهن ڪنهن خدا جي مرد جي خدمت ڪر.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[۱] پَچِي (ق. س)، پَري پَچِي (بر. هر)، [۲] پَسِجي هي (س) [۲] جت (ق) [۴] سَچِي (بر. هر)، سامهه کي (س) [۵] سپرين سوئي سو سائيهم (س)، سامه کي سو سائيهم. جتي ساڄن سنجهي (م. جه)
[۶] سَدَ (بر. هر) (۷) تہ سلامي (جه) (۸) ناوهي (م) (۹) ورثا (م)
[۱۰] اتن (س) [۱۱] ڪون (س)، ڪونه (جه)

۵۱ ٻائيءَ اتي [۱] جهوپڙا، مورڪ اُڃ مَرَن، (۲)

دانهون ڪن مٿن جنءَ، [۲] دَمَ نہ سڃاڻن.

● فرمايائون ته: اَلْمُؤْمِنُ مِرَاتِ الْمُؤْمِنِ (مشڪواه) (مومن مومن جو آئينو آهي.) انهيءَ موجب جيڪو جيڪڏهن ڪنهن مومن ۾ ڏسي، ته پاڻ ان کان پاسو ڪري. پر جيڪڏهن ڪنهن مومن ۾ ڪي خوبيون ڏسي ته اهو اختيار ڪري.

● فرمايائون ته: دنيا چار ڏينهن چار راتيون آهي. پهريون ڏينهن ۽ رات هي آهن، جيڪي هينئر گذرن ٿا، ٻيو ڏينهن آهي: هي سڄو جهان، ۽ رات به هڪڙو هي جهان آهي. ٽيون ڏينهن اهو آهي، جڏهن دم ٻاهر آهي، ۽ جڏهن اندر وڃي ٿو ته رات آهي. چوٿون ڏينهن اهو آهي، جو پنهنجو پاڻ ۾ فنا ٿجي، ۽ باقي بالله ٿجي.

● الله تعاليٰ سڀني ٻانهن کي بخشي، ۽ ڪرم ڪري جن چيو: لاِله الاالله محمد رسول الله (صلي الله عليه وسلم)

باب چوٿون

نماز ۽ ورد وظيفا

- فرمايائون ته: فقير کي گهرجي، ته نماز سان گڏ ورد به پڙهي. ورد کانسواءِ جيڪا نماز پڙهي وڃي ٿي، اها ائين آهي، جيئن گهر کانسواءِ طعام.
- فرمايائون ته: جنهن کي رزق جي تنگي هجي، اهو هيءَ ترتيب اختيار ڪري: جڏهن پنهنجي گهر ۾ داخل ٿئي، ته ٽي ڀيرا قل هو الله سورت پڙهي. ائين ڪرڻ سان الله تعاليٰ سندس گهر ۾ برڪت وجهندو، ۽ خوشحال ٿيندو.
- فرمايائون ته: ماني کائڻ کان اڳ ۾ ٻئي هٿ ڌوئڻ گهرجن.
- فرمايائون ته: جيڪو ماڻهو پراڻي پوک وٽان لنگهندي، سلن کي اهڙو نقصان پهچائي ٿو، جو اهي سلا وري نسري نه سگهن، ته ان جون ايتريون نيڪيون ناس ٿين ٿيون، جيترو سلن کي نقصان پهچايائين.
- فرمايائون ته: جيڪو سمهڻ وقت ڪلمو پڙهندو، ۽ وري ننڊ مان اٿڻ وقت ڪلمو پڙهندو، ته ملائڪ ان جي سڄي ننڊ واري رات عبادت ۾ شمار ڪندا.
- فرمايائون ته: هر ڪنهن مسلمان سان عزت سان پيش اچجي. جيڪو ائين ڪندو، الله تعاليٰ ان جا گناه بخشيندو.
- فرمايائون ته: ان ماڻهوءَ کي وڏو اجر ملي ٿو، جيڪو ڪنهن ٻي مومن جي ڪم لاءِ ڊڪ ڊوڙ ۽ بحث مباحثو ڪري، ان جو ڪم سرانجام ڏئي ٿو.

باب پنجون

سوال جواب

- پڇيائونس: اکين، ڪنن، هٿن ۽ پيرن جو ڪهڙو ذڪر آهي؟
- فرمايائون: ڪنن سان جيڪي عجيب ڳالهيون ٻڌي، اهي الله تعاليٰ کان تصور ڪري. اکين سان جڏهن الله تعاليٰ جي قدرت پسي، ته الله تعاليٰ جي تعريف ڪري، ته هي سڀ انهيءَ خالق جي خلقت آهي. ٻي ڪنهن کي قدرت ناهي. هٿن ۽ پيرن جو اهو ذڪر آهي، ته هٿن پيرن کي جيڪا حرڪت حاصل آهي، اها انهيءَ قادر مطلق کان سمجهجي.
- هڪ ڀيري ڪائوس هن بيت جي معنيٰ پڇيائون:

● ڪارين ڪَين ڪَڪڙا، [۱] ڪَرمَ ولاڙ [۲] وڃن، [۳]
 ويلو [۴] ڪَن نه وِڃَ ڀر، نه اوڳارَ پِڃَن. [۵]

- فرمايائون ته: ان بيت جون ٻه معنائون آهن: هڪڙي ”ڏينهن ۽ رات هلندا رهن ٿا ۽ بس نه ٿا ڪن،“ ۽ ٻي ”حياتيءَ جا دم يا پسامه، جي تڪڙا تڪڙا هڪ ٻي پٺيان گذرندا رهن ٿا.“

● پڇيائونس. يقين جي معنيٰ ڇا آهي؟

- فرمايائون: يقين جون ٽي معنائون آهن: ۱- علم اليقين ۲- عين اليقين ۳- حق اليقين. جڏهن ڪو ٻڌي ته، فلاڻي وٽ درياھ آهي، ته اهو ٿيو: علم اليقين، جڏهن درياھ وٽ پهچي ۽ اکين سان ڏسي، ته اهو آهي: عين اليقين، ۽ جڏهن ان درياھ ۾ مستغرق ٿئي، ته اهو آهي، حق اليقين.

- پڇيائونس: فقير خدا جي قرب ۽ مشاهدي جي طلب رڪن ٿا، سو ڇو؟ فرمايائون: قرب، مشاهدا ۽ مراقبا گهڻن ئي نمونن جا آهن، اوهان جو

---

[۱] ڪڪڙين (ر، جه)، لڪڙين (م) [۲] ولاڙيا (ق)
 [۳] ڪاري گهڻين ڪڪرين ڪر ولاڙ وڃن (بر) [۴] ويلو (م)
 [۵] پڃن (جه)، اوڪار پڃن (بر)

اشارو انهن مان الائي ڪهڙن ڏانهن آهي؟ متان اهڙو مشاهدو طلبيندا هجو، جنهن ۾ ڪو مڪر ۽ فريب رکيل هجي، جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي:

”و مڪروا و مڪر الله و الله خير الماڪرين.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۵۲ سوئي صلح سَجَتين، سوئي قوڙائون،
والله خرالماڪرين، اِي هِي [۱] ميڙائون.

● مخدوم ساهڙ (لنچار) پنهنجي مريدن کي فرمايو، ته جڏهن دم اندر نيون، تڏهن چئو الله ۽ جڏهن ٻاهر ڪڍو، تڏهن به چئو الله. پڇيائونس، ته ان مان ڪهڙو فائدو آهي؟ فرمايائون: ان مان اهو مطلب آهي، ته هر هڪ دم جو جدا ثواب آهي.

● پڇيائونس، ته مخدوم بلال پنهنجي مريدن کي فرمايو هو، جڏهن دم اندر نيون، تڏهن ”هو“ چئو، ۽ جڏهن ٻاهر آڻيو، تڏهن ”الا“ چئو، ان جو مطلب ڇا آهي؟ فرمايائون: سڀ انبياء ۽ اولياءِ پوئين دم لاءِ ٿي رنا، ته مرڻ وقت دم الائي ڪيئن نڪرندو؟ انهيءَ ڪري جيڪڏهن آخري دم اثبات سان وڃي، ته اها الله تعاليٰ جي وڏي مهرباني.

● پڇيائونس: ”عشق ۽ محبت ڇا آهن؟“ فرمايائون: ”ٻئي هڪ شيءِ نه آهن، پر ٻنهي ۾ فرق آهي.“ پڇيائونس ”ڪهڙو فرق آهي؟“ فرمايائون: عشق باهه جيان آهي، جنهن ۾ جيڪي وجهجي، سو سڙي رک ٿي وڃي، محبت جو مثال هن طرح آهي، ته ڪڪ، ڪنڊا، چيٽا ۽ ڪِر هڪ هنڌ گڏ ڪري اهڙيءَ طرح دونهي ڊڪائجي، جو ان جو ٿورو ٿورو دونهن ٻاهر نڪري، ۽ ماڻهو ائين وسهن، ته انهن ڪڪن ڪنڊن ۾ توءُ نه آهي، پر جڏهن ان کي کولين، ته اندر ڳاڙهي باهه ڏسڻ ۾ اچين.

● پڇيائونس، ته شيخ پني تي گهڻا ماڻهو اچن ٿا، سو ڇو؟ فرمايائون: شيخ پٺو نه آهي، پر اها ئي ذات آهي.

● پڇيائونس: فقير جي معنيٰ ڇا آهي؟ فرمايائون: فقير لفظ ۾ چار اکر آهن، جن مان ”ف“ مان مراد آهي: طالب هميشه (خدا جي) فڪر ۾ رهي، ”ق“ مان مطلب آهي: هميشه قرار نه هجيس، ”ي“ مان مقصد آهي: خدا کان

ياري گهري، ۽ ٻي جو خيال نه ڪري، ۽ ”ر“ جو مطلب آهي: هميشه رياضت ۾ هجي.

● پڇيائونس: ميران محمد جونپوري جڏهن سنڌ ۾ آيو هو، ته پاڻ کي مهدي ٿي سڏايائين، پر عالمن مخالفت ٿي ڪيس، اها ڳالهه ڪيئن آهي؟ فرمايائون: الله تعاليٰ بزرگن کي رتبا بخشيندو آهي، جي هو ماڻهن کان لڪائيندا آهن. ميران محمد جونپوري کي به اهڙو مرتبو عطا ٿيو هو، جو لکي نه سگهيو. تنهنڪري پاڻ کي ”مهدي“ جو لقب رکيائين، ته جن ماڻهو ان جي مخالفت ڪن ۽ ڪيس سڄاڻي نه سگهن.

● پڇيائونس: خدا کي ڪيئن سڃاڻجي؟ فرمايائون: اهوڪم تمام ڏکيو آهي، ان جي پهرين آزمائش اها آهي، ته الله تعاليٰ بندي کي تمام گهڻو مال متاع ڏيندو آهي. پر جيڪڏهن بندي مال متاع کي ڪجهه به نه سمجهيو، ته بهشت جي طلب دل ۾ وجهندس. پر جيڪڏهن بهشت ڏانهن به لاڙو نه رکيائين ته پوءِ ڏانهس هڪ نور موڪليندو، جيئن سمجهي، ته خدا جو نور آهي. جيڪڏهن ان تي به نه هر ڪجي، ته پوءِ وري ان کان به تيز نور موڪليندس، جيڪو اڳوڻي کان سئوڻو تيز هوندو. جيڪڏهن ان جي تجليءَ تي به موهت نه ٿو ٿئي ۽ انهن کان منهن موڙي ٿو، ته پوءِ خدا جي راه ۾ ان لاءِ فقط هڪ پل رهي ٿي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۵۳ ڪاڪ وَتَنَ [۱] ساڻ، اولئين [۲] نه اورڳي [۳]

جي گَنَ هُونِ گهڻا، ته به راڻا توءَ [۴] رڻندا وڻا. [۵]

۵۴ جاڳي جاڳي سسئي، جان هيڃا هَتَ وڌاءَ،

تان سڄي سڄي [۱] پري ري، پُٽو [۲] پَتَرِ ناهِ،

نڪرندي چُٽاءَ، گهوڙا [۳] گهر نه سَپَرين. [۴]

● پڇيائونس: تجلي ڇا آهي؟ فرمايائون: زبان سان ان جو بيان ڪري نه

ٿو سگهجي، پر فقط دل کي ان جي خبر پوي ٿي. پوءِ چيائون:

[۱] وڻي (د) [۲] اولين (س، ٻر، هر) [۳] اورڪي (ٻر، هر) [۴] راڻا تو (جه) [۵]

جي هوا سرت سڄاڻ، ته رڻندا ٿي رت وڻا (س)

۵۵ مورک مور نہ بجهڻا، هيڏا هوڏا [۵] ڪن،

ڪَترَجن اکين ۾، سي ڪي پري [۶] مڙن. [۷]

● پڇيائونس: بزرگن چيو آهي، ته طالب کي حاڪم وٽ وڃڻ نه گهرجي، ڇاڪاڻ جو ان ۾ سندس نقصان آهي، ۽ اوهان حاڪمن سان ملندا رهو ٿا. اهو ڪيئن آهي؟ فرمايائون: بزرگن سچ چيو آهي. پر اسان انهن وٽ بي جي نفعي لاءِ وڃون ٿا، پاڻ لاءِ نقصان سهون ٿا.

● پڇيائونس: زال سان گڏجڻ وقت به خدا کي ياد ڪرڻ گهرجي؟ فرمايائون ان وقت به الله کي ياد ڪرڻ درست ۽ چڱو آهي، ڇاڪاڻ جو اهو خوشيءَ ۽ عيش عشرت جو وقت آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۵۶ سا ڪئو [۸] سائي (۹) ڪن، سڀريان [۱۰] جي [۱۱] ڳالهي، [۱۲]

هيڪڙائي سڪئا، بي نه اجهي [۱۳] تن.

● پڇيائونس: فقير جي معنيٰ ڇا آهي؟ فرمائون: فقير جا ٽي لفظ آهن. ”ف“ مان مراد آهي: فنا، ”ق“ مان مطلب آهي: ”مولا پاڪ سان قرب“، ۽ ”ر“ جو مطلب آهي: ”حق جي رويت.“

پڇيائونس: خدا تعاليٰ پنهنجي ذات کي هنن صورتن ۾ ظاهر ڪيو آهي، تڏهن ڀلا بد صورت ڪهڙي چئجي؟ فرمايائون سڄو جهان سهڻو آهي، ڇاڪاڻ جو ان ۾ مولا پاڪ ظهورو ڪيو آهي. (۱)

● پڇيائونس: هڪ ماڻهو اسان جي اڳيان هي بيت پڙهي ٿو، پر اسين حيرت ۾ آهيون ۽ معنيٰ نه ٿا سمجهي سگهون:

● وائي [۲] وڃير شال، ۽ ڪئين سين [۳] ڪيم سٿان، [۴]

جي پيلو ڪري پيال، ته اکين سمين اندو ٿيان.

[۱] سچ (ق) [۷] پنوم (ڌ) [۸] ڪر (ق) [۹] ٻوئين مصرع ”جه“ ۾ ڪونهي. ۾، ۾ ۽ س ۾ هي سڄو بيت ڪونهي. [۱۰] هيڏا هوڏاهه (س) [۱۱] پرين (جهه) [۱۲] هي بيت ۾ ۽ ۾ ۾ ڪونهي. [۱] ڪيو (۾، ۾) [۲] سا (۾، ۾، س) [۳] پرينءَ (۾، ۾)، پريان (س) [۴] سندي (۾، ۾) [۵] ڳالهي (۾، ۾) [۶] اڃي (۾، ۾، س) [۱] ڀٽائي صاحب فرمايو آهي: پريان سندي پار جي، مڙئي مٺائي. [۲] واو (جهه)، واڌ (۾) [۳] سان (س) [۴] سٿا (س)، سٿان (۾، ۾)

● فرمايائون: انهيءَ بزرگ سچ چيو آهي، ته هو خدا جو دوست آهي، ڇاڪاڻ جو چيو اٿن: العارف لايُنظر ولا يسمع غيره ولا يتفكر غيره (عارف خدا کان سواءِ ڪنهن کي به نه ٿو ڏسي، ڪنهن کي به نه ٿو ٻڌي، ۽ ڪنهن به ٻي جو خيال نه ٿو ڪري.)

باب ڇهون

حلم، تواضع ۽ مجاهدي جي بيان ۾

● نقل آهي، ته حضرت سيد صاحب جوانيءَ جو گهڻو عرصو هن طرح گذاريو: وڏي صبح جو فجر جي نماز جي بانگ ڏيندا هئا. تنهن کانپوءِ نماز پڙهي، مسجد ۾ گهڻو وقت وهندا هئا، ۽ ورد پڙهندا هئا. جڏهن سج نيزي جيترو مٿي ايندو هو، تڏهن اشراق جي نماز پڙهي گهر ايندا هئا، ۽ رڌڻ پچائڻ جي ڪم کي لڳي ويندا هئا. طعام تيار ڪري فرزندن جي اڳيان رکندا هئا. جڏهن کائي خوش ٿيندا هئا، تڏهن ڪاسو هٿ ۾ کڻي شهر ۾ نڪرندا هئا ۽ پني آڻي فقيرن جي اڳيان رکندا هئا. انهن کي کارائي خوش ڪري، ڏاند ڪاهي ٻنهيءَ تي ويندا هئا. ٻئيءَ جو ٽڪرو کيڙي ڏاند چوڙيندا هئا ۽ پوءِ جهنگ ۾ ڏاندن لاءِ گاهه ڪرڻ ويندا هئا. ان کانپوءِ منجهند ٽاڪ جو ڍڳا ڪاهي گهر ايندا هئا. اهو گاهه ڏاندن کي وجهي، وضو ڪندا هئا ۽ اتي ئي ٻه رڪعتون نفل پڙهي ۽ وڃي ٻيهريءَ جي بانگ ڏيندا هئا، ۽ سنت جماعت سان نماز پڙهندا هئا. تنهن کانپوءِ وري هر ڪاهڻ ويندا هئا. ٽيهريءَ مهل ڏاندن کي پاڻي پياري گهر ايندا هئا، ۽ انهن کي گهڻو گاهه وجهي، وڃي ٽيهريءَ جي نماز پڙهندا هئا. ان کانپوءِ سانجهيءَ ۽ سومهائي جي نماز پڙهڻ تائين ويٺا هوندا هئا. سومهائيءَ جي نماز پڙهي وري به اتي ئي ويٺا رب کي ياد ڪندا هئا، جنهن کانپوءِ اتي گهر اچي رڌ پچاءُ ڪري، فقيرن لاءِ پني ايندا هئا، ۽ کائڻ وقت انهن تي نظر رکندا هئا، ته متان ڪو فقير بکيو نه رهجي وڃي. جيڪڏهن ڪنهن فقير کي بکيو ڏسندا هئا، ته پاڻ وارو حصو فقير کي کارائي ڇڏيندا هئا.

جڏهن سندن مريد، خادم ۽ فرزند ڪائي پي سمهندا هئا، تڏهن وضو ڪري نفل پڙهندا هئا. تنهن کانپوءِ ڳوٺ کان ٻاهر نڪري ”راهوٽ“ ۽ ٻين ڳوٺن ۾ ويندا هئا. جنهن جنهن ڳوٺ ۾ ويندا هئا، ان ڳوٺ جي

مسجدن جو پاڻي پريندا هئا ۽ وٽ لاءِ پتر آڻي رکندا هئا. جيڪڏهن ڪنهن مسجد ۾ ڪو مسافر ستل هوندو هو، ته ان کي زور ڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح ڳوٺن مان ٿيندا، ٻانهن سان درياھ ٽپي، نتي ايندا هئا. اتي اچي پهريائين ستين جي آستان (جنهن کي ننڍو گرھ چوندا هئا، ۽ جنهن ۾ ست ڏيڦرون نا بالغ ستل آهن)، ۽ شيخ جهنڊي پاڻيءَ جي زيارت ڪندا هئا. تنهن کانپوءِ مڪليءَ ٽڪريءَ تي اچي هر هڪ بزرگ ۽ وليءَ جي جدا جدا زيارت ڪندا هئا. ان کانپوءِ نتي شهر ۾ اچي، هر هڪ مسجد جو پاڻي پريندا هئا، ۽ وٽ لاءِ پتر رکندا هئا. جيڪڏهن ڪنهن مسجد ۾ ڪو سمهيل ڏسندا هئا ته، ان کي جهٽ ڪن لاءِ زور به ڏيندا هئا. پوءِ ”آر“ ڏانهن ويندا هئا، جتي شيخ پني جي مزار آهي. شيخ پني جي زيارت ڪري پوئتي موٽندا هئا. موت تي ٻين بزرگن جون زيارتون ڪندا ويندا هئا. تان جو جڏهن صبح صادق ٿيندو هو، تڏهن مسجد ۾ اچي صبح جي بانگ ڏيندا هئا. ماڻهو پاڻ ۾ چوندا هئا، ته حضرت پير صاحب وڏي صبح جو اچي ٿو بانگ ڏئي، شايد ننڊ ڪانه ٿي اچيس. صبح جو نماز پڙهڻ کانپوءِ مٿي بيان ڪيل دستور موجب وري ڪم ۾ مشغول ٿي ويندا هئا.

جوانيءَ ۾ ڪافي عرصو سندن اهو دستور رهيو، پراڻا ڪنهن کي به خبر نه هوندي هئي. جيڪڏهن ڪنهن کي عجب لڳي ته هڪ رات ۾ ايترا پنڌ ۽ ڪم ڪيئن ڪندا هئا، ته اهو چئبو ته اولياءَ الله جي ڪارنامن کان بي خبر آهي، جن کي هڪ پير مشرق ۽ ٻيو مغرب ۾ رکڻ جي سگهه الله تعاليٰ ڏني آهي.

● نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن حضرت سيد صاحب جن هڪ هندان پلي جي مڇي ۽ مائي کائي مريدن، خادمن ۽ فرزندن سان گهوڙين تي چڙهي ڳوٺ اچي رهيا هئا. ساڻن ٻه ٽي ڪونرا پاڻيءَ جا ساڻ هئا، جن مان جنهنڪي اڃ لڳي ٿي، تنهن پيتو ٿي. پر انهن مان پاڻ پاڻي ڪونه ٿي پيئائون، تان جو ڏاڍي اڃ لڳن، تڏهن به ڪنهن کي پاڻيءَ لاءِ ڪونه چيائون. جڏهن گهرن کي اچي ويجهڻ ٿيا، تڏهن پڇيائون، ته ڪو پاڻيءَ ڏک آهي؟ جنهن تي فقير عرض ڪيو، ته جڏهن پاڻي هيو تڏهن توهان چيوئي ڪونه ٿي، هاڻي ته ڏک به ڪونهي. ان تي مريدن کي چيائون، اڳي اوهان کي انهيءَ ڪري نه ٿي چيم، ته متان توهان کي پورو نه پوي.

● هڪ دفعي سيد صاحب جن فرزندن سان گڏجي، پنهنجي ٻنيءَ ۾ ڪر چونڊڻ ويا. سنگ چونڊيندي سندن هڪ فرزند بيهوش ٿي ڪري پيو. گهڻيئي سڌ ڪيائونس، پر جواب ئي نڌارڊ. آخر ائين وسهڻ لڳا ته فوت ٿي ويو الائي ڇا؟ پر گهڻي وقت کانپوءِ سامت ۾ آيو. پڇيائونس ته ورندي ڇو نه ٿي ڏني؟ چيائين، ”بڪ جي غلبي ۾ بي طاقتيءَ کان جواب نه ٿي نڪتو.“ پوءِ سيد صاحب جن ڪيترا سنگ مهڻي، ٻوهي کيس ڏنا، تڏهن وڃي هلڻ جهڙو ٿيو. هڪڙي ڏينهن سندن وڏو فرزند ميان دين محمد ڪنهن شخص جا جو ڪٽي، اڌ ٽوپو ان جو گهر کڻي آيو. انکي چڙهي ڇنڊي، پيهي پچائي، وڏي شوق سان کائڻ لڳو، ته ائين ڪندي سيد صاحب آيو. اچي چيائين، ته مسجد ۾ هڪ بڪارو فقير آهي، جيڪڏهن مانيءَ جو ٽڪر هجي، ته ڏيو. ميان دين محمد اها ماني کڻي کين ڏني، جنهن تي خوش ٿي ماني کڻي فقير کي ڪارائي آيا. پوءِ گهر اچي چيائون، ته هينئر اميد ته بڪ اوهان جي ويجهو نه ايندي ۽ اوهان جي حالت بهتر ٿيندي. ٿورن ڏينهن کانپوءِ کين معلوم ٿيو ته سندن غير آباد زمينون آباد ٿيون آهن. ان سلسلي ۾ پاڻ هي بيت پڙهندا هئا:

۵۷ پِندي پرين سين، ويلا ڪندي وَتُ،

ڪو پائيندءُ [۱] مانيون، ڪو پائيندءُ [۲] ڀِتُ.

● فرمايائون ته: هڪ ڏينهن احمد آباد جي شهر ۾، جو گجرات ۾ آهي، هڪ فقير ڏٺم. دل گهڻي چيو ته مون سان الله جي واٽ جون ڳالهيون ڪري، پر ڪجهه به نه ڪچيائين. ڪيترو وقت ماڻ ڪيون ويٺو رهيو، آخر آءُ اتي ڪڙو ٿيس، تڏهن هي بيت پڙهيائون:

هيڪو [۱] جو اڪر ونگڙو، [۲] گر ٿسي ڏي،

انڌاري گهر [۳] ديولا، [۴] ڦِر ڦِر جوت ڪري. [۵]

● نقل آهي ته: هڪ سال سنڌ ۾ اچي ڏڪار پيو. ماڻهو ويچارا بڪ ۾ پاهه ٿيڻ لڳا، پر سيد صاحب جن تازا توانا هئا. سندن منهن مبارڪ ۾ قحط جو ڪوبه اثر ڪونه ٿي ڏٺو.

[۱] وجهندءُ (جهه) [۲] ڪي پائينديون (م)

[۱] هيڪ (س)، ايڪ (جهه) [۲] ونگرا (س) [۳] گر (س) [۴] ڏيورا (س) [۵] هي

بيت بر ۽ هر ۾ ڪونهي.

● نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن ڪنهن مظلوم اچي سيد صاحب جن کي عرض ڪيو ته ”فلائو حاڪم منهنجي ڀلي مينهن زوريءَ کڻي ويو آهي. اوهان الله لڳ ان وٽ هلو ته، من ڏئي وجهي“ ساڻس گڏجي ان حاڪم وٽ ويا، جنهن سندن تعظيم ڪئي. هو ڳالهه سمجهي ويو ۽ سيد صاحب جن کي چيائين ته شايد هن مينهن لاءِ آيا هوندءُ، سا وٺي وڃو ۽ تڪليف معاف ڪجو. پر ڀلائي ڪري وري نه اچجو.“ تنهن تي چيائونس ته، ”ائين نه چوئ.“ جيڪڏهن ڪو الله جي واسطي ڪم چوندو، ته اسان اکين سان اينداسين. جيڪڏهن اوهان نوڪرن کي چوندءُ ته، اسان کي اچڻ نه ڏين، تڏهن به اينداسين. جيڪڏهن هو لڪڻ هڻي ڪڍي ڇڏيندا، تڏهن به الله جي نالي تي اينداسين.“

● نقل آهي ته: هڪڙيءَ رات بلڙيءَ جا ڪي ڌنار، درياه جي ڪپ تي باه ٻاري سمهي پيا. اسر جو سيد صاحب جن درياه تي تڙ ڪرڻ آيا. تڙ ڪري جو نڪتا ته، سيءُ ٿيڻ لڳن، جنهن ڪري باهه جي ڀرسان ويهي توءُ وٺڻ لڳا. جڏهن ڌنارن جي مٿس نظر پئي ۽ ڀانيائون ته، ڪو ڌاريو ماڻهو باهه تي ويٺو آهي، تڏهن ڏاڍي ڪاوڙ لڳن ۽ مٿن لنيون وسائڻ لڳا. پاڻ ڪجهه به نه ڪچيائون، فقط بيٺا رهيا. جڏهن صبح ٿيو، تڏهن کيس سڃاتائون. پوءِ ته پيرن تي ڪري پيس ۽ معافي وٺڻ لڳس. پاڻ چيائون ته، مونکي اهي لنيون توهان نه هنيون آهن، اهو ڄاڻي ٿو، اوهان جو وچ ۾ ڪي ڪين وڃي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۵۸ ڏوهه نه ڏمڙئو، [۱] ڏٺو [۲] جي ڌاتار موهه [۳]

ماڻڪين [۴] هت ڀري، پاڻا آڏو اسڙئو. [۵]

● نقل آهي ته: هڪ رات حجري ۾ باهه ٻاري سمهي پيا. ائين ڪندي هڪ شخص اندر لنگهي آيو، جنهن کي پنهنجي جاءِ ڏٺائون ۽ پاڻ ٻي پاسي کان سمهيا. جهٽ نه گذري ته ٻيو ماڻهو آيو. انکي به جاءِ ڏيئي ٻي پاسي ٿي سمهيا. اهڙي طرح ڏهه ماڻهو آيا ۽ پاڻ هر هڪ کي پنهنجي جاءِ ڏيندا رهيا. صبح جو ڏٺائون ته، سڀني جي پيرن کان سمهيا پيا آهن.

[۱] ڏمڙئو (س، جهه)، ڏمڙادا (ق) ڏئي (س، جهه)، ڏٺه (د)

[۲] مهه (ڌ، جهه، س) [۴] ماڻڪ (س) [۵] آڏو اچي اسڙيو. آندو اٿڙو (جهه)

باب ستون

سخاوت جي بيان ۾

● نقل آهي ته: هڪ دفعي حضرت سيد صاحب ڪن بزرگن ۽ مريدن سان ٿي ويا. واٽ تي جتي منزل ڪندا هئا، اتي صبح جو جهنگ مان ماني پڇاڻڻ لاءِ ڪاٺيون ڪري ايندا هئا. سڀ بزرگ کين چوندا هئا ته، اوهان ويهي رهو، مريد پاڻهي ڪاٺيون آڻيندا. تڏهن به ڪاٺيون آڻيندا هئا. سندن اهي اخلاق ۽ عادتون ڏسي، بزرگ پيا شرمسار ٿيندا هئا.

● فرمائيندا هئا ته: مهمان کي ايترو ڪاڌو ڏجي، جو ڍو ڪري ڪاڻڻ کانپوءِ هڪ ماڻهوءَ جي ڪاڌي جيترو بچي پوي. جي ائين نه ڪيائين ته، مهماني جو حق بچا نه آندائين.

● نقل آهي ته: هڪ دفعي ”حاجي سورو“، جو ڳوٺ ”ورهاڪي“ جو ويٺل هو، جو ”جوڻ“ جي طرف آهي، اچي سيد صاحب وٽ مهمان ٿيو. ان لاءِ قسمن قسمن طعام آڻي رکيائون. تنهن تي حاجي سوري کين چيو ته، ”ايڏا طعام چو رکيا آڻو، اسان ته، هڪ ئي ڇڏائي نه سگهنداسين.“ ورندي ڏٺائون، ”اسانجي رسر اها آهي. اوهانکي جيڪي وٺي سو ڪاڻو.“

● نقل آهي ته هڪ دفعي هڪ مسڪين اچي سوال ڪيو. ان کي هٿ تي وهاري، ويا شهر ۾ ان لاءِ پنڻ. پن مان ٿي خرار آن ٿين، جو هڪ گڏھ تي لڏي آئي ان کي ڏنائون.

● نقل آهي ته، هڪڙي پيري هڪ عورت هڪ ماني ڪٿي سيد صاحب جن جي خدمت ۾ آئي. ان کي ڏاڍي عزت ڏنائون، ۽ چيائون ته، ”جنهنکي ڪجهه به نه هجي، تنهن هوندي به سخاوت ڪري ته، ان جي تعريف ڪرڻ جڳائي. جنهن گهڻي مال دولت مان ڏٺو ته، اها ڪا وڏي ڳالهه نه آهي.“

باب انون

محبت ۽ شوق جي بيان ۾

● سيد صاحب جن اڪثر جهنگ ۾ ويندا رهندا هئا. هڪڙي ڏينهن هڪ فقير، جو سندن دوست هو، کين صلاح ڏني ته، جهنگ ۾ نه وڃو ته بهتر، ڇاڪاڻ جو اتي شينهن ۽ ٻيا ڦاڙيندڙ مرون رهن ٿا. اهو ٻڌي رهندو اڳي کان به گهڻو وڃڻ لڳا ۽ پري پري ٻيلي جي وچ ۾ وڃي، وڏي شوق سان ٻوڙن کي پاڪر پائيندا هئا ته، من شينهن کائين. پر جتي به ويندا هئا ته، اتان شينهن ۽ مرون ڀڄي ويندا هئا ۽ ٻوڙا خالي هوندا هئا. ڪڏهن به کين ڪنهن شينهن يا مرون هٿان ايڏا نه رسيو، بيت:

۵۹ مَتَو [۱] وَاَهْنُ ڪُنْ ڪري، سنڀولين [۲] ساڄ، [۳]

پري نه پڻا پڻ ۾، [۴] مَن پائيندي واجهه. [۵]

● نقل آهي ته: فرمايائون ته، ”دل ۾ خيال آيو ته، مست اگهاڙا ٿي گذاريون، ۽ هيءُ ڦڪائيءَ واري گودڙي لڳن تان لاهي ڦٽي ڪريون، پر جڏهن وقت جي عارف مخدوم نوح سان ملاقات ٿي، تڏهن اهو خيال دل تان لهي ويو.“ بيت:

۶۰ صورت ليکي هت، معنيٰ ليکي [۶] ماروئين، [۷]

عمر، مَن [۸] جي ڇت، اوطاقون ٽرن ۾.

● نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن سيد صاحب، صبح جو مسجد جي ڀت سان رسو ٻڌي، هي بيت به ٿي پڙهيو ۽ زار زار رنائون به ٿي. ٻيپهريءَ ڌاري زمين تي ڪري پيا ۽ ڳچ وقت کانپوءِ مس مس حال ۾ آيا ۽ اٿيا. پوءِ هي

[۱] مَتَو (بر، هر)، مَتَو (جهه) [۲] ڀڄي ساڀري (س)، ساڀايون (بر، هر) سڀوي (ڌ)
[۳] ساڄ (بر، هر)، [۴] پرين پڻا پت ۾ (بر، هر) ”ق“ ۾ نه جو حرف آيل نه آهي. [۵] مون وجهندي واجهه، پرين پڻا نه پڻ ۾ (س) پائي واج (م) [۶] لکي (بر، هر) [۷] مارئي (بر، هر) [۸] منهنجي (س)

بيت پڙهيائون:

جوري [۱] اتي جن، داغ تهجو [۲] داسڙا،

ٿن ڪنءَ مٿا تن، چنيسر ڇت ڪٿين؟

● نقل آهي ته: سيد صاحب جن فرمايو، ”خدا جي عاشقن جا حجرا

دوزخ جي تري ۾ هوندا.“ بيت:

ڪلاچي [۳] ڪنا، موٽي ڪونه آيو،

ڪنن رڇ وڃائيا، ڪنن توبه تاءِ. [۴]

● هڪڙي خادم کان نقل آهي ته: هڪ ڏينهن سيد صاحب پنهنجي

ڳوٺ وڃي رهيا هئا، مان به ساڻن گڏ هوس. الاهي شوق وجد، ۽ محبت ۾

اهڙا ته مستغرق هئا، جو ٻن پهرن تائين ڪجهه به نه ڪڍيائون. آءُ پڻ، ماڻ

ڪيون سندس ڪيڏي آيس. انهيءَ استغراق جي حالت ۾ رستي جي پروڙ ئي

نه ٿي ڏٺي، مونکي ايتري چوڻ جي جرات نه ٿي ٿي ته، هن طرف يا هن طرف

هلو، تانجو وڃي ڳپ چڪ ۾ ڪرياسين، جتان پاڻ پڇڏائي وري هلڻ لڳاسين.

جڏهن ڳوٺ جي ويجهو آياسين، تڏهن به کين پتو ڪونه ٿي پيو ته، ڪو

گهر جي ويجهو آيا آهيون. پڪ هيم ته، ڳوٺ ڇڏي اڳتي وهي ويندا.

انهيءَ ڪري ڊوڙي وڃي سندس اڳ ورتو، تڏهن وڃي هوشيار ٿيا ۽ گهر

ڏانهن هليا. پوءِ هي بيت پڙهيائون.

ڪن ڪلاچي [۵] پار، سڌ [۶] نه سڄي [۷] سائين، [۸]

گهاتوئين سندا مڪڙا، ڪي [۹] تڙ ٻي نهار. [۱۰]

● نقل آهي ته: هڪ پيري سيد صاحب جن کي امامن سڳورن جو قصو

اچي ياد پيو. ڪيترو وقت زار زار روئي، پوءِ مراقبي ۾ ٿي ويٺا. وري ڪنڌ

مٿي ڪٽي امام حسين جو نالو ڪٽي، ڳچ مدت پئي هنجون هاريائون. اهڙيءَ

طرح وري وري مراقبي ۾ ٿي ويٺا ۽ امام پاڪ جو نالو وٺي گهڙيءَ گهڙيءَ

هائ هاءِ ٿي ڪيائون، پر ڏک وڃان ڳالهائڻ ئي نه ٿي اڪلين. آخر هي بيت چيائون:

[۱] جنري (س)، جهوري (ق) [۲] تون جو (د)

[۳] ڪلاچي جي (بر، هر، ق) [۴] ڪٽي رڇ ويا، گهڻن گهاتوڙن جا (بر، هر، س)

[۵] ڪلاچي جي (بر، هر) [۶] سڌ (بر، هر، ق) [۷] سڄي (بر، هر، ق)

۶۴ گُورِي [۱۱] ٻي نه تات، مِهار ئي مَن ۾،
جو [۱۲] پڻ پيئي رات، ته هُو سائِر [۱۳] هوءَ سو هَئي.

● نقل آهي ته، هڪڙي ڏينهن هڪ عورت، سيد صاحب جن جي خدمت ۾ آئي ۽ پنهنجي مڙس جي گلا ڪرڻ لڳي ته، مونکي ماري ٿو ۽ نماز پڙهڻ کان جهلي ٿو. ٻڌڻ سان الاهي شوق جو مٿن غلبو ٿيو، ۽ ڪيترو وقت اکين مان آب هاريائون. آخر هي بيت پڙهيائون:

۶۵ هوتَ نه ڏنائون، ڏوهه نه ڏيان جيڏيبن،
مٿي ڪري هَٿَرا، هَندَ [۱۴] مَن [۱۵] جِنءَ [۱۶] رنائون.

● نقل آهي ته: هڪڙي مريد، هڪ ڏينهن سيد صاحب جن کي چيو ته، هڪ بزرگ هوندو هو، جو ۱۲ سال لاڳيتو الاهي محبت ۾ آسمان ۾ اڪيون وجهي هڪڙي هنڌ بيٺو هو. فرمايائون ته، ”جيڪي ان ڏٺو هو، سو جي اسان ڏسئون ها ته، ۲۴ ورهه ائين بيٺا هجون ها.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۶۶ مَجا [۱۷] ڪِئا مَهان [۱۸] ڪَلين [۱۹] مٿي ڪِئرا، [۲۰]
سَڀَڙ ڄامَ سَڀان، [۲۱] ويهي راتِ وروهيو.

● نقل آهي ته: هڪ ڏينهن سيد صاحب جن هڪ هنڌ اڪيلا ويٺا هئا ۽ هيءُ بيت پڻي پڙهيائون:

۶۷ ڪه [۲۲] سَرَسندا هَنجَڙا، ڪَٿي [۲۳] تا لَمَن، [۲۴]
بجا مان پون، ته من اڏامن من ۾. [۲۵]

(ق) [۴] سائين (بر، هر، س، جه) [۵] ڪه (ڌ)، گهري (م) [۶] وڃي ٿي نهار (بر، هر)، وڃي ٻي تڙ نهار (س)، ٻي تڙ ڪير نهار، سندا گهاٽوئين مڪڙا (جه)
[۱۱] گهوري (بر، هر، ق) [۱۲] جيءَ جو (م)، جه (ق) [۱۳] ساهر (س، جه)، [۱۴] هوند (بر، هر) [۱۵] ما (س)، مون (د) [۱۶] جي (س، د)
(۱۷) ما جا (س)، ما ڇا (جه)، مڃا ڪيئا (ق) (۱۸) مهار (س) (۱۹) ڪلي (س)،
(ر) ڪلن (م) (۲۰) ڪير (م)، ڪيئا (ق) (۲۱) سڙان (س) (۲۲) ڪي (ر) (۲۳) ڪيئي (د) (۲۴) چئن (بر، هر، ق، جه) (۲۵) هيءَ مصرع صرف ”س“ ۾ آهي.

انهيءَ بيت چوڻ شرط محبت ۽ شوق مان اکين مان آب وهڻ لڳن ۽ روج جي ڪري طاقت نه ٿين جو هي مصرع پڙهڻ، ۽ بيت پورو ڪن.

● نقل آهي ته: سيد صاحب جن هي بيت اڪثر گهڻي شوق ۽ محبت جي وقت پڙهندا هئا:

۶۸   آيلِ سوهُتو [۲۶] رَدَ، [۲۷] سوهُتِي ڪامِ وَسَهِي،
سُتِي هُتَرَا (۲۸) گَدَ، جانِ جاڳانِ تانِ ناهِ پِري.

باب نائون

سماع ۽ وجد جي بيان ۾

● جوانيءَ جي زماني ۾ هڪ دفعي سيد صاحب جن سماع ٻڌي ڪيو، ته راڳيندڙ هي بيت چيو:

آڪڙيون ملير ۾، جئين راتو ڏينهن،

* عمر آسائين سين، هاڻي ڪندي ڪيءَ. [۱]

انهي ٻڌڻ کان پوءِ ايتري قدر وجد ۽ شوق پيدا ٿين، جو ڪلهن واري چادر لاهي ڪٽي قوال کي ڏنائون ۽ پاڻ پٺن اگهاڙن سان اندر حجرِي ۾ وڃي مراقبي ۾ ويٺا. ڳائيندڙ چادر موٽائي آئي اڳيان رکين، پر پاڻ فرمايائون، ”موٽائي ڪڏهن به نه وٺنداسين. ڏهه ڪاسا نانگليءَ جي گهر پيا آهن، اهي به توکي بخشاسون، ٻيو به جيڪڏهن گهر ۾ هجي ها ته، توکي ڏيون ها.“ پوءِ هڪ مريد کان اهي ڏهه ڪاسا آڻائي راڳيندڙ کي ڏيڻ لاءِ چيائون.

● نقل آهي ته: هڪڙي پيري سيد صاحب جن سماع ٿي ڪيو، ائين ڪندي هڪ راڳيندڙ بيت ڏنو، جو ٻڌندي ئي زمين تي ڪري پيا. ايتري قدر استغراق ۾ ٿي ويا، جو نه ڪو لڳ ئي ٿي چرين، نه ڪو جواب ئي ٿي ڏنائون. مريدن خادمن پانيو ته شايد دارالبقا ڏانهن راهي ٿيا. ڪجهه وقت کانپوءِ ڳائيندڙ وري ٻيو بيت ڏنو. جڏهن آواز ڪن تي پين، تڏهن هوش ۾ آيا ۽ سماع کي لڳي ويا.

● نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن سماع ڪندي مٿن حال اچي غلبو ڪيو ۽

الاهي محبت ۽ شوق سندن جڻي مبارڪ تي غالب پيو. ان وقت هي بيت پڙهيائون:

۶۹ ڏيهه [۱] ڏهاڻين [۲] ناھ، [۳] جتي پير [۴] نه پکيا، [۵]

تتي ڪاهوڙيان، [۶] ورَ ڏيئي [۷] ورَ چُونڊئا. [۸]

[۱] هاڻي ڪندي ڪيءَ، عمر آسائين سين (س)

[۱] ڏهه (د) [۲] ڏهاڻي (س)، ڏهاڙي (بر، هر) [۳] ڏور (س) [۴] پهچ (س) [۵]

پکيا (س)، پکڻا (مر، هر) [۶] گهاريان (بر، هر) [۷] ڏو (مر) [۸] چران (بر، هر)

جيڪي به بزرگ ۽ مريد اتي حاضر هئا، تن سڀني چيو ته، سيد صاحب
هن بيت چوڻ سان وڏو ڪمال ڪيو آهي. جڏهن اهو ٻڌائون، تڏهن کين
چيائون ته، اهو بيت سولو آهي، پر هيءُ سمجهڻ گهرجي:

۷۰. مَن [۹] پريان [۱۰] جا پڪڙا، تِهان پري ٿئا. [۱۱]

اهو ٻڌي سڀ چپ ٿي ويا.

● فرمايائون ته: سماع پڻ علمن مان هڪ علم آهي، جنهن ۾ ڪوبه
خطرو ڪونهي.

● نقل آهي ته: پيريءَ وارن ڏينهن ۾، اڌ رات جو اتي سنڌي بيت چوندا
هئا. جڏهن صبح جو حجري ۾ اچي وهندا هئا، تڏهن فقير ٻاهر اچي سرود
سان سماع ڪندا هئا ۽ پاڻ ٻين فقيرن سان ٻڌندا هئا.

باب ڏهون

توحيد جي بيان ۾

● فرمايائون، ته ٿيڌو هڪ شيءِ جي بدران ٻه ڏسندو آهي. اهو عيب ۽ نقص پاڻ ۾ اٿس، پر ڏوھ ٻين تي ڏيندو آهي. پوءِ چيائون:

۷۲ پائون جان [۱] نه ڪجن، روئي ڌوئي اگريون، [۲]
جرَ ڪجرَ [۳] جن اکين [۴] ۾، سي ڪنءِ [۵] پري [۶] پسن.

● فرمايائون ته: الله تعاليٰ سج مثال آهي، نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم ان جي ڀرتوي جيان آهن، ۽ ٻي موجودات ان جو ڀاڄو آهي. ڀاڄي جو دارو مدار ڀرتوي تي، ۽ ڀرتوي جو سج تي آهي. هاڻي جيڪڏهن ڪو شخص چوي، ته هيءُ سموري روشنائي سج کان آهي، ته سج چيائين. اهڙيءَ طرح ڪائنات ۾ الله تعاليٰ جي نور کانسواءِ ٻي ڪابه روشنائي ڪانهي، جتي ڪٿي سندس ئي نور روشن آهي:

● فرمايائون ته: بزرگن فرمايو آهي، ته جيڪي ظهور ۾ اچي ٿو، سو سڀ اهوئي آهي. هن انسان جي لباس ۾ به پاڻ کي ئي ڀڌرو ڪيو آهي:

آن پادشاه اعظم درسته بود محکم

پوشيده دلچ آدم ناگاه برسر آمد.

(اهو وڏو بادشاه، جنهن پنهنجو دروازو محڪم بند ڪيو هو، سو آدم

جو جامو پهري، اوچتو ظاهر ٿيو.)

پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

* لا لاهيندي ڪن ڪي، لا مورھين [۱] ناه،

بلا [۲] ري پريان، ڪٽ [۳] نه ڏسي ڪين [۴] ٻڻو.

---

[۱] تا (بر، هر)، [۲] اڪيون (بر، هر، جه، س) [۳] ڪجر (د، بر، هر)، ڪجل

(د) [۴] وچ ۾ (بر، هر) [۵] ڪيئن (جه، بر، هر)، ڪي (س، د) [۶] پرين (جه، س)

(۱) مورائين (س) (۲) باله (س، جه) (۳) ڪٽ (بر، د، س) (۴) ڪي (بر)

ان بيت جي پيران هي بيت فرمايائون:

۷۲ لا مَ لَوَڌِي ڪَڍَ، اِلا مَ لَاهِ [۵] لَڪَ سِينِ، [۶]
جو مظهر سندو [۷] ماڙوئين، [۸] تِهَ کي ڪَرِين وَڌَ.

قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

* سائر ڏيئي لَتَ، اوچي نيچي ٻوڙئي، [۹]
هيڪائين هيڪ ٿئو، ويئي سڀ جهتَ.

ان جي پيران هي بيت چيائون:

۷۳ سائر ڏي نه لَتَ، اوچي نيچي سڀ ڪنهن [۱۰]
نابودي نه ٿئي، [۱۱] اي نا ديدي جهتَ.

ان جو مثال اها ساوڪ آهي، جيڪا زمين تي اڀري ٿي، پر پوءِ درياه جي ٻوڏ هيٺ اچيو نظر کان گم ٿيو وڃي. حقيقت ۾ ان سلوڪ ڪهي نابود نه ٿئي، پر ان کي هستي آهي، جا درياه جي غلبي سبب گم ٿي وئي آهي. فرمايائون ته: جڏهن نڙ وارو نڙ وڃائيندو آهي، تڏهن نڙ جو آواز چوڌاري پکڙجي ويندو آهي. ماڻهو چوندا آهن، ته نڙ ٿو وڃي. پر اهو ماڻهو، جيڪو نڙ وڃائيندو آهي، ان کي خيال ۾ ئي نه آئيندا آهن.

● فرمايائون، ته بي صورت (ذات مطلق) صورت ڪثرت ۾ ظهورو ڪيو آهي. تنهنڪري بي صورت کي صورت ۾ ڏسڻ گهرجي. حقيقت ۾ هيءَ صورت هرگز نه آهي، پر اها ئي بي صورت آهي. بي صورت کي صورت کانسواءِ ڏسي نه ٿو سگهجي.

تمثيل ڏيئي فرمايائون، ته جيڪڏهن جدا جدا رنگن وارن شيشن ۾ پاڻي وجهبو ته، هر هڪ شيشي ۾ پاڻي شيشي جي رنگ وارو ڏسڻ ۾ ايندو، پر حقيقت ۾ سڀني ۾ ساڳيو بي صورت پاڻي آهي.

● فرمايائون ته: الله تعاليٰ فرمايو آهي، ته اول ارادو ڪيم، ته پنهنجي صفت ظاهر ڪريان، ته جيئن منهنجي جمال جو جلوو ظاهر ٿئي. انهيءَ ڪري

(۵) لاهي (بر، هر) (۶) الا ڇڻ ملڪ سِين (جهه) (۷) مَ (س) (۸) تي کي (د) (۹) سڀ ڪنهن (د، بر، هر) [۱۰] ٻوڙئي (بر، هر، ڪهر (س) (۱۱) نيندي (بر، هر)

نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي نور مان هي جهان خلقير ۽ ان کي پنهنجو آئينو بنايم، ته جيئن پاڻ کي ان صورت ۾ پسان. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۷۴ ڪا جا پَر پَرِين، نه سا ٻڌي نه سَئي، [۱]
مَتِيون سَپ مَنجَهِن، اِهي [۲] ڏني قضي.

● فرمايائون ته: الله تعاليٰ فرمايو آهي، ڪُنْتُ كَنَزًا مَخْفِيًّا فَأَخْبَيْتَ أَنْ اِغْرَفَ فَخَلَقْتَ الْخَلْقَ [۲] (مان هڪ مخفي خزانو هوس، پوءِ مون پسند ڪيو، ته پاڻ کي سڃاڻرايان. پوءِ مخلوق کي پيدا ڪيم.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۷۵ پاڻ [۴] ئي سلطان، پاڻ [۵] ئي ڏي سَنَهَرَا،
پاڻ [۶] ڪَر پاڻ لَهي، پاڻ سَڃاڻي پاڻ.

● فرمايائون: الله تعاليٰ جو فرمايو آهي، ”ياايها الذين آمنوا“ (يعني: اي ايمان وارو) سو اهو خطاب پاڻ ڏانهن اٿس، ٻي ڪنهن ڏانهن نه سمجهو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۷۶ اسين سَڪَهُون [۷] جَن کي، سي [۸] تا اسين پاڻ،
هاڻي وَجَ گمان، صحيح [۹] سَڃاتا (۱۰) سَپَرِين. [۱۱]

● فرمايائون ته: ”لا فاعِل في الوجودِ اِلَّا الله“ (الله کان سواءِ وجود ۾ ڪوبه ڪم ڪرڻ وارو ڪونهي.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۷۷ توکي توڙاڻين، ”لا“ سين لاتائون،
اڃاڻڻ آئون، واريون وجهين وڃ ۾.

ان کان سواءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

[۱] نه سا سَئي، نه ٻڌي (س) [۲] آهي (بر، هر) اهڙي (س) [۳] حديث قدسي مشهور آهي.

[۴] پاڻ هي (س)، پاڻهر (جهه) [۵] پاڻهر (جهه، س) [۶] پاڻهر (جهه)
(۷) سڪون (بر، هر، س)، سڪئون (د)، سڪهر (جهه) (۸) تاسي (جهه)،
تان سي (د) (۹) سهي (د) (۱۰) سڃاتو (بر، هر) (۱۱) وڃان وڃ گمان، سڃاتوسين
سپرين (س)

* "لا" لاهيندي ڪن ڪي، "لا" موراھين [۱۲] ناھ،

بلا، [۱۲] ري پريا، ڪٽ نه ڏسي [۱۴] ڪو پئو.

ان جي رد ۾ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

"لا" مَ لَوڌي ڪَڍَ، "الا" مَ لاهَ لَڪَ سين،

جو مظهر سندو ماڙوئين، تِه ڪي ڪارين وڌَ. *

● فرمايائون ته: اَلْحَقِيقَتُ سارِ فِي الْاَ كَوَانٍ (يعني: "حقيقت دنيا جي هر

شيءَ ۾ سمائجڻ واري آهي.)

(۱۲) مورهين (د)، مورائين (س) (۱۲) يالله (س) (۱۴) پسجي (س)، ڏسجي (بر). هر

(۹) ڪي (د)، ڪين (بر). هر

* هي ٻه بيت مرزا قليچ بيگ ۽ ڊاڪٽر دائود پوٽي. شاه ڪريم جا ڪري ڏيکاريا آهن. پر گلزار ابرار ۾ هنن بيتن جو ترجمو ڏئي، انهن کي قاضي قاضن ڏانهن منسوب ڏيکاريو ويو آهي. انهيءَ ڪري هي ٻه بيت به قاضي قاضن جا سمجهڻ گهرجن.

* هي بيت ٻيو ڀيرو آيو آهي.

تنزيه ۽ تشبيه

● فرمايائون ته: تنزيه ۽ تشبيه هڪ شيءِ آهن، پر نالا به اٿن. تنزيه عين تشبيه آهي، ۽ تشبيه عين تنزيه آهي، پر فقير کي ٻئي گهرجن، چاڪاڻ جو پڪي هڪ پَر سان اڏامي نه سگهندو آهي. تشبيه جي معنيٰ آهي: هن موجودات ۾ جيڪي ٻن اکين سان ڏسجي، ڪنن سان ٻڌجي، يا جيڪي به قول يا فعل صادر ٿين، اهي سڀ خدا کان سمجهجن. تنزيه جي معنيٰ آهي: جهان ۾ جيڪو به موجود آهي، سو سڀ اهوئي آهي، ٻيو ڪجهه به نه آهي.

● تمثيل: فرمايائون، ته بيان ۾ ماڻهو ٻري کان رج ڏسي سمجهندو آهي، ته پاڻي آهي، پر جڏهن ويجهو ويندو آهي، ته ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه ايندو اٿس. هي جهان به رج مثل آهي، جنهن کي ماڻهو ڪا شيءِ سمجهن ٿا، پر حقيقت ۾ ڪجهه به نه آهي، جيڪي آهي، سو پاڻ آهي.

● فرمايائون ته: پير يا مرشد جي جسر مان مولا کي پسجي. ان کانسواءِ غير جو خيال بالڪل نه اچي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۷۸ جِه | ۱ | سَرَسَندو ٿورُ، جِيلاهُ | ۲ | سو سونھون | ۲ | ٿي.

تِيلاھ | ۴ | لَينَ سِپرين، ڳالَ | ۵ | لَهجي | ۶ | مَورُ.

● فرمايائون ته: سُبْحَانَ مَنْ أَظْهَرَ الْأَشْيَاءَ وَهُوَ عَيْنُهَا (پاڪ آهي اهو، جنهن شين کي ظاهر ڪيو، حالانڪ اهوئي ان جو عين آهي.) پوءِ هي بيت پڙهيائون | ۷ |:

سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي مَنَ وِسي،

تَنهينَ سنڌي سوجهري، سوئي سو پسي.

● فرمايائون ته: سلوڪ جي واٽ ۾ سڀ عاجز آهن. ڪنهن به ان جو پرو پاند نه ٿڌو آهي. جيڪو چوي، ته آءُ اهو علم ڄاڻان ٿو، ته پڪ سمجهو

| ۱ | جي (د)، جنه (بر، هر) | ۲ | هيڏا (س) | ۳ | سهون (د)، سوھو (س) | ۴ | تِيلا

(س)، تِيلانھ (بر، هر) | ۵ | ڳانھ (بر، هر) | ۶ | ڪھجي (جھ) | ۷ | هي بيت ٻيو

بيرو آيو آهي، انهيءَ ڪري نمبر نه ڏنو ويو آهي.

تہ، ان کی کجھ بہ نہ ٿو اچي. پوءِ هي بيت پڙهائون:

۷۹ آهي اهڃاڻو، [۱] پير پريان جو جيڏيون،

جنين ساڃاڻو، [۲] تنين تان نہ پروڙڻو.

● فرمايائون تہ: لهر ۽ درياه هڪ شيءِ آهن، پر نالا بہ اٿن.

● فرمايائون تہ: چوندا آهن، تہ ڏيو ٻري ٿو. حالانڪ ڏيو وٽ ۽ تيل

کانسواءِ نہ ٻرندو آهي. ماڻهو انهيءَ وٽ ۽ تيل ڏانهن نظر نہ ٿا ڪن، ۽ روشني ڏئي ڏانهن منسوب ڪن ٿا. جيڪڏهن ڏئي ۾ وٽ ۽ تيل نہ هجي تہ ڪڏهن بہ نہ ٻري.

● فرمايائون تہ: ڪل قول قول الله و ڪل فعل فعل الله (يعني: سڀ ڪو

قول خدا جو قول آهي، ۽ سڀ ڪو فعل خدا جو فعل آهي.)

● فرمايائون تہ: عارف ٻن قسمن جا آهن، ”عارف قبل شيءِ“ ۽

”عارف بعد شيءِ“. عارف قبل شيءِ (شيءِ کان اڳ سڃاڻو) اهو آهي، جيڪو پهريائين خدا کي سڃاڻي ۽ پوءِ شين کي ڏسي، انهن کي ان ذات مطلق جا مظهر سمجهي، ۽ ”عارف بعد شيءِ“ (شيءِ کانپوءِ سڃاڻو) اهو آهي، جيڪو پهريائين شين جو مشاهدو ڪري، ۽ پوءِ شين کي خدا جو مظهر ڪري سمجهي.

● فرمايائون تہ: شيخ ابو طالب مڪي ۽ فرمايو آهي، ”أنا أول من ربي

سنتين“ (يعني آءٌ پنهنجي رب کان بہ ورهه اڳي هوس). پوءِ هي هندي بيت پڙهائون:

اي سمن، [۲] گانٺ [۴] پريم ڪي، پڙي [۵] جو ڪيسي پير،

ايه ڪولي گلي نهين، [۶] سڀ جڳ رها اڏير.

باب يارهون

نئين جو احوال

● شعلو: فرمايائون ته، هڪ ڏينهن حضرت موسيٰ الله تعاليٰ جي درگاه ۾ ٿي ويو ته، واٽ تي هڪ جوان نظر آيس، جيڪو هڪ رنگ محل جي سبزيءَ تي عبادت ڪري رهيو هو. حضرت موسيٰ جي سلام کانپوءِ هن جواب ڏيئي عرض ڪيو، ته الله تعاليٰ جي درگاه ۾ دعا گهرجانءِ ته، هو منهنجي دل ۾ محبت جو قطرو وجهي. اتي پهچڻ کانپوءِ هن کان اها ڳالهه ٿي وسري وئي. الله تعاليٰ فرمائيس، ”تو منهنجي دوست جو نياپو وساري ڇڏيو.“ حضرت موسيٰ عرض ڪيو: ”خداوندا، سندس سڄو حال توکي معلوم آهي.“ خطاب آيو، ته ”نياپي ڏيڻ وقت سندس دعا قبول ٿي وئي.“ موت تي ڇا ڏسي ته، رنگ محل ويران ٿي ويو آهي، ساوڪ سڪي ويئي آهي ۽ اهو شخص بيهوش ۽ بي خبر پٽ تي پيو آهي. سندس اکيون آسمان ۾ ڪتل هيون. سڄاڳ ڪري پڇيائينس ته، ”اڳي ڪهڙي حال ۾ هئين ۽ هاڻي ڪهڙي حال ۾ آهين؟“ ان جوان ته جواب ڪونه ڏنس، پر الله تعاليٰ جو آواز آيس ته، ”اي حضرت موسيٰ! جنهن کي منهنجي محبت جو قطرو نصيب ٿيندو آهي، تنهنجو اهڙو حال ٿيندو آهي. پهريائين جڏهن باغن ۾ عبادت ٿي ڪيائين ته، اڃا محبت حاصل نه ٿي هيس.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۸۰ سَجَنَ سَاعَتِ [۱] هِيڪَڙِي، جِي ٿِي [۲] اڪِيئون [۳] ڌار،
تہ ڪَرَسَپَ چَمَارَ، ڏَنوسين [۴] نہ ڪڏهين.

۸۱ هنيون نہ حاضر جن، پري نہ اڪڙين ۾، [۵]
نلها ڍانڍا سڪتا، [۶] هيئين [۷] جاڙ جين. [۸]

[۱] ساڻ ساٿ (جهه) [۲] ٿيا (س)، ٿي (بر، هر، ق) [۳] اکين (ر)، اکيان (بر، ق، هر) [۴] ڏٺوسون (بر، هر، ق)، ڪه نہ ڏٺا (س)، توسين هئا (جهه)
[۵] پري نہ اڪڙين ۾ هنيون ته حاضر جن (س)، [۶] تتان ڌار سڪرا (بر، هر)، نلها، ڏانڊا سڪران (ق) [۷] مونهنين (بر، هر)، هنهم (س) [۸] هنهم جاڙجين، ٽلا تانا سڪتان (س)

باب پارھون

بزرگن ۽ ولين جا نڪتا

● شعلو: فرمايائون ته: هڪڙي ڏينهن عارفن جي بادشاهه حضرت بايزيد بسطاميءَ، تي الاهي شوق غالب ٿيو ۽ عرش تي پهچي، چوڻ لڳو: ”اي عرش مونکي خدا جو ڏس ڏي، جو چيو اٿس ته، ”الرَّحْمَانُ عَلَيَّ الْعَرْشِ اسْتَوِيَ- طه-۵“ (يعني: رحم وارو الله عرش تي قائم آهي.) عرش جواب ڏنس، ”جنهنکي تون ڳولهي ٿو، تنهنکي خاڪن ۾ ڳول، ڇاڪاڻ جو فرمايو اٿس ته، ”إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا.“ - الاحزاب- ۷۲. (اسان آسمانن، زمين ۽ جبلن کي امانت آڇي، پر هنن ان جي کڻڻ کان انڪار ڪيو ۽ ان کان ڊنا، پوءِ ان کي انسان کنيو، تحقيق هو پاڻ تي ظلم ڪندڙ ۽ اڻ ڄاڻ آهي.) پنهنجو راز خاڪي انسان ۾ رکيو اٿس، تنهنڪري تون اتي وڃي ڳولينس. جيڪي انسانن ۾ آهي، سو ٻي ڪنهن ۾ به نه آهي.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۸۲ انهي ۾ آهي، جي ٽن پائين جهوپڙا،

تازي جي لاهي، ته چارو [۱] لوڪ ٿئي.

۸۳ مَه ڪر منجاران، [۲] ٻهر [۳] ڏيوندي مَ ڏور ڇڏَ

اُڪري آرا، [۴] ڪنڍي يَحَنَ ڏاڪڙي. [۵]

● شعلو: فرمايائون ته، ڪنهن زماني ۾ هڪڙو فقير ۽ شهزادو پاڻ ۾ دوست هوندا هئا. بادشاهه جي مرڻ کانپوءِ جڏهن شهزادو تخت تي ويٺو، تڏهن فقير ڪنهن ٻي ملڪ ڏانهن هليو ويو هو. هڪڙي ڏينهن ان فقير کان ڪنهن غريب شخص هڪ درهم گهريو، جنهن کي چيائين ته، ”هل ته هلي

[۱] اوجارو (بر) [۲] مه مڃهارا پاءِ (بر) [۳] ٻهار (جهه) [۴] ارا (جهه) [۵]

اڪڙي آرا ڪڍي ڀڄڻ ڏانهن ڪري (بر)

وقت جي بادشاهه کان وٺي ڏيانءِ، جيڪو منهنجو دوست آهي.“ آخر صلاح ڪري پئي اٿي هليا. هو ڏانهن شهزادي وزير کي چيو ته، ”دينارن جي ڳوٺري ڪو ته، فقير دوست کي ڳولهي هلي ڏيان.“ شهر کان ٻاهر نڪتا ته، فقير به ملين. پنهي ويهي پاڻ ۾ روح رهاڻ ڪئي. پوءِ فقير ان شخص لاءِ هڪ درهم جو سوال ڪيس. بادشاهه جي اشاري تي هڪڙو درهم ان کي ڏنو ويو، جو هو وٺي موڪلائي رندا رهيا. وزير حيران ٿي پيو ته، ”بادشاهه سلامت! هيءُ سڄي ڳوٺري فقير لاءِ ڪٿائي هليا هيا، سو ڏنوس چونه؟“ بادشاهه ورائيو، ”جيڪڏهن هو طمع رکي سوال نه ڪري ها ته، جيڪر هيءُ سڄي ڳوٺري ڏيانس ها، هاڻي جڏهن طمع رکيائين ته، هڪڙو درهم بس اٿس.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

۸۴   تو ڏان توتي ڏان، هي پاڻ اتي مڱڻو،
اهي پارين آسڻو، ڪو چئي وڃائي پاڻ.

● فرمايائون ته: حضور صلي الله عليه وسلم جن جي زماني ۾ هڪ شخص هوندو هو، جو فاسق ۽ فاجر هو ۽ ساري رات خراب ڪمن ۾ گذاريندو هو. جڏهن موٽو، تڏهن حضور صلي الله عليه وسلم جن کي خبر ڏنائون ته، سندس جنازي سان هلو. جنازي پٺيان هلڻ وقت پاڻ سڳورا پٺن تي هلي رهيا هئا. ماڻهن جي پڇڻ تي فرمايائون ته، ”آسمان کان ايترا ملائڪ لٿا آهن، جو زمين تي پير رکڻ جي جاءِ ئي ڪانهي.“ اصحابن کي عجب لڳو ۽ چوڻ لڳا ته، ”هي شخص ته، ڏاڍو گنهگار هو.“ موٽڻ کانپوءِ پاڻ ڪريم جن ان شخص جي گهر آيا ۽ سندس پٽن کان پڇڻ لڳا ته، ”هي شخص ڇا ڪندو هو ۽ ڪهڙي عبادت ڪندو هو؟“ هنن کين ٻڌايو ته، ظاهري طرح وڏو گنهگار هو ۽ ڪيترا ڪچا ڪم ڪيا هئا، پر سمهڻ وقت هي دعا گهرندو هو:

سُبْحَانَ اللَّهِ الْمُقَدِّرِ لِمَا يَشَاءُ بِقُدْرَتِهِ وَفَعَالَ لِمَا يَرِيدُ بِعِزَّتِهِ، بَرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

(پاڪ آهي اهو خدا، جو پنهنجي قدرت سان جيڪي وٽيس ٿو، سو خلقي ٿو ۽ جو پنهنجي طاقت سان جيڪي گهري ٿو سو ڪري ٿو. اي باجهاري ۾ باجهارا تنهنجي باجهه گهرجي.) ان دعا گهرڻ کانپوءِ چوندو هو

ته. ”اي خداوند! جيڏي تنهنجي وڏائي آهي، جيڏو تون آهين، تيڏي تو ۾ اميد آهي.“ (۱) پوءِ حضور صلي الله عليه وسلم جن کي يقين ٿيو ته، ايڏو شرف ان دعا جي ڪري مليو هوس. شاه ڪريم هن کانپوءِ هي بيت پڙهيو:

۸۵ جهُورِيرا جَهْٽڪَن، [۲] مَٽي مَين مَگَٺا،

سَڙَرات سَمَگِيا، [۳] ذِڪِيا ذِينَه [۴] ڏَسَن،

گهر ٿا گهوت وِجن، چنڊا لٽي چارُٿين.

● فرمايائون ته: هڪڙي بزرگ هڪ ڏينهن حجر کان ٿي سنوارت ڪرائي. انهيءَ دوران به بزرگ لا اله الا الله جو ذڪر ٿي ڪيو، جڏهن چپن جا وار وٺڻ لڳس، تڏهن چيائين ته، ”ٿوري دير وات بند ڪريو، ته متان تڪو نه اچي وڃيو.“ بزرگ ورائي ڏنس ته، ”صبر ڪيئن ڪريان، سج پيو هلي، اهو ڪو بس ڪري ٿو؟ جڏهن اهو هلڻ بس نه ٿو ڪري ته، پوءِ مون کي ڪهڙي طاقت آهي، جو الله جي يادگيريءَ کان غافل رهان.“ ان حڪايت کانپوءِ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

۸۶ تان ڪي گوري چَلُ، جان لاڙائو سج ٿئو،

هاڙي ڌاري هل، وڃي هوتن [۵] جو ٿئو.

● فرمايائون ته: ڪنهن بزرگ کان پڇيائون ته: ”مجازي عشق ڪيئن پڇائجي؟“ چيائين ته، ”مجاز مانيءَ جيان پڇائجي، جا نه ڪچي رهي نه سڙي وڃي.“ ان کانپوءِ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

۸۷ مجازي موهي، ڪڏهن [۱] ويندَ نڪَري،

اَڪَڙيون توهي، مَچَڻُ وِهيَن وَسَهي.

● شعلو: فرمايائون ته: هڪ دفعي هڪ واعظ، وعظ ۾ چيو ته جيڪو، ماڻهو ۷ پيرا الحمد پڙهي، درياه تي چوڪاريندو، ته ان هنڌان درياه سڪي ويندو. هڪڙي مزور جيڪو روزانو درياه ٽپي ڪاٺيون ڪري ايندو هو، هن

[۱] پٽ ڌڻيءَ چيو آهي:

”جيڏو تنهنجو نانءُ، ٻاجه به اوڏي ٿي مڱان.“

[۲] جهرڪن (بر) [۳] سمڪو (بر) [۴] ڏان (بر)

[۵] هوتني (جهه)

[۱] ڪڏي (جهه) [۲] واري (جهه)

اهو وعظ ٻڌي، الحمد ياد ڪيو. ان کانپوءِ هو درياه تي ڦٽو وجهندو هو، ته درياه سڪي ويندو هو، ۽ هو لنگهي ويندو هو. ڪجهه وقت کانپوءِ ان ساڳي واعظ کيس اهڙي نموني درياه ٽپندي ڏٺو، جنهن تي عجب کائي کائينس درياه جي سڪي وڃڻ جو سبب پڇيائين. کانئس چيس، ”تو جيڪو طريقو ٻڌايو هو، ان تي ئي ته هلاڻ ٿو.“ واعظ دل ۾ خيال ڪيو، ته ڇو نه مان به ائين ڪيان. سو الحمد پڙهي چوڪاري درياه ۾ گهري پيو، ۽ انهيءَ گهڙيءَ درياه ۾ ٻڏڻ لڳو. گهڻيون ئي دانهون ۽ سڏ ڪيائين، پر ڪجهه به نه وريس. ان کانپوءِ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

۸۸ ويساھ وارن [۲] لنگهڻو، آويساھن تارِ [۳]

ملو وڃي ڪن ڪر، ٿن ڪنر [۴] ڪوڏِ نهار.

باب تيرهون

سنڌ جي بزرگن جون حڪايتون

● شعلو: فرمايائون، ته هڪري ڏينهن حضرت سيد رڪن الدين مٿيارن واري فرمايو، ”تيرن جي ٻئي ڀريو، تيزيءَ مان پيو هٿان. اهي تير ڪن جي ڪنن وٽان، ۽ ڪن جي منهن وٽان لنگهي وڃن ٿا. پر اهڙو ڪارگر نه ٿو ٿئي، جو اهو پٽ تي ڪري، ڪوڪون ڪري، ۽ مجروح ٿي پئي.“

● شعلو: فرمايائون، ته مخدوم اسماعيل سومرو فقير به هو ته غني به. کيس ماهيو مال جهجهو هوندو هو. هڪ ڏينهن سندس نياڻيءَ مخدوم عثمان کان پڇيو، ته سان جون ٻانهيون جڏهن ڏڌ ولورينديون آهن، ته ڏڌ جا ڦڙا سندن پيرن کي لڳي وري ڇاڏي ۽ ۾ پوندا آهن، اهي پاڪ آهن يا نه؟ تڏهن مخدوم صاحب چيو | ۱ |:

● چارئي پَلَوَ چَڪَ ۾، | ۲ | پڇي پارِ رِ وَٺِ،
اِنَ اهڙي احتياطِ سين، ڦٽَ پڇاڻا ڦٽَ.
پوءِ چيائين، ته ”بادشاهه جا انعام وٺو ٿا، ۽ وري پڇو ٿا اهڙا مسئلا؟“

سيد صاحب اها ڳالهه ڪري پوءِ هي بيت پڙهيو: | ۲ |

۸۹- چارنگي پَلَوَ چَڪَ ۾، اديون مَنَ آهين.
پانئڻ جي پائين، سي تِرِڪَن تَڪڙي.

● شعلو: فرمايائون، ته هڪڙو فقير هوندو هو، جنهن کي الله تعاليٰ جو

وصال نه ٿي ٿيو، ۽ هي بيت پڙهي ورجيائين:

● آرٽاسَ مِلاءَ، جسَ ملندي | ۱ | مَنَ ملي، | ۲ |
ديا بيڪ اُٺاءِ، نيت ڪا ڪپڙا ڪون

| ۱ | هي بيت مرزا قليچ بيگ، شاه ڪريم جو ڄاڻايو آهي. | ۲ | کي (جهه)
| ۲ | هي بيت بيان العارفين جي موجوده نسخن مان ڪنهن به ڪونهي. فقط ”ق“ ۾ آهي.
| ۱ | ملاءَ (جهه) | ۲ | ملي (جهه)

سيد صاحب فرمايو، ته ”ديا“ مان مطلب آهي: الله تعاليٰ ۽ پيڪ مان مراد آهي: قيامت.

● شعلو: فرمايائون، ته هڪڙي ڏينهن هڪ ملامتي بزرگ، [۳] قاضي قاضن جي مسجد جي محراب ۾ اگهاڙو محراب طرف پير ڪري سمهيو پيو هو. جڏهن قاضي قاضن کيس ان حالت ۾ ڏٺو، ته درو ڪئي پير کان هٿن لڳس. ڇا ڏسي، ته پيرن جي جاءِ تي مٿو آهي. پيرن جي جاءِ ڏانهن ويو، ته وري اتي به مٿو ڏسڻ ۾ آيس. اهڙيءَ طرح ڪيترائي پيرا ڪوشش ڪيائين. آخر ڏاڍو تنگ ٿيو. ان کانپوءِ ان بزرگ چيس: ”پير جيڏانهن وٺي تيڏانهن ڪر، پر دل پنهنجي خالق ڏانهن ڪر.“ ان کانپوءِ درو ڪئي ڪري خدا جي طالبن مان ٿيو، ۽ هي بيت پڙهيائين:

* جوڳي جاڳايوس، ستو هوسِ نندِ ۾،

تهان پوءِ ٿيوس، سندي پريا پيچري.

● فرمايائون، ته سنڌ جو بادشاهه مرزا شاه حسن (ارغون) هڪ پيري ملڪ جو سير ڪندي اگهر ڪوٽ وٽان اچي لنگهيو، جيڪو نيرن ڪوٽ جي ويجهو آهي. اتي هوٽي اگهمي نالي هڪ بزرگ تڪڙو تڪڙو سندس پٺيان هلڻ لڳو. جڏهن بادشاهه کي اها خبر پئي، تڏهن چيائين: ”شايد زمين جو ڪو تڪرو اٿس.“ بادشاهه هلندي هلندي اچي ان زماني جي مخدوم عمر بودلي جي جاءِ وٽ پهتو. عمر بودلي ڏانهن ڪو به توجهه نه ڏنو. لاپرواهه ٿيو ويٺو رهيو، ۽ بادشاهه جي ڪابه تعظيم نه ڪيائين. جڏهن بادشاهه کي سندس روش جي خبر پئي، تڏهن چيائين: ”زمين نه هوندس، تڏهن ته اسان جي تعظيم نه ٿو ڪري.“

● فرمايائون، ته سيد علي شيرازي ٺٽي جي مخدوم آچر جو مريد هو. هڪ ڏينهن مخدوم آچر کي ويني زور ڏنائين، ته ائين ڪندي مخدوم عبدالحليم (جيڪو درويش دائود جي درگاهه ۾ مدفون آهي) اچي اتان لانگهائو ٿيو. سيد علي شيرازي کي زور ڏيندو ڏسي، مخدوم آچر کي چيائين:

[۳] ”بر“ ۽ ”ق“ ۾ اها ڳالهه الٽي آيل آهي. يعني ”ملاستي بزرگ“ جي بدران خود ”قاضي قاضن“ جو نالو آندو ويو آهي. سڀني قلمي نسخن ۾ ائين آهي، جيئن مٿي آندو ويو آهي

”هتي هن طرح ۽ هتي وري هن نموني؟!“ ان تي مخدوم آچر جواب ۾ چيو: ”پيا گهڻن ۾ تورا ۽ هي ٿورن ۾ تورا.“ اهو جواب ٻڌي، هو هليو ويو. ان کانپوءِ سيد علي شيرازيءَ مخدوم آچر کان انهيءَ سوال جو مطلب پڇيو. انهيءَ تي مخدوم آچر کيس ٻڌايو، ته ”سوال جواب جو مطلب هو، ته هتي يعني حضور نبي ڪريم ﷺ جي بارگاه ۾ ڪهڙيءَ نه آزي ۽ نيزاري ۾ هوندو آهين، ۽ هتي وري سندن اولاد کان خدمت ٿو ڪرائين؟! جواب جو مطلب هي آهي، ته گهڻا ماڻهو اهڙا آهن، جيڪي چاهين ٿا، ته ٻين مان گهڻي ۾ گهڻو فائدو حاصل ٿئي. اهڙا ماڻهو ٿوري ۾ تورا آهن، جيڪي چاهين ٿا، ته اسان مان ٻين کي فائدو حاصل ٿئي. ان جواب مان منهنجي مراد اها هئي، ته زور انهيءَ ڪري ٿو ڏيارايان، ته جيئن زور ڏيندڙ کي مون مان فائدو حاصل ٿئي.

● فرمايائون، ته هڪ ڀيري سيوهڻ جو مخدوم نجم، حضرت مخدوم نوح جي خدمت ۾ آيو، ۽ کائن پڇيائون، ته ”هينئر ڪهڙي امر ۾ مشغول آهيو.“ جڏهن مخدوم نوح کيس ڪوبه جواب نه ڏنو، تڏهن وڏي آواز سان چيائين: ”هينئر ڇا پيا ڪريو؟“ ان تي مخدوم نوح ڪنڌ مٿي ڪري چيو: ”مخدوم هن وقت ڪجهه به نه ٿو ڪري“ ائين چئي قرآن شريف جي هيءَ آيت پڙهيائين: ”والله خلقكم وما تعملون“ - الصافات - ۹۲ (هو ڏانهن اوهان کي ۽ جيڪي اوهين بنايو ٿا، تن کي الله پيدا ڪيو آهي.)

اها آيت ٻڌي مخدوم نجم خاموش ٿي ويو ۽ ڪجهه ڀرپرو وڃي ويٺو.

باب چوڏهون

شاه ڪريم جي تصرف بابت

● هڪ مخلص جي روايت آهي، ته هڪ ڏينهن حضرت سيد صاحب جن جي زيارت جي خيال کان نٽي کان نڪري سندن ڳوٺ آيس، جتان معلوم ٿيو، ته پاڻ ڪيڏانهن ٻاهر نڪري ويا آهن. نااميد ٿي موٽيس ۽ پناهه واهه جي ڪناري تي اچي ڏک ۾ بيهي رهيس، ۽ سڪ سان هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳس. اوچتو پري کان هڪ مٿي اگهاڙو سوار ايندو ڏٺو ۽ صحيح ڪري ويس ته حضرت پير صاحب جن آهن. ان وقت الاهي جمال جي بحر ۾ غرق هئا، ۽ عشق جي ڏوريءَ ۾ ايڏو ٻڌل هئا، جو سرير جي سڌ به ڪانه هين، ايتري قدر جو کين اهو به سماءُ ڪونه هو، ته مٿو اگهاڙو آهي، جڏهن مون کي ڏٺائون، تڏهن فرمايائون:

۹۰- ”من ڏورائين لکئا، ته هي گهاتوئن ويا.“ [۱]

پوءِ پنهنجي ڳوٺ ڏانهن رخ رکي مون کي فرمايائون، ته فلائي هنڌ هڪ شخص منهنجي مهماني ڪئي هئي، اچو ڪو ڏينهن رهڻ لاءِ ڏاڍيون منتون ڪيائين، پر مون نه مڃيو ۽ اتي هليس، ته ڳوٺ وڃي سهڙان، ان وقت مون کي به بک لڳي هئي، سو هڪ ماني هڙ مان چوڙي ڏنائون،

● نقل آهي، ته هڪ دفعي حضرت سيد صاحب جن ڪڪرالي جي ڳوٺ ۾ ڪنهن وٽ وڃي مهمان ٿيا، ۽ ان جي ماني کاڌائون. ڪن ماڻهن کي جڏهن اها خبر پئي، تڏهن انهن کي بچان لڳي ۽ چوڻ لڳا، ته حضرت پير صاحب کي چورن جي گهر ۾ رهڻ ۽ کائڻ مناسب نه هو. انهيءَ خبر ٻڌڻ تي فرمايائون:

۹۱۔ خرقان | ۱ | خوش کري، اچي ويناسون،

جائين ڏني حسن کي، تائين ڏيندهين | ۲ | مَن.

● هڪ موقعي تي فرمايائون، ته حقيقت ۾ مشهوري مصيبت آهي، پر ماڻهو ان کي پسند ڪن ٿا، ۽ گمنامي راحت آهي، پر ماڻهن کي ان مان مزو نه ٿو اچي. مرتبو ۽ عزت ڳولڻ فقيرن کي نه جڳائي. طالب کي بلند همت ٿيڻ گهرجي، بيت:

ونگا ور پاڳن، گهور ابتي گهوڙين،

سينگرين پر ڏٺو، وٺا ڪڇ چرن. (۳)

● فرمايائون، جيئن ته تون ٻانهون آهين، تنهنڪري جيڪي مالڪ کري ۽ سندس خيال ۾ اچي، ته ان تي راضي ره، ۽ ائين نه چئو ته هيئن چو ڪيائين ۽ هونءَ چو ڪيائين، ۽ چاچي کري ڪيائين. پوءِ هي بيت پڙهيائون | ۴ |:

اي ڪچائي منج تو، جو ته پائيو ڪڇ،

جيڪي سندو سڄين، سو سيوئي سڄ. | ۵ |

باب پنڌرهون: هن ۾ شاهه ڪريم جي وفات جو ذڪر آهي.

باب سورهون: هن ۾ سيد صاحب جي فرزندن جو ذڪر آهي. بيان العارفين جو صاحب آخر ۾ لکي ٿو: مون هي رسالو سنه ۱۰۲۸ هـ ۾ پورو ڪيو.

هر ڪم خواند دعا طمع دارم - زانڪه من بنده گنهگارم.

نوٽ: بابن جي اها سٽا بيان العارفين سنڌي مطابق رکي وئي آهي. بيان العارفين جي فارسي نسخي ۾ ست باب آهن، جن کي بيان العارفين سنڌي ۾ چوڏهن بابن ۾ ورهايو ويو آهي. ستن بابن کانپوءِ ”خاتم“ آهي، جنهن کي پندرهن ۽ سورهين باب ۾ بيان ڪيو ويو آهي.

| ۱ | هن مان مراد آهي شيخ ابوالحسن خرقاني، جيڪو ايران ۾ وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي. سنه ۳۴۸ هـ ۾ بگرام جي هڪ ڳوٺ خرقان ۾ سندس ولادت ٿي، ۽ سنه ۴۲۵ هـ ۾ وفات ڪيائين. | ۲ | ڏيندو (بر، هر) | ۲ | هي بيت ٻيو ٻيو آيو آهي. (۴) هي بيت ٻن ۾ ڪونهي | ۵ | شاهه لطيف چيو آهي:

”ڪانهي ڪڙائي، چڪين جي چيت ڪري“

اُپتار

فصل پهريون

معني ۽ شرح

ا سارا : معني ۽ شرح ۾ هيٺيون تخفيفون اختيار ڪيون ويون آهن :

برا	=	پراڪرت	ف	=	فارسي
سن	=	سنسڪرت	م	=	مصدر
ع	=	عربي	:	"يا"	جي نشاني

ڏکين لفظن جي معنيٰ

ايل = امڙ، جيڇل، امان	مرضِي، ور، وٽ، وهڪرو، گهير،
اُپ = (پرا، اپ، سن، اير- اپ = پائي + پر = پرڻ- يعني ڪڪر، پنجنون انگ،	ڪن، چڪر، مهاڙ، اتي ڏڪر راند ۾
آسمان، آسمان، آڪاس، (ظرف)،	آرت = (سن- آرت= گولڻ)
مٿي، ايو، اچو.	مطلب، معنيٰ، شرح، اشارو، مضمون،
اُتر = (سن، اتر- اد = مٿي + تر = اتر پوڻ)، اتر طرف، عيوضو، بدلو.	ڳالهه، سمجهاڻي، سبب، فائدو.
اُپٽڻ = کولڻ.	اُسُو = (آ = نه + سُو = ٻڌ وارو، عقل وارو)، بي عقل، بيوقوف.
اُجهي = م - اجهڻ (سن- آدوھ- اڏ = مٿي + وه = ڪڍڻ) اڪلڻ،	اُڪري = م - اڪرڻ، (سن- اٽڪرڻ - آت = مٿي + ڪرڻ =
ٿيڻ، پهچڻ، يڄڻ، شاهه لطيف اهو	ڇڪڻ)، ٻاهر ڪڍڻ، پار پهچائڻ،
لفظ ساڳيءَ معنيٰ ۾ هن طرح ڪم	ٻيءَ ڀر لنگهي وڃڻ، پار پوڻ.
آندو آهي.	الا = (ع. حرف استثنا)، پر،
"جي پيا منهن مھراڻ،	کانسواءِ، غير.
تن ياندين ڀڳهه نه اجهي."	اَلُو = لاڻي.
آرا = سن. آرا- آ = تائين + ر =	آمڻ = آ = نه + من = دل، بي
وڃڻ) دل جو لاڙو، پيار، انگل، ناز،	ڏٺو، بي خيالو.

پيري = م - پيرن (سن - پيرمن)،
پير ڪرڻ، ڦيرائڻ، هلائڻ، ورائڻ،
وڪڙ ڏيڻ.

پيڙيائي = پيڪوڙيل، بند ٿيل.
تجريد = (ع) اگهاڙو ڪرڻ، ڪل
لاهن، اعراب ۽ نقطا نه ڏيڻ، شڪ ۽
بيائي کان جدا رهڻ.

تفريد = (ع) دنياوي شين کان تڳا
ٽوڙي، پنهنجو پاڻ فنا ڪري، خدا
سان وڃي هڪ ٿيڻ.

تجريد تفريد = سلوڪ جي راه
جي هن اصطلاح جو مطلب آهي، ته
طالب کي جڳائي، ته پهريائين پنهنجي
دل مان شڪ، وسوسا ۽ بيائي جا اکر
ڪڍي ڇڏي، ان کان پوءِ ئي سندس
دل ۾ سلوڪ جو سوجھرو اچي
سگھندو. جڏهن هن پنهنجي قلب مان
سموري ڪس ڪڍي ڇڏي، تڏهن هو
دنيا جي لڳ لاڳاپن کي ڇڏڻ ۽
پنهنجي نفس کي ضابطي ۾ رکڻ ۾
ڪامياب ٿي ويندو، ۽ اهڙي طرح
وڃي حق سان هڪ ٿيندو.

تندُ = (ف)، تندي ڪرڻ، شوخي
ڪرڻ، ڪاوڙ ڪرڻ، چينڻ، گهٽ وڌ
ڳالهائڻ، برو ڀلو چوڻ.

توهي = م - توهڻ، راضي ڪرڻ.
تاءُ ڪٽاءُ = هر هنڌ، هر جاءِ،
جاءِ بجاءِ.

"اورڪي" يا "اورگي" =
م - "اورڪن"، اورگن (پرا.
آوڪڪ، سن. آوڪشن)، جانچي
ڏسڻ، سڃاڻڻ، پڇاڻڻ، اورانگهڻ.)

اوسڙُ = م - اوسڙن (سن. اوسر؛
اشن. اشن = سڙڻ)، اس ۾ رلڻ، اس
۾ سڙڻ، پٽڪڻ، انتظار ڪرڻ، اوسڙو
ڪڍڻ، پاھ ٿيڻ (بک ۾)

اوڳار = اوڳرائي، اوڳارڻ.
اوڳاريچن = اوڳارڻ بند ڪن.
اُھجائو = اھنج - (سن. آسھيہ.

اُ = نه + سھ = سھڻ)، ڏکيو،
اھنجو، مشڪل، بي نشان.

بجا = وڃا (پرا. وڃا. سن. وڊيا.
وڌ = ڄاڻڻ)، علم، ڪلا،
ڪاريگري، ڄاڻ.

بلا = (ع). بالله، به = سان + الله،
الله جو قسم)، الله جو سنهن، الله جو
قسم.

بُجھڻا = م - بجهڻ (پرا. بُجھ،
سن. بُد. بُد = ڄاڻڻ)، پروڙڻ،
سمجھڻ، ڄاڻڻ، سڃاڻڻ. ڀائڻڻ.

پاڇو = پڇندڙ، تندر، پڳل، تٽل.
پڪڻو = م - پڪڻ، جهيڙو
ڪرڻ، اجايو سجايو ڳالهائڻ.

پن = مڇيءَ ڦاسائڻ وارو وڏو ڄار.
پير = (سن. پيرم)، دستو، ڊول،
نمونو، ور.

قُت = (سن. سَتَ)، جُت قُت	ٹوک = (سن. سَتوک) شیء، چیز، وکر.
قُز کیون = (ع-فتیلہ)، فتیل، چیوت، چتین لگل کپڑو.	پانیون = (سن. پَنکا)، خشک، صاف.
قوزائون = فراق، جدائی، ویچوڑو.	پاراپا = (سن. پَرشت پَاو) پریش = موکلن + پَاو = حالت، موکلن جی حالت، نیپا، سنیہا، پیغام.
جاب = (ع. جواب)، سوال جو جواب، ورندي، وراثي.	پاٹیار = پاتی پریندڑ عورت.
جوری = جیرو، جگر.	پاھت = مصلحت، اتفاق، رستو، واسطو.
جہت = (ع)، کنارو، طرف، پاسو، سمت، دَس، رخ.	پتر = (پرا. پَتَر، سن. پَرستَر)، باھن، پھن، فوتیء لاء غم کرڻ جی جاء، وچاڻو، هنڌ، وهڻ جی جاء.
جھٽڪڙ = ڪڻڪڻ، آواز ڪن، تنوارن.	پچاڙیا = م- پچاڙڻ. (پرا. ڪالڻ، سن. پَر ڪشالڻ پَر = گھڻو، چئني طرفن کان + ڪشَل = صاف ڪرڻ، ڌوئڻ، زور سان هڻڻ.
جهوریرا = جهوڙا، جهاپا، تنور، چڱا.	پدَر = سن. پَر سِڌ، پدري، ظاهر.
چارٿين = چارٿن جی، یعنی فقیرن جی.	پریاءُ = (سن. پَر یایہ. پَر = چئني طرفن کان + اڻ = وڃڻ) ریت، رسم، دستور، خیال، سمجھ، اتفاق.
چندا = چنتا، اڻ تن، ڳڻتي، الکو، فکر.	پکٿان = (پک + "ٿا" پچاڙي) (پرا، پَک، سن. پَڪش = ڪُڻي) پَر، تیز، پکي پکڻ
چاچِر = تانگهو، ننڍو پاڻي، چڪَ.	پڳهيو = م- پڳهڻ. پرا. پَگه، سن. پَر گرہ) پڳه سان ٻڌي قابو ڪرڻ، قابو ڪرڻ، اٽڪائڻ.
چڳیر = (سن. گچ + "اير" پچاڙي) ڪلنگيءَ وارا، بهادر، پهلوان، جوڌا، شهزادا.	پیو = پیتو.
چِل = م- چلڻ، (سن. اچلڻ، هلڻ، تڪڙو هلڻ.	
چیرون = رانديون، لامارا.	
حاضر = (ع)، سامهون یا آڏو هجڻ وارو.	
حبيب = (ع) دوست، یار.	

جي مرڻ کانپوءِ فنا ٿي وڃي ٿو. روح	خوش = (ف)، راضي، مزي مر.
اها طاقت آهي، جا جسم کي هلائي	فرحت مر.
ٿي، ۽ فنا نه ٿي ٿئي.	داغ = (ف)، نشان، ڏٻو، چٽو.
ساج = (ف ساج)، اوزار، سازو	ٽڪو.
سامان.	دم = (ف)، ساهه، حياتي، گهڙي.
ساجائو = (سن. سَجَان) سڃاتل.	جهٽ، روح، طاقت، قوت.
ڄاتل، پروڙيل، سمجھيل.	ذات = (سن. ذَرَت = جھلڻ)،
سازيهم = (سن. سَوَدِيش - سَو =	عادت، نمونو، طرز، ڪم ڪار.
پنهنجو + ديس = ملڪ) سائيهم،	ڏکڙي = ڏکيو، مشڪل، تڪليف
وطن، ديس.	ڏيندڙ.
ساء = مزو، لطف.	ڏاڻ = (سن. دان - دا = ڏيڻ)،
سائر = (ع. سائر. سن. ساگر)	کاڌو، خوراڪ، بخشيش.
سمند، وڏو درياھ.	ڏجڻ = دشمن، ضد؛ سڄڻ.
سير = (سن. سِيل، س = ساڻ +	ڏکڻا = م - ڏکڻ.
بَل = ٻَل)، چڱي طرح، چڱي نموني.	(پرا. ڊڪا. سن. ڊيڪشا)، خوش،
سڀڄي = م - سڀڄڻ (سن. سَن +	آسودا، سٺا.
ات = مٿي + پڌ = پيدائين)،	ڏهم = (پرا. ديس. سن. ديس)،
جمن، ٺيڄڻ، رهڻ، ماپڻ، سمائجڻ،	ڏيهه، ملڪ، وطن.
ملي، ٺٽي، هٿ اچي (هٿي).	دم = (ع. دَرَهَم، پرا. دَم، سن.
سڀڙ = سنڌ جو مشهور سخي مرد.	دَرَم)، سڪي جو قسم.
جيڪو سمي گهراڻي مان هو. هن کي	ڏهائين = ڏيهن جهڙو، ملڪن
شاھ صاحب به ڳايو آهي.	جهڙو.
سڄي = م - سڄڻ. ٻڌجي، سڄهي	يانڊا = خالي، پورا، ڪوڪلا.
سر = (ف)، مٿو.	رڌ = رد، بيڪار، اجايو.
سرا = شراب.	روح = (ع)، جان - انسان ٻن جزن
سگر = (ع. نَغَر)، سوڙهو لنگهه،	جو مرڪب آهي؛
او ڪو پيڇرو، اوٽ، رستو.	جسم ۽ روح. جسم ٻاهريون يا
سلامي = (ع. سلام)، سلام ڪندڙ.	ظاهري پوش. جو مادو آهي، ۽ انسان

سلطان = (ع)، حاڪم، بادشاهه مانڪ.	جون وڏيون عيدون هي آهن؛
سمگئا = م-سمگن (سن).	۱- عيد ميلاد النبي ۲- عيد الفطر، ۳-
سمكت، نواڙن، راضي ڪرڻ.	عيد الاضحى. ڪرستانن جي جشن جو
سنهون = سونهون، واقف	ڏينهن. ڪرستانن جون مڪيه عيدون
سندهو = (پرا. سنديس، سن.	هي آهن؛
سنديش-سم=سان+دش=	۱- عيد الفصح يا عيد القيامة، جنهن
وڌڻ) پيغام، نياپو، پارائيو.	کي ايسٽر به چئبو آهي. هن ڏينهن تي
سنپوئي = مڇي ڦاسائڻ جي چار	حضرت عيسيٰ کي صليب تي چاڙهيو
جو قسم.	ويو هو. ۲- عيد الفقي، ۳- عيد الميلاد،
سهڻو = (پرا. سوھڻ، سن.	جنهنکي ڪرسمس ڏي (CHRISTMAS DAY)
شوین)، خواب.	به چئبو آهي. هن ڏينهن تي حضرت
سهو = م- سهڻ (سن. سھن.	عيسيٰ جي ولادت ٿي هئي). يهودين
سھ = برداشت ڪرڻ)، سهندڙ، بار	جي جشن جو ڏينهن، خوشيءَ جو
ڪندڙ، بردبار.	ڏينهن، خوشيءَ وارو وقت.
سينءَ لاءِ، واسطي، ڪارڻ.	فڪر = (ع) سوچ، ويچار، خيال،
سيٿان = ساڻڻ، انهن سان.	غور، ڳڻتي.
صلح - (ع)، ٺاهه، سلوڪ، ميل	ڪارين ڪنڀن = ڪارڻ ڪن وارا.
ملاپ.	ڪاميا = مست درياه.
صورت = (ع)، صورت، تصوير،	ڪانيرو = پڪيءَ جو قسم جو
شڪل.	ڪارسرو ٿيندو آهي، ۽ مڇي ڪائيندو
صوفي = (ع)، سلوڪ جي راهه	آهي. هتي ڪانيري مان مراد آهي، دنيا
جو پانڌيڙو، تصوف جي طريقي تي	جو طالب.
هلندڙ، حق جو طالب، سچو فقير.	ڪاٿيار يون = ڪاڻ واريون،
عيد = (ع)، هر اها شيءِ جنهن جي	غرض واريون- ڪاڻ = مطلب، غرض.
عادت پئجي وڃي، جيڪا شيءِ هر هر	ڪيرياءُ = (ع)، وڏائي، عظمت،
اچي، ماڻهن جي گڏ ٿيڻ جو ڏينهن،	بزرگي.
مسلمانن جي جشن جو ڏينهن يا	ڪڏا = ڪوڏ مان، خوشيءَ مان،
مذهبي خوشيءَ جو ڏينهن (مسلمانن	شوق مان.

ڪانءَ = م. ڪائڻ، ساڙي ڇڏ،
جلائي ڇڏ.

ڪجي = م. ڪجڻ (پرا. ڪيئڻ،
سن. ڪيڏن، ڪڏ = ڊڪ ڏيڻ)، بي
حال ٿيڻ، چڙڻ، خفي ٿيڻ.

ڪڏيون = حجرا، ڪوئيون،
اوطاقون.

ڪروٽون = مسجد يون.
گرت = (سن: گرت = ڳنڍ ڏيڻ)،
ڳنڍ، نائي جي ڳنڍ، دولت، پيسا، ناٿو.

شاهه لطيف به ساڳيءَ ئي معنيٰ ۾ اهو
لفظ ڪم آندو آهي: ”ٻڌي گوڏ
گرت، ساڻو هنجي سور جو“

گمان = (ف)، شڪ، انومان
اندازو، خيال.

ڳڀرو = (سن: گرت = روپ)،
اڀرندڙ جواني وارو، پٺو، ٻار، ڇوڪر،
نينگر، نوجوان.

ڳوي = وٽ.

ڳوري = طالبو، عاشق، مشتاق زال.

گهٽ = گهٽ ۾، ٿڌيءَ ۾.

گهوٽئين = گهوٽن جي.

گهور = نظر، ديد.

لا = (ع- حرف نفی)، نه، ناڪار.

هي حرف صوفين جي مسئلي نفی ۽
اثبات لاءِ به ڪم ايندو آهي. مطلب
آهي، ته پهريائين دنيا جي سڀني شين
جي نفی ڪجي، يعني ائين اعتبار

ڪر = (سن. ڪلا. ڪل = ڳڻڻ)،
خبر، سنڀال، سڌ.

ڪر = سنڌو، ليڪو، تائين.
ڪرهن = (پرا. ڪله. سن.
ڪله. ڪل = آواز ڪرڻ)، وڙهڻ،
لڙڻ، جهيڙو ڪرڻ.

ڪرهيندي قرب ٿئي = وڙهڻ

ڪانيو قرب حاصل ٿئي ٿو. يعني
پنهنجو نفس مارڻ ڪانيو رب جي
رضا حاصل ٿئي ٿي.

ڪماڙو = (ڪ = خراب + ماڙو
= ماڻهو)، خراب ماڻهو.

ڪرهو = (پرا. ڪره. سن. ڪري)،
جوان اٺ، ڪرهو.

ڪلين = ڪلهن کان

ڪڪڙا = ڪڪي رنگ وارا. پوري
رنگ وارا.

ڪنڊل = (سن. ڪنڊل)

ڪنڊل = ڪنڊو، جوڳيءَ جي ڪنڊ
جو والو (والي وارو، درويش، فقير).

ڪوڏ = خوشي، شوق.

ڪهاڙ = ڪهاڙي، ڪهاڙو.

ڪينرو = (سن. ڪنر) ساز جو
قسم.

قرب = (ع)، پيار، محبت،
ويجهڙائي.

قضيو = (ع)، حڪم، قضا، انسان
جو فوت ٿيڻ.

مرئان = مرن کان - مرو = جانور.	ڪجي، ته دنيا ۾ ڪنهن شيءِ کي
مجا ڪئا = (مجا = مزا ڪيا)،	حقيقي وجود ڪونهي. ان کي "لا"
سرها ٿيا، خوش ٿيا.	جي منزل چوندا آهن. "لا" يا نفِيءَ
ميڇڻ = متان، مبادا.	کانپوءِ ٻي منزل آهي "اثبات" جي.
مظهر = (ع)، ظاهر شيءِ، ظاهر	يعني نفِي ڪرڻ کانپوءِ چئجي، ته فقط
وجود.	هڪ ذات مطلق هر هنڌ جاري ۽ ساري آهي.
معنيٰ = (ع)، مطلب، مراد، ارٿ،	لاهم = هيٺاهون حصو، لاڙ، لاڙو،
سمجهاڻي.	لاهي، (ضد چاڙهيءَ جو) وڻن ۽ ٻوڙن
ملاقي = (ع)، ملاقات ڪرڻ وارو.	جون پاڙون.
مند = (سن. مگدا. مه = بي سڌ	لنڌاءِ = م - لٿڻ. بند ڪي
ٿيڻ) جوان عورت.	لڌو = وسپت، هڪ تاري جو نالو،
مور = (سن. مول)، موڙي، پاڙ،	لکيو، نصيب.
اصل.	لڪ = (سن. لڪشا)، ذرو، ٿورو.
ميين = (پرا. ميه. سن. ميه)، اٺن	لڪڻ = (پرا. لڇڻ، سن. لڪڻ -
تي.	لڪڻ = نشان ڪرڻ.) گڻ، ڀڃڻ،
نابودي = (ف - نا = نه + بود =	خصلت
هجن)، جنهن جو وجود نه هجي.	لُه = لوهر.
ناديدي = (ف، نا = نه + ديد =	لياڪا = جهاتيون، ليوپاڻڻ، تنگ
ڏسڻ)، اهو ماڻهو جنهن نه ڏٺو هجي	مان نهارڻ، تنگ، سوراخ.
يا ٿورو ڏٺو هجي.	مان = شل.
نگيا = م - نڱڻ (پرا. نڱمن، سن.	ماڪريڙي = ڪنڍي.
نر گمن - نر = ٻاهر + گم =	مٽ = سمجه، هدايت.
وڃڻ)، نڪرڻ، ڀرڻ، پيدا ٿيڻ،	متارڪا = (سن. مٽ - مد =
نڪري ٻاهر ٿيڻ.	مستي ڪرڻ + "رو" پڇاڙي)، متل،
نور = (ع)، روشني، روشنيءَ جو	رطوبت وارو، پهلو، خوش
ڪرڻو جو شين کي ظاهري، ذات	مجازي = (ع. مجاز = رستو،
بابرڪات آنحضرت ﷺ.	حقيقت جو ضد، دنياوي شيءِ، خاص
واچا = واچان = واچ مان - واچ =	طرح سان انسان سان محبت.

+ يا = چمڪڻ، سڄي رات، پرھ
ڦٽي. باڪ ڦٽي، صبح جو سوير.

وهي = (سن، ويس = عمر)
جواني، عمر، مند
وهرو = وهلو، تڪڙو تڪڙو،
جلدي، تيزيءَ سان.

وير = (پرا، وير، سن، وير، وير =
طاقت)، بلوان، پهلوان، بهادر، سياڻو.
ويڙ = (سن، ويشٽ)، جهنگ
جهڳڻو، گاهه جي جاءِ، گهر، جاءِ،
گهرن جو مجموعو

ويلو = وقت

ويڻ = (پرا، ويڻ، سن، وڃڻ، وڃ
= چوڻ)، سخن، ٻول، مهڻو، طعنو.

هاري = (سن، هارٽ-هر = وڻڻ)
هار کاڌل، نياڳي، نادان زال، محبائي.
هاڙو = جبل جو نالو.

هل = گو گاءِ (غوغاءِ) آواز، ڏس، پتو.
هلاجو = هلچو، هل، هنگامو، گوڙ.
هربو = (ع. حـرب)، ڊوڙ، چال،
ٽپو، وڪ، قد.

هنجهه = پڪيءَ جو قسم، جنهن
جو قوت موتي آهي. هتي هنجهه مان
مراد آهي: حق جو طالب.

هور = (ع-هول)، ڊپ، خوف،
فڪر، ڳڻتي، انتظار، الڪو، ڪاهه،
هيٺ، ڪيٽ، هلاڪي.

هينئڙو با هنيو = دل.

سڪ، محبت، قرب.

واهڻ = وهڻ، وهڪرو، واه،
درياهه.

والله خير الماڪرين = (قرآن
حڪيم جي آيت جو حصو)، (الله
بهترين تدبير ڪندڙ آهي).

وٽ = (پرا، وٽ، سن، وٽ-
خود. "وٽ" به اسان وٽ شيءِ جي
معنيٰ ۾ مروج آهي. عام گفتگوءَ ۾
چئبو آهي: "شيءِ وٽ آندي اٿم."،
شيءِ، چيز.

واءِ = واءِ وانگر هر هڪ تي ظاهر
ٿي وڃي، ظاهر.

ور = وڌيڪ چڱي.

ور جي = م-ورجڻ (سن، ورو چڻ،
و = نه + رڃ = چاهڻ)، ڀڄڻ، ڀرڻ،
ڦٽڪڻ، اٿلڻ پٿلڻ، بي آرام ٿيڻ،
پگهارجڻ، ڳرڻ، ڪڪ ٿيڻ.

ورونهيو = (سن، ونودن، و =
گهڻو + نن = تاڪيد ڪرڻ) وروھ
ڪئي، صحبت ڪئي، ملاقات ڪئي.

ولاڙ = (سن، ولول، و = گهڻو +
لڻ = لڏڻ)، سٽ، لڙ، تڪڙا، تڪا،
تيز.

وسا = وس ۾.

ونگائي = (سن، وڪر، بڪ =
ڏنگو ٿيڻ)، ڏنگو، مڙيل، ڏنگا پيچ.

وهائي = (سن، وياتڻ، و = گهڻو

شاه ڪريم جي بيتن جي شرح

بيت ۳- جهڙيءَ طرح سان لوهه کي سنداڻ تي ڌڪ لڳندا آهن، تهڙيءَ طرح سان منهنجي دل کي ڌڪن کائڻ جي عادت پئجي وئي آهي. يعني منهنجي دل تي هر وقت دنيوي شين جا ڌڪ لڳندا رهن ٿا، پر جيئن ته آءٌ پنهنج مالڪ کي ياد ڪندو رهان ٿو، ان ڪري ان تي انهن ڌڪن جو ڪوبه اثر نه ٿو ٿئي.

بيت ۴- جيڪڏهن محبوب سان ملڻ چاهين، ته منهنجي هن نصيحت تي عمل ڪر: دل ديوانن جيان ڪري، دنيا جا لاڳاپا لاهي ڇڏ ۽ ظاهري عقل جي پابندي ڇڏي ڏي. ڀت ڌڻيءَ به فرمايو آهي؛

”جي پائين جوڳي ٿيان، ته سڱ سڀئي ڇڏ.“

انهيءَ نظريي جي مدنظر ڀت ڌڻيءَ سهڻيءَ لاءِ چيو آهي، ته گهڙو جيتوڻيڪ محبوب سان ملڻ جو وسيلو هوس، پر جڏهن هو موتاڻي آئيندو هوس، تڏهن فراق جو سبب بڻبو هوس. پر جڏهن گهڙو پڳس، وسيلو ويس، تڏهن ئي وڃي هميشه لاءِ محبوب سان ملي؛

”گهڙو پڳو گهوريو، پاڻان هو حجاب.“

بي هنڌ فرمائي ٿو؛

جڏهن وسيلن، لوڙهي ڇڏي لڙ ۾،

پارارا پرين، تڏهن پڇي سو هڻي.

مولانا جلال الدين روميءَ به فرمايو آهي؛

من چم غم دارم که ویرانی بود - زیرِ ویران گنج سلطانی بود

بيت ۶- شاه ڪريم پنهنجي بيان کي زوردار ڪرڻ لاءِ قسم ڪيو

چوي ٿو، ته جتي ڪٿي منهنجي پياري دوست جو جلوو جاري ۽ ساڳو ٿئي

هي وحدت الوجود جو نظريو آهي، جنهن موجب واجب الوجود فقط الله ۽

آهي، هيءَ سموري ڪثرت انهيءَ جا پرتو آهن. يعني ڪثرت هر وحدت ۾ سٺو

ڪر آهي. ڀت ڌڻيءَ فرمايو آهي؛

”برن پيلين جا چوڌاري چڙا“

بئي هنڌ فرمايو اٿس:

ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرھو، چوڏس چٽاڻو،

راڻو ۽ راڻو، ريءَ راڻي ٺاھ ٻيو.

سچل سرمست ساڳيو خيال هن طرح آندو آهي:

”ڪنهن طرف ڪاهيا، جو طرف مڙئي ٿي.“

حديث شريف ۾ به آيو آهي: ”ما رايت شيئا و رايت الله فيه“ (ڪابه

اهڙي شيءِ نه ٿو ڏسان، جنهن ۾ خدا جو پرتو نه آهي).

فريدالدين عطار منطق الطير ۾ آندو آهي، ته تيهه پڪي مسافري ڪندي

جڏهن سيمرغ جي آستان تي اچن ٿا، ته ڏسن ٿا ته رڳو سيمرغ ئي آهي،

ٻيو ڪجهه به ڪونهي، يعني اهي تيهه پڪي سيمرغ ۾ سمائجي هڪ ٿي وڃن ٿا.

بيت ۷- ظاهري عقل کي ڇڏي، سڪ ۽ محبت مان عشق جي درياه ۾

ٽپو ڏي. ظاهري عقل توکي احساس ڏياريندو، ته اها واٽ ڏاڍي ڏکي اٿئي،

پر حقيقت ۾ جنهن کي تو درياه سمجهيو آهي، اهو وڪ جي برابر به نه آهي،

يعني جڏهن لوڪ جا لاڳاپا لاهي، معرفت جي واٽ تي وڪ وڌائي، ته اها

ڏکي نظر نه ايندي، پٽ ڏئي ظاهري عقل کي هن طرح ٿو نندي:

”الا! ڏاهي مڙيان، ڏاهيون ڏک ڏسن.“

حڪيم سنائيءَ فرمايو آهي:

علم کز تو ترا نه بستاند - جهل ازان علم به بود بيار.

مولانا روميءَ فرمايو آهي:

فهر خاطر تيز کردن نيست راه - جز شکسته مي نگيرد فضل شاه

شاه ڪريم وارو مذڪور خيال، پٽائيءَ صاحب جي هيٺين بيت مان به

واضح ٿئي ٿو:

”پيلو پيري پيج، اڪنڊ ڪڻ عميق ۾.“

بيت ۱۰- فطرت جو قانون آهي، ته جنهن شيءِ کي جاڳندي گهڻو ياد

ڪبو آهي، ته اها ننڊ ۾ به پيئي ياد ايندي آهي. ان موجب، شاه ڪريم پنهن

جي دل جي ڪيفيت بيان ڪئي آهي، ته جيئن ته منهن جي دل منهنجي محبوب

ٻاڻ وٽ سو گهڻي ڪئي آهي، تنهنڪري جاڳڻ وقت به ان جو ذڪر آهي، ته

ننڊ ۾ به ان جو ورد جاري ۽ ساري آهي. شاه لطيف به اهڙين ئي هستين لاءِ فرمايو آهي:

”سي ستائي سونهن، ننڊ عبادت جن جي.“

حضرت خواجہ محمد زمان لنواريءَ واري فرمايو آهي:

”سمهڻ تن ثواب، ڪٽڻ تن کي ڪيميا.“

بيت ۱۱- راز جڏهن ظاهر ٿيندو آهي، تڏهن منجهائينس اهو مزو ڇڏائي ويندو آهي. اهڙيءَ طرح طالب کي به گهرجي، ته معرفت جو منجهه عام ماڻهن کي نه ڏي، ڇاڪاڻ جو هو انهن ڳالهين سمجهڻ جا اهل نه آهن. شاه لطيف به ورور ڪري اهو خيال ظاهر ڪيو آهي. فرمائي ٿو:

نهائينءَ کان نينهن، سڪ منهنجا سپرين،

سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري.

بي هنڌ فرمايو اٿس:

”واقف ٿي وساءِ، آڳ نه ڏجي عام کي.“

بيت ۱۲- سيد صاحب جو مطلب آهي، ته ڪي ماڻهو الله تعاليٰ جو ذڪر انهيءَ ڪري ٿا ڪن، ته دنياوي فائدو ٿئي، يا آخرت ۾ بهشت عطا ٿئي. اهي جن هڪ قسم جا مزور آهن، جي پنهنجي محنت جو معاوضو طلب ڪن ٿا. ڪي وري سواءِ ڪنهن طمع جي، فقط انهيءَ لاءِ انهيءَ کي ياد ڪن ٿا. صوفين جي اصطلاح ۾ جيڪي دنيا جا طالبو آهن، انهن کي ”طالب الدنيا مونث“ (دنيا جو طالب عورت آهي)، آخرت ۾ بهشت ملڻ جي خواهش ڪندڙن کي ”طالب العقبي مخنث“ (آخرت جو طالبو کدڙو آهي)، ۽ فقط الله لاءِ الله کي ياد ڪندڙن کي ”طالب الموليٰ مذڪر“ (موليٰ جو طالب نر آهي) سڏيو ويو آهي. حضرت خواجہ محمد زمان فرمايو آهي، ته جنت جي طلب ڪندڙ اڃا هيٺاهينءَ منزل تي آهن:

”جنت جا مشتاق، اڃا اورانهان ٿيا.“

ڀٽائي صاحب فرمائي ٿو:

گهڙو ڀڳو، ته گهوريو، مَرُ چور ٿئي چوڙو،

طالب الموليٰ مذڪر، اي ٻڌندڙن ٻوڙو،

ڪوڙهڻو ڏم ڪوڙو، مون مهار من ۾.

بيت ۱۷- هنديءَ قديم سنڌي شاعريءَ جي روايت آهي، ته عاشق پنهنجي محبوب تي ڏوھ نہ ڏيندو آهي، پر پنهنجي ئي ڪوتاهي ڪيندو آهي. انهيءَ روايت موجب سيد صاحب به سسئيءَ جي واتان چوائي ٿو: جيڪي مون پنيور کان ٻاهر نڪري پنهنجي پنهنون، کي سڏ ڪيا، اهي جيڪڏهن منهنجو پيارو دوست ٻڌي ها، ته جيڪر ايترو جلد نڪري نہ وڃي ها. يعني پنهنجي پياري تي ڪو ڏوھ نہ ٿي ڏئي.

بيت ۲۳- سيد صاحب طالب کي تلقين ٿو ڪري، ته ”پهريائين پنهنجو پاڻ فنا ڪر ته محبوب جو مشاهدو مائين. جانب توکان جدا نہ آهي، فقط حقيقي اڪيون ڌاري پنهنجو پاڻ کي پس.“ ٻين صوفي شاعرن به اهو خيال نهايت وضاحت سان بيان ڪيو آهي. هو چون ٿا، ته جڏهن پنهنجن جو پاڻ فنا ڪبو، تڏهن ئي محبوب جو مشاهدو مائبو. ان کي هو ”موتوا قبل ان تموتوا“ (مرڻ کان اڳي مرڻ) سڏيندا آهن. شاه صاحب فرمايو آهي: ”مري جيءُ ته مائين، جانب جو جمال.“

بيت ۲۴- سيد صاحب مجازي عشق کي ننڍيندي طالب کي تلقين ٿو ڪري، ته مجازي عشق کي پنهنجو مائت نہ ڪر (يعني مجازي عشق سان لڳ لاڳاپو نہ رک) ۽ نہ ان پاسي ڌيان ئي ڏي. اي پوري حقيقي عشق جي واٽ معلوم ڪري ان تي چو نہ ٿي هلين؟

بيت ۲۷- اي شهوت جا شڪار ٿيل اٿو! اوهان پاڻي لائي چو نہ پيتو؟ مون ته اوهان کي گهڻوئي سيڪاريو سمجهايو، پر اوهان انهيءَ ڪري نہ پيتو، ڇاڪاڻ جو اوهان جي نصيب ۾ لڪيل نہ هو.“

هيءُ آهي لفظي معنيٰ. يائنجي ٿو، ته شاه کريم پنهنجي عام مريدن ۽ معتقدن جي حالت تي افسوس جو اظهار ڪندي فرمايو آهي، ته مون ته اوهانجي روحاني تربيت جي گهڻي ڪوشش ڪئي، پر جيئن ته اهو روحاني فيض اوهانجي نصيب ۾ لڪيل نہ هو، تنهنڪري اوهان ان مان پوريءَ طرح مستفيض ٿي نہ سگهيا.

بيت ۲۸- ”اي عورت منهن ۾ ويهي نہ ره، پر اتي اس ۾ انتظار ڪڍ،

ڇاڪاڻ جو انهن کي پنهنجو مائٽ ڪيو آهي، جن جو ڏيهه ڏور آهي. ”يعني طالب کي جڳائي، ته مالڪ سان ملڻ جي ڪوشش وٺي، ڇاڪاڻ جو ڪوشش ۽ مجاهدي کان سواءِ ڪجهه ٿيڻو نه آهي. سيد صاحب ساڳيو ئي خيال ٻي هڪ بيت ۾ سمجھائيندي فرمائي ٿو: ته نه سڌن سان سين ٿيندا آهن، ۽ نه نياپي سان ئي نينهن ٿيندو آهي. پر جيستائين سڄيون سڄيون راتيون انتظار ۽ اوسيڙي ۾ رت ڦڙا نه روئبو، تيستائين محبوب جي ملاقات نصيب نه ٿيندي:

نيه نياپي نه ٿئي، سڌين سين نه هون،

ڪاريين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه رون.

شاہ لطيف به ڪيترائي ڀيرا انهيءَ خيال جو اظهار ڪيو آهي، ته واحد جي وصال لاءِ مجاهدا ۽ رياضتون ڪرڻ گهرجن، ۽ منزل مقصود تي پهچڻ لاءِ هر حيلو هلائڻ گهرجي. هڪ هنڌ فرمائي ٿو:

ويئي ور نه پون، ستي ملن نه سپرين،

سي مر رويون رون، جن مسافر سپرين.

بيت ۳۱- صوفين جي سمجھائي آهي، ته الاهي اسرارن کي عام آڏو ڀڏرو نه ڪجي. شاہ ڪريم انهيءَ خيال کي سمجھائڻ لاءِ هن بيت ۾ چور ۽ چوريءَ جي تمثيل بيان ڪئي آهي. سندن مطلب آهي: ته جهڙي طرح چور ۽ چوريءَ جي مصلحت ڳجهه ڳوهر ۾ آهي، تهڙي طرح سان معرفت ۽ معرفت جي صاحب جو مرڪ به مخفي هجڻ ۾ آهي. جهڙيءَ طرح سان چور پهرين پاڻ لڪائيندو آهي، ۽ پوءِ شيءِ کي، تهڙيءَ طرح مٿيا دار مرد کي به جڳائي ته لوڪ ۾ لڪو رهي.

بيت ۳۴- ڪنهن کي به اجايو سجايو ڇڏيندو نه. جيڪڏهن ڪو ٻوڏ چوئي، تڏهن به تون ان کي جيءُ چوءِ. جيڪڏهن محبوب سان ملڻ گهرين ٿو، ته ٻين جي ڏاڍاين ۽ زيادتين کي به گڻ ۽ چڱايون ڪري سمجه. ”يعني طالب کي هر ڪنهن سان نهڻائيءَ سان پيش اچڻ گهرجي. ايتري قدر جو ٻين جي زيادتين تي به ڪاوڙجڻ نه گهرجي. شاہ لطيف به چيو آهي:

”هو چوئي تون مر چو، واتان ورائي.“

بيت ۳۵- ”چتين لڳل ڪپڙا پاءِ، ۽ پتڪن کي ڏنگا پيچ نه ڏي. اهاڻي ڳالهه هت ڪر، جيڪا تنهنجي مالڪ جي منسا مطابق هجي.“ يعني فقير لاءِ سادگي ۽ سادي پوشاڪ ضروري آهي.

بيت ۳۷- مست جوان چيلهه سان پيسا نه ٻڌندا آهن. يعني سچا فقير دنيا سان دل نه رکندا آهن، پر ڪلال جي اڱڻ اچي، سر جي هوڏ هڻي، شراب پيئندا آهن. يعني پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ کانپوءِ معرفت جي مٿي پيئندا آهن.

بيت ۳۸- اي مڇڙا! جيڪا ڪنڍي تو پنهنجي نڙيءَ ۾ وڌي آهي، ان ڪيترن ئي تو جهڙن کي ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪيو آهي. يعني، اي انسان! جنهن دنيا سان تو دل رکي آهي، ان ڪيترن کي الله تعاليٰ جي رستي کان پري ڪري ڇڏيو آهي.

بيت ۳۹- جيڪڏهن ڏور کي پري کان ئي ڏسي، تڪڙو تڪڙو هليو وڃي ها، ته اي مڇڙا! جيڪر توکي ڪنڍي ڳڻتيءَ ۾ نه وجهي ها. يعني، جيڪڏهن اي انسان، دنيا جي دولاب کي منڍ ۾ ئي محسوس ڪري، ان سان دل نه ٺڳائين ها، ته توکي هينئر ڪنڊا ڪڍڻا نه پون ها.

بيت ۴۱- اي سهڻي يا ته گهر کان ٻاهر نه نڪرين ها، يا وري هينئر موٽڻ جو خيال ڇڏي ڏي. فقط هيڪڙائي، کي هت ڪر، ۽ دوئيءَ کي ڀڳلن شين جيان ڀڄي ڦٽو ڪر.“ مطلب آهي، ته طالب جيڪڏهن حق جي واٽ وٺڻ گهري، ته دنيا جا لڳ لاڳاپا ڇڏي، هڪ منو ٿي، هيڪڙائيءَ کي هت ڪري.

بيت ۴۴- ”پهلوان گهاتن کي ننڍو پاڻي نظر ۾ نه ٿو اچي. انهن جون اکيون، پاڻ وڃي اونهي پاڻيءَ جون خبرون لهن ٿيون.“ يعني معرفت جا صاحب دنيا جي مٿاڇري (ظاهري شين) تي نه موها آهن، پر ان ۾ اونهو وڃي حقيقي هستيءَ کي هت ڪندا آهن.

بيت ۴۵- ”هنج پڪي جيئن ته موتي چڱيندو آهي، تنهنڪري اهو اونهي پاڻيءَ ۾ نظر ايندو، ڇاڪاڻ جو موتي اونهي پاڻيءَ جي تري ۾ هوندا آهن. اها ڪانيري جي عادت آهي، جو ننڍي پاڻيءَ جي مٿان لامارا ڏي، ڇاڪاڻ جو

ڪانيري جو قوت ننڍي مڇي هوندي آهي. " هتي هنج مان مراد آهي الله جو طالب ۽ ڪانيري مان مراد آهي دنيا جو طالب.

بيت ۴۶- " اتر ۽ لاڙ ۾ جيڪي به دوست هئا، انهن سڀني کي آزمائوسون. آزمودي مان معلوم ٿيو، ته پنهنجي پورهئي کانسواءِ ڪجهه به هڙ حاصل نه ٿو ٿئي. " يعني ٻي جي آسري تي نه لڳجي، پر پنهنجو ٻوٽو ٻار جي.

بيت ۴۷- " اي امڙ محبت ۽ وڏائي هڪ هنڌ گڏ ٿي نه ٿا سگهن. صوفين جو انهيءَ ڳالهه تي پورو پورو اتفاق آهي. " شاه لطيف انهيءَ خيال کي هن طرح بيان ڪيو آهي:

" ٻن ترارين جاءِ، ڪانهي هڪ مياڻ ۾. "

بيت ۴۹- دوست لاءِ پنهنجي پر يا پنهنجي ليکي سڙي ٻڇي، پرڏيهه کي پسجي. يعني محبوب جي ملاقات لاءِ پنهنجي ليکي ڏونگر ڏورجن، پر ٻاڦ ٻاهر نه ڪڍجي. ائين ڪرڻ سان ئي انهيءَ ملڪ ۾ وڃي پهچبو، جتي هوت حاصل ٿيندو، ۽ اهوئي حقيقي ساٿيه يا وطن آهي.

بيت ۵۰- جيڪي سڌ ڪرڻ تي اچي سلامي نه ٿيا ۽ مند تي موٽي نه آيا، تن لاءِ هينئر ملير ۾ ڪابه جڳهه ڪانهي. يعني: جن دنيا ۾ "قالوا بلي" جو قول دل سان هڻائي، الله تعاليٰ کي ياد نه ڪيو، انهن جي عالم الارواح ۾ ڪابه جڳهه ڪانهي.

بيت ۵۱- " پاڻيءَ تي ويٺا آهن، تڏهن به بيوقوف پيا اڃ مرن. مثلن وانگر دانهون ته ڪن ٿا، پر دم نه ٿا سڃاڻن. " يعني: انسان ڪيڏا نه بيوقوف آهن، جو الله تعاليٰ سندن ويجهو به آهي، تڏهن به ان جي رحمت کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ٿا ڪن. اجايون دانهون ته پيا ڪن ٿا، پر پنهنجو پاڻ نه ٿا سڃاڻن. الله تعاليٰ جي هن فرمان ڏانهن اشارو آهي: " نحن اقرب اليه من حبل الوريد " (اسان توکي ساھ جي رڳن کان به ويجھا آھيون). ڀٽائي صاحب فرمايو آهي:

" نحن اقرب اليه من حبل الوريد، تنهنجو توهي ساڻ. "

بيت ۵۳- "اولين، ڪاڪ کي وٺڻ سميت اورانگهي نه سگهيو. جيتوڻيڪ راڻا گهڻن ئي گڻن وارا هئا، تڏهن به رڻندا ويا." يعني: معرفت جي واٽ ڏاڍي ڏکي آهي، ڪيترائي پانڊيٽڙا منزل مقصود تائين پهچي نه سگهيا. ڪيترن حق جي طالبن ۾ جيتوڻيڪ گهڻيون ئي خوبيون هيون، تڏهن به منزل ماڻڻ لاءِ رت رڻندا ويا.

بيت ۵۵- "بيوقوف ماڻهو اصل کي نه سمجهندا آهن، ۽ پوءِ اڃا به هيڏانهن هوڏانهن نهاريندا آهن. جن اکين ۾ دوئي آهي، اهي پرين ڪيئن پسنديون." يعني: طالب کي گهرجي ته دوئيءَ کي دور ڪري پاڻ کي پسي، ته مشاهدو مائي. حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنه جو قول آهي: "من عرف نفسه فقد عرف ربه" (جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو، تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو). صوفين، حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنه جي انهيءَ قول تي گهڻو زور ڏنو آهي. شاه ڪريم به انهيءَ ئي قول جي تشريح ڪئي آهي.

بيت ۵۷- "پرين سان پنندي، پنهنجي حياتي گذار. ڪو مانيون پائيندو ته ڪو پٽ پائيندو." يعني: معرفت جي واٽ وٺي هلندو هل. ان مان توکي سڀ ڪجهه حاصل ٿيندو.

بيت ۵۸- "جيڪڏهن اوهان ڏاتار جو منهن ڏٺو هجي، ته جيڪر ائين ڪڏهن به نه سمجهو ته هو ڪو ڪنهن جي ڏوهه کان ڏمريو آهي، هو ته پاڻ ماڻڪن جون مٿيون پيري، اسانجي آڏو پيو آجي. يعني هو ته پاڻ اسان کي هر طرح پيو نوازي. شاه لطيف فرمايو آهي:

"پرچي، ته پل پري، ڏمڙجي ته به ڏي."

مراد آهي: پنهي جهانن جي سردار، عالمن جي آڌار محمد مصطفيٰ ﷺ جي ذات بابرڪات سراپا رحمت آهي.

بيت ۵۹- درياه موج ۾ اچي پيو ڪن هڻي، ۽ سنبوهيون به ان ۾ موجود آهن. گهڻائي واجهه وڌم، پر پرين ان ۾ نه پيا. يعني: گهڻيون ئي ڪوششون ڪيم، ۽ حيل هلايم، پر محبوب جو وصال حاصل نه ٿيو.

بيت ۶۱- "اي داسٽر! جن جي جگر تي تنهنجو داغ آهي، تن تان تون

ڪيئن ٿو دل کڻين. ”يعني: اي منهنجا محبوب! جن کي تو پنهنجي عشق جي
لنو لڳائي آهي، انهن کي پاڻ کان پاسي نه ڪر.

بيت ۶۲- ”ڪلاچيءَ جي ڪن مان ڪو به واپس نه وريو، ڪن
پنهنجا رچ وڃائي ڇڏيا، ۽ ڪي توبهه تائب ٿيا. ”يعني: الله تعاليٰ جي
سرڪار ڏاڍي آهي، اتي ڪا به حيل حجت نه ٿي هلي. لطيف سائينءَ فرمايو
آهي:

”حجت هوت پنهنونءَ سين، مون ڪمينيءَ ڪيهي.“

بيت ۶۴- ”ڪلاچيءَ جي ڪن جي پرين پاسي کان سائين جو سڏ
ٻڌڻ ۾ نه ٿو اچي. انهن گهاتن جا مڪڙا، ڪنهن تڙ تي وڃي ڏسي.“ يعني:
جيڪي هن جهان مان لڏي لاڏاڻو ڪري ويا، انهن جو احوال اسان وٽ ڪو نه
ٿو اچي. انهن جو ماڳ ۽ مڪان توکي هن جهان مان وڃڻ کان پوءِ ئي
معلوم ٿيندو.

بيت ۶۵- ”جيئن ته جيڏين منهنجي جانيءَ جو جمال نه پسيو آهي،
تنهن ڪري انهن تي ڪهڙو ڏوهه ڏجي. جيڪڏهن پرينءَ کي پسڻ ها، ته
مون جيان مٿي کي هٿ ڏيئي روئڻ ها.“ بي بي زليخا به پنهنجي ساهڙين کي
ائين چيو هيو، ته توهان يوسف نه ڏٺو آهي. جيڪڏهن ڏٺو هجي ها، ته ائين
هرگز نه چئو ها. پوءِ ساهيڙين کي صوف ڪپڻ لاءِ چيائين، ۽ هوڏانهن
حضرت يوسف کي اتان لنگهي وڃڻ جو اشارو ڪيائين. جڏهن انهن حضرت
يوسف جي جمال جو جلوو پسيو، ته صوفن ڪپڻ بدران هٿ ڪپي وڌائون.
مطلب آهي، ته جڏهن معرفت جي مٿي جي چڪي، چڪبي تڏهن ئي ان جي
لطف جو اندازو ٿيندو.

بيت ۶۶- ”سندن منهن سرها يا خوش آهن، ۽ ڪلهن تي ڪينرا (ساز)
اٿن، يعني خوشيءَ جا راڳ پيا ڳائين، ڇاڪاڻ جو رات سپڙ ڄام سان ويهي
ڪچهري ڪئي اٿن.

بيت ۶۷- ”هنجن جو اصل ماڳ مڪان ڪهڙو آهي، ۽ وري ڦيرا ڪٿي
تا پائين؟! خدا کين ساجهه ڏئي ته پنهنجي ماڳ تي موٽي اچن.“ يعني انسان

پنهنجو وطن وساري دنيا ۾ مستغرق ٿي ويو آهي، الله تعاليٰ کيس معرفت جي راهه ڏيکاري ۽ هو پنهنجي دل جي دريءَ کان ليئو پائي، حق کي سڃاڻي.

بيت ٦٨- ”اي! امڙ خواب لهڻ اجايو آهي، ڇاڪاڻ جو ان تي ڪير اعتبار ڪندو؟ سمهڻ وقت گڏ هئا، پر جڏهن جاڳيس ته دوست لهي ئي ڪونه.“ يعني هيءَ دنيا فاني آهي، جنهن کي حقيقي وجود ڪونهي. ائين جيئن خواب، جنهن تي ڪوبه ڀروسو نه ڪندو. جيئن خواب اچي ختم ٿيڻ کان پوءِ ڪا به شيءِ نه ٿي رهي، تيئن دنيا جي حياتي به خواب وانگر گذري ويندي.

بيت ٦٩- اهو ملڪ (يعني وحدت جو مڪان، لامڪان) ٻين ملڪن جهڙو نه آهي. جتي پڪين جو پير به نه ٿو پئجي، اتي ڪاهوڙين (الله وارن) ور ور ڏيئي پئي وحدت جي باغ جا ميوا چونڊيا آهن، شاهه لطيف به فرمايو آهي: ”اتي آديسين جو لڳو دڳ درو.“

بيت ٧١- جيستائين اکين کي روئي روئي خشڪ نه ڪبو، تيستائين محبوب جو مشاهدو حاصل نه ٿيندو، ڇاڪاڻ جو جن اکين ۾ ڪن ڪچرو يعني دوئي هوندي اهي پرين پسي نه سگهنديون. مطلب آهي تو، جيستائين خدا جي خوف کان روئي، دل کي ڌوئي پاڪ نه ڪبو تيستائين واحد جو وصال نه ٿيندو.

بيت ٧٢- هي بيت سيد صاحب، قاضي قاضن جي هيٺين بيت جي جواب ۾ فرمايو آهي:

سائر ڏيئي لت، اوچي نيچي ٻوڙئي،

هڪائين هڪ ٿيو، ويئي سڀ جهت.

ان جو مطلب آهي، ته ”درياهه لت ڏيئي هيٺاهين مٿاهين زمين ٻوڙي ڇڏي، جنهن ڪري يڪي لسر ٿي ويئي، ۽ سڀ طرف مٽجي هڪ ٿي ويا.“ ان جو مطلب آهي ته جهڙيءَ طرح درياهه جي ٻوڏ کان پوءِ هيٺاهيون مٿاهيون هڪ ٿي وينديون آهن، ۽ طرف جو سماءُ نه پوندو آهي، تهڙي طرح وحدت جي درياهه ۾ ڪثرت ملي، هڪڙائي ٿي ويئي. يعني: جن، ڪل ۾ سمائجي ويو. سيد صاحب ان بيت جي جواب ۾ هي بيت فرمايو، جنهن جو مطلب آهي،

تہ درياھ سڀ ڪنھن هيٺاهينءَ مٿاهينءَ کي ختم نہ ٿو ڪري، ۽ نہ طرف ئي نابود ٿين ٿا، پر ڏسڻ ۾ ڪونہ ٿا اچن. يعني جز جي ڪل ۾ ملڻ کانپوءِ بہ ان جي انفراديت ختم نہ ٿي ٿئي، پر ان جي انفراديت يعني اڪيلائي ڏسڻ ۾ نہ ٿي اچي. مطلب آهي، تہ طالب پنھنجو پاڻ فنا ڪرڻ کانپوءِ صفا ختم ٿي نہ ٿو وڃي.

شاه ڪريم جو هي خيال امام رباني جي وحدت الشھود جي ترجماني ڪري ٿو. امام رباني لکيو آهي، تہ ابن عربي وحدت الوجود جو بنياد ظل ۽ اصل جي عينيت تي رکيو آهي. پر ظل شيءِ عين شيءِ ٿي نہ ٿي سگهي. ظل تہ اصل جي مشابہ هوندو آهي. انهيءَ ڪري اصل ۽ ظل هڪ چئي نہ ٿو سگهجي. مثلاً جيڪڏهن ڪنھن شخص جو پاڇو ڊگهو ٿي وڃي، تہ ائين نہ چئبو، تہ اهو ماڻهو ڊگهو ٿي ويو. حضرت سلطان الاولياءِ خواجه محمد زمان اهو خيال پاڻي ۽ لهر جو مثال ڏيئي هن طرح سمجهايو آهي:

پاڻي لهر پسڻ ۾ برابر ٿيا،
ڪي اتي ئي اڙيا، ڪي لنگهي مقصد مڙيا.

بيت ۷۴- ”محبوب جون ڪي ڳالهيون اهڙيون آهن، جي ڪٿي ڏٺيون، نہ ٻڌيون. اهي واقعا ڏسي عقل حيران ٿي وڃي ٿو.“ سيد صاحب جنهن ڪيفيت جو اظهار ڪيو آهي، ان کي صوفين حيرت جو مقام سڏيو آهي. يعني انساني ذهن قادر جي قدرت جي سڀني ڳالهين کي جڏهن سڃاڻي نہ ٿو سگهي، تڏهن حيرت زده رهجي وڃي ٿو. آخر عقل ڪل جا عجائبات جز ۾ ڪيئن سمائجي سگهندا؟!

بيت ۷۵- ”پاڻ ئي بادشاه آهي، ۽ پاڻ ئي پيغام ٿو موڪلي، پنھنجو انت پاڻ ئي لهي ٿو، ۽ پاڻ کي پاڻ ئي سڃاڻي ٿو.“ هن ۾ هم اوست جو نظريو بيان ڪيو ويو آهي، جنهن موجب هر شيءِ ان ذات مطلق کان ئي ظهور ورتو آهي. انهيءَ ڪري صوفي چوندا آهن تہ هر شيءِ انهيءَ ئي وجود ڪل جو مظهر آهي. ڀٽ ڌڻي فرمائي ٿو:

”پنھون ٿيس پاڻ، سسئي تان سور هئا.“

سچل سرمست ساڳيو خيال، ساڳي ئي نموني بيان ڪري ٿو:

پنهون پنهنون ٿي ڪريان، آءُ پڻ پنهنون پاڻ،
اديون ٿيس اڃاڻ، جو ڪين پروڙيم پاڻ کي.
اهو ساڳيو ئي خيال شاہ کريم پنهنجي ٻين بيتن ۾ به بيان ڪيو آهي.

بيت ۷۷- ”شروعات ۾ توکي ”لا“ مان پيدا ڪيائون.“ يعني الله تعاليٰ سڄيءَ ڪائنات کي عدم مان وجود ۾ آندو. انهيءَ ڪري شاہ کريم چئي ٿو، ته جيئن هيءَ ڪائنات ڪين مان وجود ۾ آئي آهي، تنهن ڪري هن کي حقيقي وجود آهي ئي ڪونه. ٻانهي کي اها حقيقت ذهن نشين ڪرائڻ کان پوءِ کانئس پڇي ٿو ته، ”جڏهن توکي حقيقي وجود ٿي ڪونهي، ته باقي ڇا تي ٿو تڏين ۽ مان مان ڪرين؟“

بيت ۷۲- ”لا“ کي لودي نه ڪڍ، ۽ نه وري ”الا“ کي ئي لحظي جيترو دل تان لاه. اهو جيڪو ماڻهن جو مظهر آهي، ان کي ڪيئن ٿو وڍين؟“
يعني: نفيءَ جي منزل به ضرور ماڻ، جنهن جو مطلب آهي، پنهن جو پاڻ فنا ڪرڻ. پر ان کان پوءِ اثبات جي واديءَ ۾ به پير پاءُ، جنهنجو مطلب آهي، فقط هڪ ذات مطلق جي وجود جو اقرار ڪرڻ.

بيت ۷۸- ”جنهن چشمي جو اهو نور آهي، اوڏانهن ئي اهو رهنمائي ڪندو. ڳالهه جو مقصد به اهوئي آهي ۽ اهڙيءَ طرح سان ئي پيارو دوست پسجي ٿو.“ يعني: عربي مقولي ”كل شيءٍ يرجع الي اصله“ (هر شيءٍ پنهنجي اصل تي ويندي آهي) موجب فرمائي ٿو، ته جهڙيءَ طرح سان هر ڪا شيءِ پنهنجي اصل ڏانهن موٽي ٿي، تهڙيءَ طرح سان انسان جي اندر ۾ به جيڪو جانب جي جمال جو جلوو جاري ۽ ساري آهي، اهو به پنهنجي اصل ڏانهن رجوع ڪندو. مطلب آهي ته، جنهن پنهن جو پاڻ سڃاتو، ان پنهنجي رب کي سڃاتو؛ ”من عرف نفسه فقد عرف ربه.“

بيت ۷۹- ”اي سرتيون! پرين جو پير ڏاڍو ڏکيو آهي. جن کي ان جي ڄاڻ هئي، اهي به ان کي پروڙي نه سگهيا.“ يعني: قادر جي قدرت بي انت آهي، جنهن جو نه آهي شرو نه شمار. وڏا وڏا سياڻا ۽ سمجهه دار، فيلسوف ۽ مفڪر، هيٺ دان ۽ رياضي دان به ان کي پوريءَ طرح سان سمجهي نه

سگهيا. هڪ صوفي شاعر چيو آهي:

”انت بحر دي ڪل نه ڪائي، رنگي رنگ بنايا هي.“

بيت ۸۱- جن جو هنيون حاضر نه آهي، ۽ جن جي اکين جي آڏو پنهنجي پياري دوست جو تصور نه ٿو رهي، اهي ڄڻ ٺلهن، ڍانڍن ۽ بيڪار شين وانگر اجائي ۽ بي مقصد حياتي گذاري رهيا آهن.

بيت ۸۲- ”دوست انهيءَ هنڌ ئي آهي، جنهن کي تو جهوپڙي ڪري سمجهيو آهي. جيڪڏهن در جو ٽاڪ پٽين ته لوڪ کي خبر پئجي وڃي.“
يعني: پرين پاڻ ۾ ئي آهي. شاه لطيف فرمايو آهي:

”نائئي نيڻ نهار، تو ۾ ديرو دوست جو.“

شاه ڪريم اهو ساڳيو خيال هڪ ٻي بيت ۾ به بيان ڪيو آهي.

بيت ۸۴- اي الله تعاليٰ! سڀ ڪجهه تون ئي ڏيندڙ آهي، هي پن تنهنجو پينو آهي. انهيءَ پن يا گهر جي ڪري پاڻ هو بيوقوف آهي، ڇاڪاڻ جو هو ڄڻي پنهنجو قدر وڃائي ٿو.

بيت ۸۵- ”طرن وارا مڱئا، اٿن تي سوار ٿيو، خوشيءَ مان جهونگاريندا ٿا وڃن، ڇاڪاڻ جو رات سڀڙ ڄام کين نوازيو آهي، ۽ هو ڏينهن ڏٺي جو ڀر نور نظر اچن ٿا. انهن چارڻن جي چنتا لهي ويئي ۽ هاڻي گهوٽ (ڪامياب) ٿي گهر وڃن ٿا.“ يعني: حق جا طالب پنهنجي پيرمغان کان مستفيض ٿي منزل مقصود تي پهچي ويا. ڀٽ ڌڻي پنهنجي پيرمغان کي فيض لاءِ هن طرح ٿو عرض ڪري:

”تون پارس آءُ لوهم، جي سڳين ته سون ٿيان.“

بيت ۸۷- ”مجازي عشق توکي پنهنجي موه ۾ گرفتار ڪري، ڪڏهن ڪسڪي هليو ويندو. پوءِ متان اکين کي راضي ڪري ڀروسو رکي ويهي رهين.“ يعني: مجازي شيءِ کي زوال ۽ فناءِيت آهي. انهيءَ ڪري جنهن شيءِ ۾ بقا ۽ پختگي ڪانهي، انهيءَ جي آسري ۾ رهڻ حماقت آهي. انهيءَ ڪري صوفي چوندا آهن ته جيڪڏهن مجازي عشق مان حقيقي وات حاصل نه ڪئي ويئي، ته وٽواند ٿي وڃبو. يعني فقط مجازي عشق تي ڀروسو ڪرڻ نقصان ڪار آهي.

فقير قادر بخش بيدل، پنهنجي عربي ڪتاب ”فوائد المعنوي“ ۾ فرمايو آهي: ”جنهن مجازي عشق مان، حقيقي عشق جي واٽ نه ورتي، تنهن جن بت پوڄا ڪئي.“

بيت ۸۸- هن بيت ۾ ٻڌايو ويو آهي، ته عمل جو دارومدار اعتقاد تي آهي. جيڪڏهن اعتقاد صحيح آهي، ته عمل ڪرڻ سان سٺو نتيجو ملندو. پر جنهن جو اعتقاد درست نه آهي، اهو وٽواند ٿي ويندو. اها ڳالهه اسلامي تعليم مطابق آهي. اسلام، ايمان لاءِ اعتقاد کي اوليت ڏئي ٿو. سيد صاحب هن بيت ۾ ٻڌايو آهي، ته جن جو اعتقاد پختو آهي، اهي سولائي سان وڃي پار پهچندا. جن جي دلين ۾ شڪ شبها آهن، اهي پار پهچي نه سگهندا.

بيت ۸۹- هن بيت ۾ سيد صاحب آزي ۽ نيزاري جي واٽ ٻڌائي آهي. چوي ٿو، ته انسان خطا جو گهر آهي. هن کان ڪمزوريون، ڪوتاهيون، ۽ غلطيون ٿينديون رهن ٿيون. ان حالت ۾ جيڪڏهن هٿ ۽ وڏائي ڪندو ۽ پنهنجن ڪن نيڪين تي پاڻ ٻڌائيندو، ته مالڪ کي نه وڻندو.

بيت ۹۲- ”گهوٽن جي اک جو اشارو ايتو آهي، ۽ سندن پڳ جا پيچ ڏنگا آهن. ڪمانون ڪڇي، پيڙي ڀر ڏيو، ڪڇ ولايت ۾ پيا گهمڻ.“ يعني: حقيقي عاشق پنهنجي عشق ۾ ڪامياب ٿيڻ کانپوءِ منزل مقصود جا مزا مائين ٿا. مطلب آهي، ته پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ کانپوءِ حياتِ جاودانيءَ جو لطف حاصل ٿئي ٿو.

بيت ۹۲- جنهن کي تو خامي سمجهيو آهي، اها سموري تو ۾ آهي. سڄڻ جو جيڪو ڪجهه آهي، اهو سڀ سچ آهي. ڀت ڏئيءَ فرمايو آهي: ”پرين سندي پار جي مڙئي منائي.“

بي هنڌ فرمايو اٿس:

”ڪا مون ۾ گهٽ، نه ته سڄڻ باجهندڙ گهڻو.“

قاضي قاضن جا بيت

سوانح

قاضي قاضن بن قاضي ابوسعيد بن زين العابدين بکري، جا وڏا ٿئي ۽ سيوستان ۾ رهندا هئا. سندس تڙ ڏاڏو قاضي ابوالخير بکر ۾ رهندو هو، جيڪو وڏو عالم فاضل ۽ زهد ۽ تقوي جو صاحب هو. قاضي قاضن پاڻ به وڏو عالم ۽ فاضل هو. قرآن حڪيم جو حافظ ۽ قراءت ۽ تجويد جو ماهر هو. حديث، فقه، تفسير، اصول، انشاء، تصوف ۽ ٻين عقلي ۽ نقلي علمن ۾ مهارت حاصل هئس. جوانيءَ ۾ سيد ميران محمد جونپوري جو مريد ٿيو، جيڪو مهدي سڏائيندو هو.

سن ۹۲۷ هـ (۱۵۲۰ع) ۾ جڏهن شاه بيگ ارغون سنڌ تي حملو ڪري، ٺٽي ۾ قتل عام ڪيو، تڏهن قاضي قاضن جو اهل عيال به ٺٽي ۾ هو. قاضي قاضن هڪ درد انگيز خط شاه بيگ ارغون کي لکيو ۽ ان کان پوءِ اهو خوني طوفان اجهاتو.

ان کان پوءِ قاضي قاضن جو شاه بيگ ارغون سان گهاتو رستو ٿي ويو، ۽ هو ملڪي ڳالهين ۾ کانئس صلاح مصلحت وٺڻ لڳو. چار فيروز جي پيش پوڻ کانپوءِ سيوهڻ جي ڀرسان ٽلتيءَ وٽ، شاه بيگ جي خلاف ڪيترائي سنڌي محب وطن پنهنجا لشڪر وٺي اچي ڪٺا ٿيا، انهن ۾ دريا خان جا پٽ: محمود خان ۽ مٿن خان، سوڍا سورهيه: سارنگ خان ۽ رٿمل ۽ ٻيا شامل هئا. حضرت مخدوم بلال به انهن جي مدد ڪري رهيو هو. شاه بيگ، قاضي قاضن کي انهن ڏانهن موڪليو، ته جيئن کين سمجهائي اُن جيڻ تي آماده ڪري، پر هنن قاضي قاضن کي پاڻ وٽ اچڻ ئي نه ڏنو. آخر لڙائي ٿي، ۽ سمورا سنڌي سورما ڪسجي، سنڌ جو مان مٽانهون ڪري ويا.

ان کانپوءِ قاضي قاضن، شاه بيگ سان گڏجي سيوهڻ کان بکر ويو، جتي هن کيس بکر جو قاضي مقرر ڪيو. شاه بيگ جي وفات (۲۲ شعبان سنه ۹۲۸ هـ مطابق ۸ جولاءِ ۱۵۲۲ع) کانپوءِ سندس پٽ مرزا شاه حسن

جي ڏينهن ۾ به بکر جو قاضي هو. ويهه سال نهايت احتياط ۽ ديانتياري سان قضا جو عهدو هلايائين. پڇاڙيءَ ۾ (شايد ۱۹۴۷ هـ) ڌاري استعفيٰ ڏنائين. ۽ قضا جو عهدو سندس ڀاءُ قاضي نصرالله کي مليو. پڇاڙيءَ جا ڏينهن مديني منوره ۾ گذاريائين، جتي سنڌ جا ٻه مشهور عالم قاضي عبدالله بن قاضي ابراهيم راهوتي ۽ شيخ عبدالله متقي ابن مولانا سعد در پيلوي سندس صحبتي هئا. سن ۹۵۸ هـ مطابق ۱۵۵۱ع ۾ وفات ڪيائين. مشهور بزرگ حضرت ميان مير سيوهاڻي لاهوري جي والده، قاضي قاضن جي نياڻي هئي.

بيت

قاضي قاضن جا ست يا اٺ بيت بيان العارفين ۾ ملن ٿا، جيڪي متن ۾ ڏنا ويا آهن. راقم الحروف هڪ پيري (سکر جي سوکڙي- سنڌي ڪلاسيڪي شاعري، سال ۱۹۶۸ع، ص ۴) لکيو هو، ته ”قاضي قاضن جي بيتن جي فن ۽ فڪر جي پختگي ٻڌائي ٿي، ته سندس بيت اٺ يا ست نه هوندا، پر بيتن جو تعداد گهڻو هوندو، ڇاڪاڻ جو ڪوبه پختو شاعر فقط ٻه ٽي بيت چئي بس ڪري نه ويهندو آهي.“ اهو رايو صحيح ثابت ٿي رهيو آهي. تازو روزانه هلال پاڪستان مورخ ۸ سيپٽمبر ۱۹۷۶ع ۾ خبر آئي آهي:

”اوائلي سنڌي شاعر قاضي قاضن جا ۱۱۶ بيت هريان ۾ روهتڪ لڳ راڻيلا مان هٿ آيا آهن. اها خبر آل انڊيا ريڊيو ڪلهه شام جو پنهنجن سنڌي خبرن ۾ ڏني آهي. نوان هٿ آيل بيت، پراڻي ديوناگري سنڌي ۾ لکيل آهن.“

اهي بيت هير نڪر گڏ ڪري، موجوده رسم الخط ۾ هندستان مان ڇپايا آهن. انهن جو جائزو سه ماهي مهراڻ ۾ اچي چڪو آهي.

بيان العارفين مان شاهه ڪريم جي زباني جيڪي ٿورا بيت هينئر اسان جي سامهون آهن، انهن مان ثابت ٿئي ٿو، ته هو سنڌي زبان جو باڪامل شاعر هو. اسان جي ڪلاسيڪي شاعري صحيح نموني قاضي قاضن کان شروع ٿئي ٿي. شاهه ڪريم، ڪيترائي بيت سندس بيتن جي ڀران ڇيا آهن. اهو ڏيکاري ٿو، ته سندس بيت سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ جو بنيادي پٿر آهن. معنوي لحاظ کان سندس بيتن ۾ تصوف بخڻڪتا بيان ٿيل آهن. وحدت الوجود جو فڪر ظاهري مثالن ذريعي سمجهايو اٿس. هو ظاهري علمن کي ننڍي ٿو، ۽

انهن کي حقيقت جي واٽ ۾ وڌو اٽڪاءُ سمجهي ٿو. هيٺ سندس بيتن مان مڪيه بيتن جي شرح ڏجي ٿي:

سي ئي سيل

جيدڪو ظاهري علم مون پڙهيو هو، اهو طريقت جي واٽ ۾ واڳون ٿي اڳيان آيو. يعني: ظاهري علم باطني اسرارن جي سمجهڻ ۾ وڌو اٽڪاءُ يا حجاب آهي. اهو نظريو گهڻن ئي صوفين بيان ڪيو آهي. شاه صاحب فرمائي ٿو:

الا! ڏاهي مَ ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن،

مون سين مون پرين، پورائيءَ ۾ پال ڪيا.

قاضي قاضن جا پيا بيت، ”ڪنز قدوري ڪافيا ڪينڪي پڙهيو“، ”ڪنز، قدوري ڪافيا، پڙهي پڙهيو سڀ“، ۽ ”لوڪان نحو صرف.“ انهيءَ ئي خيال جي اپتار ڪن ٿا.

لا لاهيندي

هن ۾ قاضي صاحب هم اوست جو نظريو بيان ڪيو آهي، جنهن موجب: سڀ ڪنهن شيءِ انهي ئي وجود ڪل کان وجود ورتو آهي. انهيءَ ڪري قاضي صاحب چوي ٿو، ته حقيقت ۾ نفي آهي ئي ڪانه، يعني دنيا ۾ ڪنهن کي به وجود ڪونهي. انهيءَ ڪري هو چوي ٿو، ته جيئن ته نفي آهي ئي ڪانه، تنهن ڪري ان کي دور ڪرڻ جو به ڪو ضرور ڪونهي. قاضي صاحب پنهنجي بيان کي زور دار بنائيندي، قسم کڻي چوي ٿو: خدا جو سنهن پرين کان سواءِ مون کي ٻيو ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه ٿو اچي.

سڄڻ منجهم

پرين پاڻ ۾ ئي آهي. پر ان جي جوت جو حلو ۽ پسنڻ لاءِ ظاهري حواسن تان دست بردار ٿيڻو پوي ٿو. پرينءَ جي پسنڻ کان پوءِ دنيا ۽ ماسوا جو خيال نه ٿو رهي. قاضي قاضن جو مطلب آهي، نه جيڪڏهن هڪ دفعو اکيون کليون ۽ جسماني علم جو احساس ٿيو، ته اهو محبوب من مان هليو ويندو. پوءِ ڪيتري به ڪوشش ڪبي ۽ واجهه وجهيا، تڏهن به اهو هٿ نه ايندو.

بيان العارفين ۾ ايل بيا بيت

ڦٽيون ڪر

چتين لڳل ڪپڙا نه پاء، پر جيڪي ڪپڙا وٺي سي پاء، ۽ پٽڪي کي
پلي ڏنگا وڪڙ ڏي. يعني: فقيريءَ لاءِ ظاهريءَ طرح سادي پوشاڪ ضروري
نه آهي.

اڪڙيون ملير

”جن جون اڪيون رات ڏينهن ملير ۾ آهن، انهن آسائتن سان، اي عمر
تون هينئر ڪهڙي ڪار ڪندين؟“ يعني: جن جي دل هميشه پنهنجي رب
سان رليل رهي ٿي، انهن کي دنيا جي طمع جي لهر لوڏي نه سگهندي.

چارئي پلو چڪ

”چادر جا چارئي پلو چڪ ۾ خراب ٿيل اٿئي، ۽ وري پڇين ٿو، ته
چادر کي ڪبوتر جي وٽ ته نه لڳي؟ اهڙي احتياط کان توتي حيف هجي.“
يعني: اندر، کوٽ ۽ پياڻي سان خراب ٿيل آهي، ۽ هوڏانهن تنهنجو زور آهي
ظاهري صفائيءَ تي. اندر جي صفائيءَ کانسواءِ ظاهري صفائي ڪهڙي ڪم
جي.

فصل ٻيو

اهي بزرگ، جن جو ذڪر بيان العارفين ۾ آيل آهي.

سيد ابراهيم

پرڏيهي پير جي نالي سان مشهور آهي. سندس مقبرو بلڙيءَ جي
پسگردائي ۾ آهي. (۱)

شيخ ابراهيم

رڪن پور جو ويٺل هو، ۽ شيخ ريحان جي اولاد ۾ هو شيخ ريحان
جهنگليءَ جو اصل نالو چنيسر هو ۽ ذات جو سومرو هو. تحفته الكرام جي
روايت موجب: حضرت قلندر شهباز ۽ شيخ رڪن الدين ملتاني، شيخ ريحان
سان ملاقات ڪئي هئي. شيخ رڪن الدين جي آمد جي ڪري ئي ان ڳوٺ تي
اهو نالو پيو هو. (۲) حضرت قلندر شهباز ۽ حضرت رڪن الدين ملتانيءَ جو
گڏجي اچڻ صحيح نه آهي، ڇاڪاڻ جو حضرت رڪن عالم، حضرت قلندر
شهباز جي دوست حضرت غوث بهاءُ الحق جو پوٽو هو. تحفته الكرام جي
روايت موجب: شيخ ابراهيم سيد صاحب جو همعصر هو، ۽ سيد صاحب جو
دوست ۽ پير پائي سيد علي ثاني سندس زيارت لاءِ آيو هو (۳)

مخدوم آجب لانگاه

مخدوم صدو لانگاه جو فرزند ۽ نصريپور جو ويٺل هو. مخدوم وڏو
بزرگ ۽ توڪل جو صاحب هو. تحفته الكرام موجب: مٿيارن جا سيد گهڻو
ڪري مخدوم صدوءَ جا مريد هئا. (۴) مخدوم صاحب به پيءُ وانگر وڏو
بزرگ ۽ توڪل جو صاحب ٿي گذريو آهي.

مخدوم احمد ولد هوتي لاکو

شيخ هوتي دشت باران جو وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي، ۽ ساگري جي
ڪناري تي ”موريائي“ ڳوٺ ۾ مدفون آهي. کيس محمد ۽ احمد نالي ٻه
فرزند هئا، جي ٻئي پٽ الله وارا بزرگ هئا. سندن تربتون پيءُ جي تربت جي

(۱) تحفته الكرام، ج ۲، ص ۱۷۱-۱۷۲

(۲) ايضاً، ص ۷۶-۱۷۷ (۳) ايضاً، ص ۱۷۷

(۴) ايضاً، ص ۱۶۸

پر مر آھن. (۱)

احمد رونجھو

ذات جو رونجھو هو. ”اپلان“ جو ويٺل ۽ سيد صاحب جو همعصر هو. (۲)

آچر

اصل ٺٽي جو پوڳڙي هو، پر پوءِ اهڙيءَ ڪماليٽ جو صاحب ٿيو، جو سيد علي ثاني شيرازيءَ به کائنس فيض پرايو. سيد علي ثاني سندس ايتري ته خدمت ڪندو هو، جو عام ماڻهن جي منهن تي، بزار وچ ۾ ويهي کيس زور ڏيندو هو. سيدن جڏهن ڏٺو ته سندن اولاد هڪ پوڳڙي جي خدمت ڪري رهيو آهي، تڏهن کيس شهر کان ٻاهر ڪڍائي ڇڏيو. هو گجرات هليو ويو. سيد علي ثانيءَ پڇائي وڃي سڪرات جي حالت ۾ کيس لڌو. (۳) سيد علي ثاني ان کان پوءِ مخدوم نوح جو مريد ٿيو.

مخدوم آدم سميجو

”ڪلي“ ڳوٺ جو ويٺل هو. تحفته الڪرام موجب سيد صاحب هن بزرگ ک به فيض پرايو. (۴)

مخدوم اسماعيل

اگهر ڪوٽ جو ويٺل هو، جنهن تي اهو نالو اگهر لوهائي جا نالي پٺيان پيو. تمام شاهوڪار هوندو هو، ۽ قسمن قسمن طعام ۽ شربت ٺاهي حقدارن، شاگردن ۽ مسافرن کي ڏيندو هو، پر پاڻ جوڻ جي ماني کائيندو هو. ۹۹۸ هـ ۾ وفات ڪيائين (۵)

بادو

هي درويش نيرون ڪوٽ (حيدرآباد) پرڳي جي ڳوٺ ”ناياهو“ جو ويٺل هو. مخدوم نوح جو مريد هو. (۶)

مخدوم بلال

وڏو محب وطن بزرگ ٿي گذريو آهي. وڏو عالم، فاضل ۽ زهد ۽ تقوي

(۴) ايضاً ص ۷۲

(۱) ايضاً ص ۱۴۳

(۵) ايضاً ص ۱۶۱

(۲) تحفته الڪرام، ج ۳، ص ۱۷۰

(۶) ايضاً ص ۱۷۷

(۳) ايضاً ص ۱۷۲

جو صاحب هو. تصوف جي سهروردي، طريقي جي شاخ ڪبرويه سهرورديه سان وابسته هو، جنهن جو باني، سهروردي طريقي جي باني حضرت شيخ ابو نجيب عبدالقاهر سهروردي جي وڏي خليفي عمار ياسر جو مريد شيخ نجر الدين ڪبري هو. مخدوم بلال جي فيض مان جيڪي مستفيض ٿيا، انهن مان سيد حيدر سنائي (وفات ۹۲۷ هـ)، مخدوم ساهڙ لنجار (جنهنجو مقبرو انڙپور جي مٿان آهي)، قابل ذڪر آهن، جڏهن شاه بيگ ارغون ۹۶۶ هـ ۾ سنڌ تي ڪاهي آيو، ۽ فيروز تغلق کي شڪست ڏيئي، ٺٽي تي قبضو ڪري، اچي سيوهڻ ۾ ويٺو، تڏهن مخدوم صاحب سنڌ جي محب وطن سردارن کي شاه بيگ جي خلاف اڀاريو. نتيجي ۾ ٽلتيءَ جي ميدان تي قومي يڌ لڙندي ڪي ٺٽي ڪونڌر ڪسي ويا، سنڌ غيرن جي غلاميءَ ۾ اچي ويئي. هي واقعو سن ۵۲۷ هـ ۾ ٿيو. عوامي روايت آهي، ته ان کان پوءِ شاه حسن ارغون ڪوڙي فتويٰ وٺي کيس شهيد ڪرايو. ۹۲۷ هـ ۾ مخدوم صاحب شهيد ٿيو. پارسيءَ ۾ شعر به چيو اٿس. مير علي شير قانع سندس هيءَ رباعي ڏني آهي؛ (۱)

در راه خدا ز سر قدم بايد ساخت

سرمایه اختیار- خودمي بايد باخت

کفر است بخود نمائي بردن بجهان

ازخویش برون شده سويس ببايد تاخت

بهاء الدين گودڙيو

ذات جو ميمڻ، ۽ ٺٽي جو ويٺل هو. بهريائين ٺٽي جي درويش موسيٰ جو مريد هو، پوءِ مخدوم نوح جو مريد ٿيو. وڏو عالم فاضل هو. لکڻ پڙهڻ سان ايڏو شوق هوندو هوس، جو کائڻ وقت، گرمه وات ۾ وجهي، ٻي گرمه کڻ تائين ڪجهه لکي وٺندو هو. هڪ عاليشان لئبرري هيس، جا ان وقت جي ٺٽي جي مغل گورنر شريف الملڪ يڪ چشم بي درديءَ سان ساڙائي ڇڏي. جنهن ڪري نادر ڪتابن جو وڏو ذخيرو اسان تائين پهچي نه سگهيو. حقيقت هن طرح آهي، ته ۱۰۲۵ هـ ۾ شهزادو شاه جهان پيءُ کان ناراض ٿي سنڌ ۾ آيو. شريف خان کيس نه سٺو، ۽ مقابلو ڪيو. اهڙيءَ طرح ڪسمپرسيءَ جي حالت ۾ شهزادو دعا پڻ لاءِ حضرت گودڙئي جي خدمت

۾ آيو. حضرت گودڙئي، گورنر جو ڪوبه لحاظ نه رکندي، شهزادي جو آڌر ڀاءُ ڪيو ۽ کيس مهماني ڏني. انهيءَ تي گورنر ڪاوڙجي سندس عظيم الشان ڪتب خاني کي باه ڏياري، هينئر سندس هٿ جي لکيل ڪتابن مان حضرت مخدوم نوح جو قرآن شريف جو ترجمو ۽ تفسير باقي بچيو آهي. جو هن ۱۰۱۲ھ ۾ مخدوم نوح جي ٻي مريد سيد ابوبڪر لڪياريءَ (لڪياري واري) لاءِ لکيو. اهو قلمي نسخو هينئر جناب طالب الموليٰ جن وٽ آهي. تازو اهو فارسي ترجمو سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيو آهي. سندس وفات جي تاريخ معلوم نه آهي. غالباً يارهين صديءَ جي پوئين اڌ ۾ سندس وفات ٿي. سندس مزار مڪليءَ تي ميان مٺي جي مزار جي ڀرسان آهي.

پير پٺو

سندس ٿورو ذڪر اڳ ۾ اچي چڪو آهي. سندس اصل نالو حسين لقب شاه عالم ۽ ڪنيت ابوالخير هئي، پر ”شيخ پٺو“ جي نالي سان مشهور ٿيو. سندس والد جو نالو راجپار ۽ والده جو نالو سلطاني هو، جا مراد بن شرفو جي نياڻي هئي. ذات جو اپلان هو ۽ ٺٽي جي ڀرسان ”آري“ (۱) جو ويٺل هو. سنڌ جي قديم بزرگن مان هڪ وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي. تحفة الڪرام جي صاحب لکيو آهي (۲)، ته، شاه جميل گرناري (سيد عبدالهادي بن سيد عبدالعطاس) به سندس مريد هو. سندس مقبرو شيخ پٺي جي ڀرسان آهي، ۽ شيخ پٺي جي جتي هينئر مزار آهي، اتي هميشه عبادت ۽ رياضت ۽ مشغول هوندو هو. تحفته الڪرام جي صاحب سندس بزرگي ۽ ڪمال جي اعتراف ۾ علامه قاضي محمود جا لفظ نقل ڪيا آهن. (۳)

حضرت قلندر لعل شهباز جو همعصر هو. روايت آهي ته حضرت قلندر شهباز ۽ حضرت غوث بهاءُالحق سير و سفر ڪندا اچي ساڻس غار ۾ مليا.

(۱) ”آري“ ٺٽي جي ڏکڻ ۾ ڏيڍ ميل جي مفاصلي تي آهي. مخدوم ملا آري هڪ بزرگ هو، جو حضرت سيد علي شيرازي جي ارادتمندن مان هو. پهريائين ڪينجهر ڏند جا ملاح ۽ مڇي ماريندڙ قوم گندرا پير آريءَ جا مريد هئا، پر جڏهن سيد علي شيرازي جو مريد ٿيو، تڏهن انهن کي نذر طور انهي سلسلي ۾ داخل ڪيائين. (تحفته الڪرام ج ۲، ص ۱۸۱، ۽ تحفته الطاهرين، ڇپايل سنڌي ادبي بورڊ ص ۹) جيئن ته ملا آري پير پٺي کان پوءِ جو آهي، تنهن ڪري اهو نالو پوءِ مروج ٿيو آهي.

(۲) ايضاً ج، ۲ ص ۲۵۲ ۽ ۵۳

(۳) ايضاً، ج ۲، ص ۲۵۲

ٻنهي بزرگن جي نظر فيض اثر ڪري پير پٺو ولايت جي ڪماليت کي وڃي پهتو. تحفته الڪرام جو بيان آهي ته: سندس سجاده نشين صاحب ڪمال بزرگ ٿي گذريا آهن. تحفته الڪرام جي صاحب جي ڏينهن ۾ ”شيخ ساجن“ سجاده نشين هو. (۱) ۶۴۶ھ ۾ وفات ڪيائين (۲) ۽ انهيءَ پهڙ تي کيس دفن ڪيو ويو، جنهن جي غار ۾ عبادت ۾ مصروف هوندو هو. ۱۲ ربيع الاول تي، سندس مزار تي ميلو لڳندو آهي. نٿي جي عوام جي ساڻس ڏاڍي عقيدتمندي رهي آهي. حديقه الاولياءَ جي صاحب سندس تعريف ۾ شعر لکيو آهي.

فيروز شاه تغلق سنه ۷۷۲ھ ۾ نٿي تي ڪاه ڪئي. ان وقت نٿي جو حاڪم ڄام بابينو هو. هن سندس مقابلو ڪيو. قدرت ڏنيءَ جي فيروز شاه جي لشڪر ۾ ڏڪر اچي پيو. اهو حال ڏسي فيروز شاه لشڪر وٺي گجرات هليو ويو. نٿي جا ماڻهو ڏاڍا خوش ٿيا ۽ ان کي پير پٺي جي برڪت سمجهيائون.

فيروز شاه جي مؤرخ شمس سراج عفيف تاريخ فيروز شاهيءَ ۾ لکيو آهي: ”و اول ڪرت ڪه سلطان فيروز از ٿهڻ به غرض سمت گجرات باز گشت ٿهڻيان اين سخن راورد حجت ساختندو ميگفتند ”برکت“ شيخ پٿا اک موا اک ڪٿا“. هت ”اک موا“ محمد تغلق ڏانهن اشارو آهي، جو نئون فتح ڪري نه سگهيو ۽ واٽ تي مري ويو جڏهن ته ”اک ڪٿا“ فيروز تغلق ڏانهن اشارو آهي، جو نئون فتح ڪرڻ کان سواءِ هائو ويو. اصل عبادت هن طرح بيهندي: ”برڪت پير پٺو، هڪ مٿو ٻيو تٺو“

درويش پلي

ذات جو سميڃو هو ۽ ساڳري درياه جي ڪناري تي رهندو هو. شيخ هوتي بن لاکي جو دوست هو. ڏاڍو خوش طبع هوندو هو. (۳)

فقيه جوڻو

هي بزرگ بنوري پرڳڻي جي ڳوٺ ”دبي“ جو ويٺل هو ۽ شاه ڪريم جو همعصر هو. بزرگي ۾ مشهور هو. (۴)

درويش چوڪس

”ڏنو“ سرڪيءَ جو فرزند ۽ ڇاڇڪن جي سرڪار جي ڳوٺ ”ونگو“
جوينل هو. وڏو سالڪ ۽ ڪامل هو. ڪيترائي سندس نظر فيض اثر کان
مستفيض ٿيا. مخدوم بلال جو همعصر هو. ان سان محققانه ملاقات به ڪئي
هئائين. (۱)

مخدوم حسن هوبو (هوبائي)

”ڊرڪ“ پرڳڻي جي ڳوٺ ”ڊائرو“ جو وينل هو. وڏو بزرگ ۽ ولايت
جو صاحب ٿي گذريو آهي. (۲)

قاضي حسن

بنوري پرڳڻي جي ”هٽڙي“ ڳوٺ جو وينل هو، وڏو عالم، ۽ سلوڪ جو
صاحب ٿي گذريو آهي. شاه ڪريم جو همعصر هو. (۳)

شيخ حسين سيتو

بنوري پرڳڻي جي ڳوٺ ”ڳلهوٽ“ جو وينل هو، سماع جو ايترو ته
شائق هو، جو هڪ دفعي ڪنهن عالم کان پڇيائين، ”بهشت ۾ سماع
هوندو؟“ عالم ورائيو ”نه“ فقير چيو، ”پوءِ اسان جو بهشت سان ڪهڙو
ڪم“ (۴)

درويش حسين گادر

سهاڙ جو وينل ۽ شاه ڪريم جو همعصر هو. حال ۽ قال جو هي صاحب
اصل ڌوڀي هو. (۵)

سيد حيدر

سن جو وينل هو، ۽ مٽياري سيدن جي قبيلي ”مٺين پوٽه“ مان هو. عمر
هليه ۾ مخدوم بلال جي صحبت ۾ رهي وڏي مرتبي کي پهتو، مخدوم بلال
جو، وڏو خليفو هو، ۽ ٽلتيءَ واري قومي ڀٽ ۾، جا شاه بيگ ارغون جي خلاف
سنڌ جي قوم پرستن طرفان لڙي وئي. قوم پرستن جو وڏو مددگار هو. شاه

(۱) تحفته الڪرام، ج ۲، ص. ۶۵-۱۶۶

(۲) ايضاً ص. ۱۷۱

(۳) ايضاً

(۴) ايضاً ص. ۱۷۴

(۵) ايضاً ص. ۱۸۶

يڪ سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ کيس سن ۾ نظر بند رکيو هو. ايتري تائين جو هن ۹۳۷ھ ۾ وفات ڪئي. (۱) سنڌ جو برک ليڊر سيد غلام مرتضلي شاه (جي. ايم. سيد) سندس اولاد مان آهي.

درويش دائود

نئي جي پسگردائيءَ ۾ دائود ڏند تي سندس مزار آهي، جا سندس نالي پٺيان مشهور آهي. تحفته الڪرام جي صاحب لکيو آهي: ٻڌجي ٿو ته سيد مراد شيرازيءَ جو همعصر هو. (۲) سيد مراد، سيد علي اول جو ڀاءُ ۽ سيد احمد جو فرزند هو. سندس ولادت ۸۲۱ھ ۾، ۽ وفات ۸۹۲ھ ۾ ٿي. (۳) يعني هو نائين ”صديءَ هجريءَ ۾ ٿي گذريو.

رڪن الدين

”ڏنو“ جو فرزند ۽ دشت باران پرڳڻي جو ويٺل هو. وڏو درويش ۽ الله جو مقبول بندو هو. گهڻو ڪري عبادت ۽ رياضت ۾ مصروف رهندو هو. پوين ڏينهن ۾ وجد جي غلبي ۽ ذڪر جي جوش کان سندس عجيب حالت ٿي پئي هئي. ۹۸۸ع ۾ وفات ڪيائين. (۴)

حاجي سورو

جوڻ پرڳڻي جي ڳوٺ ”ڌڙو“ جو ويٺل هو. مخدوم نوح، اسماعيل چاڪي، سيد رڪن الدين ۽ سيد عبدالڪريم جي صحبتن مان فيض پرايائين. ڪيترائي مريد هئس. (۵)

مخدوم ساهڙ لنجار

انڙپور جو ويٺل هو، جو ڄام انڙ آباد ڪيو. مخدوم بلال جو مريد ۽ خليفو هو. متيارين جا سيد سندس مريد هئا. انهن مان سيد رڪن الدين جو نالو قابل ذڪر آهي، جو وڏو عالم، فاضل ۽ تقويٰ جو صاحب هو ۽ متياري سيدن جي ”جرار پوٽه“ شاخ مان هو. تحفته الڪرام جي روايت آهي، ته مخدوم ساهڙ جي مجلس ۾ دينوي گفتگو ڪڏهن نه هلندي هئي، جنهن تي

(۱) معصومي ص. ۲۰۵ ۽ تحفة الڪرام، ج ۲، ص ۱۴۲

(۲) تحفة الڪرام، ج ۲، ص ۲۵۲

(۳) ايضاً ص ۱۸۹-۱۹۰

(۴) ايضاً ص ۱۴۷

(۵) ايضاً ص ۱۶۳

به توجه ڪندو هو. اهو ولايت جي درجي کي رسي ويندو هو. (۱) تحفة
الڪرام جي صاحب سندس هڪ قول به ڏٺو آهي. جو هن طرح آهي. ”مون
پير کان ٻڌو آهي، ته جنهن ۾ تي گڻ ڏسو، انهيءَ مان ضرر فائدو وٺو.
هڪ ته سندس اڳيان وهو، ته اوهان کي خدا ياد اچي، ٻيو ته جيڪي ڳالهائي
سو توهان جي دل ۾ ويهي وڃي، تيون سندس محبت ڇڏڻ توهان کي ڏکي
لڳي“ (۲) مخدوم صاحب جي وفات ڏهين صدي هجري جي ٻي چوٽائيءَ ۾
ٿي. سندس مقبرو انڙپور اسٽيشن جي ڀر ۾ ٽڪريءَ تي آهي.

درويش سليمان

اگهر ڪوٽ يا اگهمائي ڪوٽ جو رهاڪو هو. سيد صاحب جو همعصر هو.

صابو سومرو

بنوري ڀرڳڻي جي ڳوٺ ”هٿڙي“ جو ويٺل هو. مخدوم نوح جي فيض
کان مستفيض هو. (۳)

صالح

”ڪڪرالي“ جو ويٺل هو. هزار هجريءَ کان اڳ ٿي گذريو آهي. وڏو
اهل الله هو. (۴)

صديق لانگاهه

”بنوري“ ڀرڳڻي جي ڳوٺ ”نصير سومري“ ۾ سندس مزار آهي. ملا آجب
جو والد هو. جنهن جو ذڪر اڳ ۾ اچي چڪو آهي.

سيد عبدالڪريم

سندس مزار ٺٽي جي پسگردائيءَ ۾ درويش دائود جي قريب زيات گاهه
آهي. درويش آچر جو همعصر هو، جنهن جو ذڪر مٿي ٿي آيو آهي. (۵)

مخدوم عبدالرشيد ”بصير“

تحفة الڪرام ۾ عبدالرشيد جي نالي سان ڪيترائي بزرگ ۽ عالم ڄاڻايل
آهن. هڪ، هالا ڪنڊيءَ جو مخدوم عبدالرشيد، جنهن کان پٽي بزرگن

(۱) تحفته الڪرام، ج ۲، ص ۱۵۴

(۲) ايضاً ص (۲) ايضاً ص ۱۷۱ (۴) ايضاً ص ۱۷۴

(۵) ايضاً، ص ۳۵۲

مخدوم محمد ۽ احمد فيض پرايو. (۱) ٻيو، نٽي جو عالم سڳورو (۲) ٽيون لاهري بندر جو ملا عبدالرشيد، جو مشهور فقيه ۽ ناليرو شاعر هو. مرزا غازيءَ سندس صحبت ۽ شعر پسند ڪري، کيس گهراڻي پاڻ وٽ رکيو، ۽ ”خاني“ جي خطاب سان سرفراز ڪيو. (۳) چوٿون، شيخ عبدالرشيد جو نٽي جي قاضي عتيق الله جو پٽ هو. (۴) اسان جو مخدوم عبدالرشيد، ”ملا عبدالرشيد“ لاهري بندر وارو ٿي سگهي ٿو، ڇاڪاڻ جو مرزا غازي، شاه عبدالڪريم جو همعصر هو.

سيد علي ثاني

وڏو عالم، اديب، شاعر ۽ اهل دل بزرگ ٿي گذريو آهي، نه فقط عوام جي سائنس عقيدت هئي، پر حاڪم به وڏي عزت ڪندا هئس. حاڪمن وٽ وڏو اثر رسوخ هوس. سيد صاحب نٽي جي انجوي شيرازي سيدن مان هو. سندس والد بزرگ جو نالو سيد جلال بن سيد علي اول هو. سندس پڙ ڏاڏو سيد احمد (تولد شيراز ۷۵۷ هـ وفات سنڌ ۸۴۵ هـ) پنهنجي والد بزرگوار سيد محمد (وفات ۱۰ محرم ۸۰۰ هـ) سان گڏ سنڌ ۾ آيو. سيد صاحب مخدوم نوح جو مريد ۽ شاه ڪريم جو صحبتي هو. ان کان سواءِ وقت جي ٻيا بزرگ، فقير، عالم ۽ درويش به سائنس ملاقاتون ڪندا هئا. مخدوم نوح کان اڳ هن درويش آچر کان فيض پرايو، جنهن جو ذڪر هن کان اڳ اچي چڪو آهي. کيس سماع جو ڏاڍو شوق هوندو هو، قاضين ۽ حلوين جي روڪڻ جي باوجود مڪليءَ تي سماع جون محفلون باقاعده لڳارائيندو رهندو هو. عالم ۽ فاضل هجڻ سان گڏ، سنڌي ۽ فارسيءَ جو سٺو شاعر به هو.

معارف الانوار جي صاحب سندس هڪ سنڌي ڏوهيڙو ڏنو آهي، جو هيٺ ڏجي ٿو:

سرتن سانگ سکن جو، مون کي رويو رهائين،

آءُ ٿي هلاڻ هوت ڏي، هو ٿيون واريو وهارين،

وريتوين ورن سين، وينيون گهر گهارين،

ڪهندا ٿيون ڪارين، ڪانه هلندي هوت ڏي.

(۱) تحفة الڪرام، ص ۱۴۹ (۲) ايضاً ص ۲۲۲

(۳) ايضاً ص ۲۴۲

(۴) تحفته الڪرام، ج ۳، ص ۲۲۶ (۵) ايضاً ص ۲۲۶

ان مان معلوم ٿئي ٿو ته شاه ڪريم جي زماني ۾ بيت چئن ستن تائين چوڻ ۾ آيو ٿي. تحفة الڪرام (ص ۱۸۸) ۾ سندس وفات جو سن ۹۷۱ هه آهي. تاريخ معصومي ۾ به ۹۷۱ هه ڄاڻايل آهي، پر جيڪو فقرو ڏنل آهي. ان مان ۹۸۱ هه برآمد ٿئي ٿو. حديقه الاولياء جي صاحب سيد عبدالقادر به ۹۸۱ هه ڄاڻايو آهي. معارف الانوار واري به ۹۸۱ هه ڏنو آهي. اسان به ۹۸۱ هه صحيح سمجهون ٿا. معارف الانوار ۾ سندن ولادت جي تاريخ ۸۹۱ هه آيل آهي.

عمر بودلو

هڪ مجذوب بزرگ هو. پهرين ڏينهن ۾ ماڻهن کان ٽهندو هو، ۽ جهنگلن ۽ جبلن ۾ گذاريندو هو. پوين ڏينهن ۾ اچي ”اگهر“ ڳوٺ ۾ رهيو. وفات اتي ئي ڪيائين، ۽ دفن به اتي ئي ٿيو. درويش ”ونهيون“ ساڻس مريدن جهرڙيون صحبتون ڪندو هو. (۱)

قاسم ڪوري

هالن جو ويٺل جو، ۽ مخدوم نوح جو مريد هو. ڪورڪو ڪم ڪندو هو. (۲)

درويش قطب

مخدوم نوح جو مريد هو. هڪ دفعي ڳوٺ بوبڪ ۾ تصوف جي مسئلن تي عالمن سان سندس مباحثو ٿيو، جنهن ۾ تصوف جا مسئلا عقلي دليلن سان سمجهايندي عالمن کي لاجواب ڪري ڇڏيائين. (۳)

لڌو بهار

هي بزرگ به مخدوم نوح جو مريد هو. (۴)

پير لاکو

ڪڪرال ۾ پرڳڻي جي ”بڪار“ ڳوٺ ۾ مدفون آهي. شاهه ڪريم جي وقت ۾ مماتتي ۾ هو. (۵)

(۱) تحفة الڪرام، ج ۳، ص ۱۹۲

(۲) ايضاً ص ۱۹۱

(۳) ايضاً، ص ۱۶۸

(۴) ايضاً

(۵) ايضاً ۱۷۴

شيخ محمد

شيخ هوٿي لاکي جو فرزند، ۽ شيخ احمد جو ڀاءُ هو.

مهران نهڙيو

شاه ڪريم جو همعصر هو. سندس وڌيڪ احوال نه ٿو ملي.

سيرن ڪاتيار

نصربور پرڳڻي جو ڳوٺ ڪاتيار جو ويٺل هو. پهريائين مجذوبيت جي ڪيفيت طاري هئس. شاه ڪريم کيس مخدوم نوح جي خدمت ۾ وٺي ويو، جنهن جي هڪ ئي نظر کيس معرفت جي وڏيءَ منزل تي پهچائي ڇڏيو. (۱)

درويش موسو

جوڻ جي پسگردائيءَ ۾ رهندڙ هو. بهاءُ الدين گودڙيو پهريائين هن بزرگ جو مريد هو.

مراد شيرازي

سندس نالو سيد محمد حسين ۽ لقب مراد هو. انجوي شيرازي سيدن مان سيد احمد جو فرزند هو. سيد علي ثاني سندس ڀاءُ سيد علي اول جو پوٽو هو. ۸۳۱ هـ ۾ سندس ولادت ٿي، جا ”قرة العين“ مان نڪري ٿي. چمن سان اڪيون نه ٿي کوليائين. جڏهن شيخ عيسيٰ لنگوتي آيو، تڏهن اڪيون کوليائين. شيخ عيسيٰ انهيءَ وقت سندس مريديءَ جو اظهار ڪيو. ڪيترن ئي الله جي ٻانهن کي فيض ڏنائين. حضرت غوث بهاءُ الحق جو پڙ پوٽو شيخ صدرالدين جڏهن سنڌ ۾ آيو، ته ٿئي ۾ سندس ملاقات لاءِ به آيو، سندس صحبت کان ايڏو متاثر ٿيو، جو چيائين، ته ”تون مشائخن جي مراد آهين.“ ان کان پوءِ مٿس ”مراد“ لقب پئجي ويو. ان جي بدلي ۾ شيخ صدرالدين کي ”حليم“ جو لقب عطا ڪيائين. سندس فضيلتون حاجي محمد حسين صفائي جي ڪتاب ”تذڪره المراد“ ۾ بيان ٿيل آهن. ۸۹۳ هـ ۾ وفات ڪيائين. کيس ٽي پٽ ۽ ٽي نياڻيون ٿيون. کائس پوءِ سندس پٽ ”منصور“ سندس سجاده نشين ٿيو. (۲)

سيد ميران محمد جونپوري

سيد محمد المعروف به ميران محمد جونپوري سن ۸۴۷ هـ (۱۴۴۳ع)

(۱) تحفته الڪرام، ج ۲، ص ۱۶۱ (۲) ايضاً ص ۸۹-۱۹۰، تحفة الطاهرين، تذڪره المراد، معارف الانوار ۽ آداب المريدين. سيد علي ثاني

۾ تولد ٿيو. سندس والد جو نالو سيد حسن هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان ملي ٿو. وڏو عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي، جونيپور کان نڪتو، ۽ مالوه، گجرات ۽ دکن مان ٿيندو مڪه معظمه ويو، جتي ۹۰۱ هـ (۱۴۹۵ع) ۾ مهديت جي دعويٰ ڪيائين. ان کان پوءِ مدينه منور ويڃڻ کان سواءِ ئي پوئتي موٽيو. وات تي ڪجهه ماڻهو سندس مريد ٿيا. جن مان ڪي ساڻس گڏجي هليا. موٽي اچي احمد آباد ۾ رهيو، ۽ وعظ ۽ نصيح ذريعي ماڻهن ۾ روحانيت جي تبليغ ڪيائين. مهديت جي دعويٰ سبب عالمن سندس سخت مخالفت ڪئي، جنهن ڪري گجرات جي حاڪم سلطان محمد کيس احمد آباد مان ڪڍرائي ڇڏيو.

اتان نڪري ”سوله تيچ“، ”نهرواله“، ”پيران پتن“، ”ناگور بٽلي“ ۽ ”جيسلمير“ کان ٿيندو سنڌ ۾ داخل ٿيو. پهريائين نصرپور آيو، ۽ پوءِ ٺٽي ۾ اچي ۱۸ مهينا سلطان سامئي جي خانقاه ۾ رهيو. هتي ساڳيو ئي وعظ ۽ نصيحت جو سلسلو جاري رکيائين. ٺٽي ۾ قيام واري زماني ۾ سنڌي زبان جو قديم شاعر قاضي قاضن، مولوي مرزا شاهين بکري، شيخ صدرالدين، مولوي شيخ الياس، پير آسات، شيخ جهنڊو پاٽئي، قاضي شيخ محمد اچي جعفري، ميان ابوبڪر بکري، سنڌ جي حاڪم ڄام نندي جو وزير دريا خان ۽ ٻيا ڪيترا عالم سندس مريد ٿيا. سنڌ جا ڪيترائي عالم سندس عقيدن جي ڪري سندس مخالف ٿيا، جنهن ڪري کيس سنڌ مان نڪري وڃڻ جو حڪم مليو. سنڌ مان نڪري ۲۶۰ سائين سان قنڌار پهتو. هتي به سندس عقيدن جي ڪري سندس مخالفت ٿي. البت شاه بيگ ارغون سندس معتقد ٿيو، جنهن ڪري عالمن جي مخالفت ڪجهه گهٽي. آخر اتان به نڪرڻ تي مجبور ٿيو، ۽ ”فراه“ شهر ۾ پهتو، جتي سنه ۹۱۰ هـ (۱۵۰۴ع) ۾ وفات ڪيائين.

مخدوم نجيم

شيخ موسيٰ، ابوالفضل ۽ فيضيءَ جو پنجون ڏاڏو. ٺٽين صدي هجريءَ ۾ اچي، سيوستان ڀرڳڻي جي سرزمين ”ريل“ ۾ رهيو. مخدوم نجيم ان بزرگ جي پٽيءَ مان ريل جي بزرگن جو سردار ۽ مخدوم نوح جو همعصر هو (۱)

مخدوم نوح

شاه ڪريم جو مرشد حضرت مخدوم نوح وڏو الله وارو بزرگ ٿي گذريو آهي. ڪيترن ئي وڏن وڏن بزرگن کانئس فيض پرايو. روايتن موجب سندس نسب جو سلسلو حضرت صديق اڪبر سان ملي ٿو. سهروردي سلسلي جو باني حضرت شيخ ابونجيب ضياءُ الدين عبدالقاهر سهروردي سندس وڏو ڏاڏو هو. سندس والد بزرگوار جو نالو مخدوم نعمت الله هو. ۱۷ رمضان ۹۱۱ھ برابر ۱۵۰۰ھ ۾ سندس ولادت ٿي. سندس اصل نالو لطف الله هو، پر پوءِ ”نوح، جي نالي سان مشهور ٿيا، جنهن لاءِ مختلف روايتون آهن. ستن سالن جي عمر ۾ کين هاله ڪنڊي جي مشهور عالم عربي ڏيائي عرف شاه ڏني وٽ پڙهڻ وهاريائونس. ۲۵ سيپارا پڙهيائين، ڪن روايتن موجب فقه جا ڪجهه ڪتاب به پڙهيائين. ظاهري تعليم ايتري نه هوندي به قرآن حڪيم جو جڏهن تفسير ڪندا هئا، ته عالم دنڪ رهجي ويندا هئا. سندن قرآن حڪيم جو پارسي ترجمو ۽ تفسير، حضرت گودرزي جو هٿ لکيل، اڄ به موجود آهي. تحفة الڪرام موجب ”۱۴ سالن جي عمر ۾ جيڪي کين ملڻو هو، سو حضور بيٺ جن وٽان، حضرت علي رضه ذريعي مليو“. انهي ڪري تحفة الڪرام جي صاحب کيس ”اويس“ ڄاڻايو آهي، ۽ لکيو اٿس، ته مخدوم نوح تي سهروردي طريقو ختم ٿيو. (۱) سراج العارفين ۾ به ائين ڄاڻايل آهي، ته مخدوم صاحب پنهنجي فيض جي پالوٽ سان سنڌ کي سرسبز بناي، ۲۷ ذي القعد ۹۹۸ھ برابر ۱۵۸۶ تي هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪيو. (۲) سندس روضو هالن ۾ زيارتگاهه آهي، جو سندس پوٽا مان مخدوم محمد زمان ۱۲۰۵ھ ۾ تعمير ڪرايو.

هوٽي اڪهمي

اڪهر جو ويٺل، ۽ شاه ڪريم جو همعصر هو.

سيد يوسف بکري

سيد محمد يوسف بن جادم بکر جي رضوي ساداتن مان هو. سيد مبارڪ شاه کان فيض پرايائين. جو سيد محمد جونپوريءَ جي هڪ وڏي مريد شيخ دانيال جو تربيت يافتہ هو. سندس ڀاءُ سيد عبدالرزاق ۽ پاڻ، بکر

پر رهندڙ ڀائرن ۽ سوتن کان جدائي اختيار ڪري اچي نٿي رهيا. سيد يوسف گهڻو ڪري مڪليءَ تي انهيءَ جاءِ تي عبادت ۾ گذاريندو هو، جتي سيد ميران محمد جونپوري اچي منزل انداز ٿيو هو، جتي سرائين جي شادمانِي جي جاءِ هئي، ۽ سلطان سامتيو آرامي آهي. نٿي جي عباسي قاضين مان شادي ڪيائين. سندس نياڻي وڏي ٿي، ته پنهنجي ڀاءُ مير ڪمال الدين جي فرزند سيد اسحاق کي بکر مان گهراي، شادي ڪرايائين. سندس وفات جي تاريخ نه ٿي ملي، غالباً ڏهين صديءَ جي پوئين اڌ ۾ سندس وفات ٿي، سندس مزار شيخ جماد جماليءَ جي مقبري جي پويان قاضي عبدالله جي چوڪنڊيءَ ۾ آهي. کانئس پوءِ سندس فرزند سيد ابراهيم سندس سجاده نشين ٿيو. سيد يوسف کان شاه ڪريم جي فيض پرائڻ جو ذڪر اچي چڪو آهي.

فصل ٽيون

بيان العارفين ۾ آيل سنڌ جا

شهر ۽ ڀرڳڻا

عربن جي فتح کان اڳ، سنڌ تمام وسيع هئي، موجوده سنڌ کان سواءِ پنجاب، بلوچستان، ۽ ڪشمير جو ڪجهه حصو به منجهس اچي ٿي ويو. راءِ گهراڻي جي وقت اڀرندي جي حد ڪشمير ۽ قنوج، الهندي جي مڪران، ديبل ۽ سمنڊ، اتر جي قنڌار، سيستان ۽ سليمان جبل ۽ ڏکڻ جي سورت بندر هئي. ان زماني جي گاديءَ جو هنڌ ”اروڙ“ هو، ۽ ملڪ ۾ چار وڏا قلعو هئا. انهن ۾ حاڪم رهندا هئا، جي آسپاس جي ملڪ تي حڪومت ڪندا هئا. يعني عظيم سنڌ چئن وڏن حصن ۾ ورهايل هئي. ملتان جو صوبو، ته مغلن جي حڪومت زماني تائين سنڌ سان شامل هو. ائين اڪبريءَ ۾ سنڌ جون هيٺيون سرڪاريون ڏيڪاريون آهن، ۽ انهن جا هيٺين طرح جدا جدا محل يا تعلقا ائين اڪبري ۽ تحفة الڪرام ۾ ڏيڪاريون آهن؛

- ۱- ملتان- ملتان، اڄ، مٺو، ماٿيلو، سيٽپور
- ۲- بکر- بکر، اڀاوڙو، الور، درٻيلو، سيوي وغيره- ڪل ۱۲
- ۳- سيوستان- سيوستان، ڀاٽ، باغبان، ڪاهان، لاکاٽ، لڪي، دشت باران وغيره- ڪل ۹
- ۴- ڇاچڪان- ڇاچڪان، جون، بدين، ونگو، ولهار، ڪوچو، تلهار، ڀراڻ وغيره، ڪل ۱۱ محل
- ۵- ڇاڪر هاله يا هاله ڪنڊي- ڀاٽوٺ، خانوٺ (کانوٺ) ڀٽ، غازيپور، جهيجا، ڪيمر، انڙپور، نيرون ڪوٽ (حيدرآباد)
- ۶- ٺٽو- ٺٽو، لاهري بندر، بٺورو، بهرامپور، ڪڪرالو، ساڪرو وغيره ڪل ۱۸ محل

۷- نصرپور- نصرپور، عمر ڪوٽ، ستيار، پليجار وغيره ڪل ۷ محل
 ”ملتان جي سرڪار“ مان ”ماٿيلو“ تعلقو هينئر گهوٽڪي ضلعي ۾ آهي، بکر سرڪار ۾ سکر، خيرپور ۽ جيڪب آباد ضلعا، بلوچستان جو ڪجهه

حصو، ۽ نواب شاہ جو حصو اچي ٿي ويا. سيوستان سرڪار ۾ لاڙڪاڻو ۽ دادو ضلعو، ۽ ٺٽي ضلعي جو ڀاڱو اچي ٿي ويا. ڇاچڪان سرڪار ۾ حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا. هالا ڪنڊي سرڪار ۾ حيدرآباد، دادو ۽ نواب شاہ ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا. ٺٽو سرڪار ۾ هائوڪو ٺٽو ضلعو اچي ٿي ويو. ”نصريپور“ سرڪار ۾ سانگهڙ ضلعو، ٿرپارڪر ۽ نواب شاہ ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا.

بيان العارفين ۾ هيٺين پرڳڻن جا نالا آيل آهن: بنورو، بهرامپور، جوڻ، ڊرڪ، ستيار، سيوستان، گرھڙ ننڍو، گرھڙ وڏو، لنڊ، نصريپور، نيرون ڪوٽ، هالا ڪنڊي، بنورو، بهرامپور ۽ انهن مان ڪجهه ٺٽي سرڪار جا علائقا هئا. ”جوڻ، ڇاچڪان سرڪار جو علائقو هو. ستيار، نصريپور سرڪار جو علائقو هو. سيوستان سرڪار به هتي ته علائقو به هو. نصريپور، سرڪار به هتي ته علائقو به هو. نيرون ڪوٽ ۽ هالا ڪنڊي، هالا ڪنڊي سرڪار جا علائقا هئا. گرھڙ ننڍو، گرھڙ وڏو ۽ لنڊ ۽ غالباً ڇاچڪان سرڪار جا تعلقا هئا. انهن پرڳڻن مان جن شهرن جا نالا بيان العارفين ۾ آيل آهن، انهن جو مختصر تعارف هيٺ ڏجي ٿو.

اڀار: بنوري پرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو، جنهن تي اهو نالو اتي رهندڙ اڀارن قوم جي نالي پٺيان پيو.

اڙسڙي: پرڳڻي ”گرھڙ ننڍو“ جو هڪ ڳوٺ هو.

اگهم: پرڳڻي ”نيرون ڪوٽ“ جو هڪ ڳوٺ، جنهن تي اهو نالو اگهم لوهاڻي جي نالي پٺيان پيو.

انڙپو: هالا ڪنڊي پرڳڻي جو ڳوٺ، جو سمي حاڪم ڄام انڙ ٻڌايو. ڄام انڙ پهريون سمون حاڪم هو، جو سومرن جي زور ختم ٿيڻ کان پوءِ ڄام جو لقب اختيار ڪري ۷۵۲ھ ۾ سنڌ جي ڪجهه حصي تي قابض ٿيو. ان مان معلوم ٿئي ٿو، ته انڙپور ۷۵۲ھ ۾ ٻڌو ويو، مخدوم ساهڙ لنڄار هن ڳوٺ ۾ رهندو هو. هيٺ به هي ڳوٺ درياھ جي ساڄي ڪناري تي دادو ضلعي ۾ موجود آهي. جيئن ته درياھ جي بلڪل ڪناري تي آهي. تنهن ڪري درياھ

هر سال هن شهر ۾ ٻوڏ ڪري ٿو. تحفة الڪرام ۾ به آيو آهي، ته تازو درياه سندس سموري زمين پاڻي ويو آهي. ۹۹۸ھ (۱۰۸۹ع) ۾ خانخانان اڪبر جو سپه سالار سنڌ تي ڪاهي آيو. لکيءَ وٽ، مرزا جاني بيگ، سنڌ جي خود مختار حاڪم سان سندس لڙائي ٿي. جاني بيگ، ڀڄي اٿرپور ۾ آيو، ۽ يڪدم هڪڙو پھڻن جو قلعو ٺهرائي پناهه وٺي ويهي رهيو. خانخانان ڪاهي اچي ان کي گهيرو ڪيو. زوردار لڙائي لڳي. آخر صلح ٿيو، خانخانان سن ويو ۽ جاني بيگ ٺٽي ويو.

بگهاڙ: ٺٽي جي هيٺان درياه شاخون ڪري وڃي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. انهن مان هڪ جو نالو بگهاڙ آهي، جنهن تي ”بگهاڙ“ نالي ڳوٺ آباد هو.

ننڍو: سنڌ جو مشهور شهر ٺٽو، اڄ هڪ ننڍو شهر آهي، پر ڪو وقت هو، جو هي هڪ عظيم شهر هو، ۽ علم ۽ فضل ۽ تجارت ۽ حڪومت جي لحاظ کان عظيم اسلامي شهرن قرطبه ۽ بغداد سان ڪلهو هنيون بيٺو هو. ڪيترو وقت سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هو، جنهن ڪري ڌارين جي ٻريءَ نظر جو هميشه شڪار ٿيندو رهيو. تحفة الڪرام (ص ۱۸۵) جي لکڻي موجب: ڄام نظام الدين هي شهر ۹۰۰ هـ ۾ ٺهرايو، پر تاريخن مان معلوم ٿئي ٿو، ته ٺٽو ان کان به اڳ آباد هو. خود تحفة الڪرام جي صاحب به ان حقيقت جي هڪ هنڌ تصديق ڪئي آهي. لکي ٿو، ”محمد تغلق ٺٽي ۾ ۷۵۱ هـ ۾ آيو“ (ص ۲۴). نه فقط سمن جي ڏينهن ۾، پر سومرن جي ڏينهن ۾ به ٺٽي جو ذڪر آندو اٿس. لکيو اٿس: جڏهن ”خسرو، علاؤالدين جي پٽ قطب الدين کي ماراڻي دهليءَ جي تخت تي ويٺو، تڏهن سومرا بغاوت ڪري ٺٽي تي، متصرف ٿي ويٺا.“ (ص ۲۴) البت ايترو ضرور هوندو، ته ڄام نظام الدين، هن کي نئينءَ طرح آباد ڪري، گاديءَ جو هنڌ بنايو هوندو.

هن شهر تي انهيءَ نالي پوڻ بابت تحفة الڪرام جي صاحب لکيو آهي: ”تهه، تهه.“ يعني ”هيٺاهين، هيٺاهين“ مان ”ٺٽو“ لفظ جڙيو. ان مان معلوم ٿئي ٿو، ته هي شهر ڪيترا دفعا هڪ ٻي مٿان آباد ٿيندو رهيو آهي. ٻي روايت آهي، ته ٺٽو، ٺٽ مان بنيو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ماڻهن جي گڏ ٿيڻ جي جاءِ.“

هن شهر جي ڀرسان مڪلي ٽڪري آهي، جنهن تي بي انداز بزرگ، عالم، فاضل، حاڪم وغيره مدفون آهن.

پليجا: نصرپور ڀرڳڻي ۾، نصرپور جي ويجهو هڪ ڳوٺ هو. (۱)

پپواو: ”گرهڙ وڏو“ ڀرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

ڄوڻ: قديم زماني جو مشهور شهر هو، ۽ جوڻ ڀرڳڻي جي گاديءَ جو هنڌ هو. مغل دور ۾ ڇاچڪان، سرڪاري جو مشهور شهر هو (۲) باغن، ميون، نهرن ۽ واپار کان سڄي سنڌ ۾ ممتاز هو. واپار جون وڏيون وڏيون ڪوٺيون منجهس هونديون هيون، ۽ پري پري کان واپاري واپار لاءِ ايندا هئا. ڀاڄ وقت، همايون جڏهن هن شهر وٽان لنگهيو، تڏهن شهر جي باغات جي وچ ۾ ڪجهه وقت ڪئمپ هڻي ويهي رهيو، ڇاڪاڻ جو فرحت بخش نظارن کان ڏاڍو متاثر ٿيو. (۳)

اڪبر جي ڏينهن ۾ جڏهن سندس سپهه سالار خانخانا سنڌ تي حملو ڪيو، ته ان جو لشڪر به جوڻ وٽان لنگهيو هو.

ڇانيه: هالا ڀرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

دانوڻو: ڊرڪ ڀرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو. (۴)

دٻي: بنوري ڀرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو. (۵)

دڙو: جن ڀرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

ڊرڪ: ڊرڪ ڀرڳڻي جي گاديءَ جو هنڌ هو. سومرن جو قديم تخت گاه. محمد طور به هن ڀرڳڻي ۾ هو. (۶)

ڏنڊي: ”ستيار“ ڀرڳڻي جو هڪ مشهور ڳوٺ هو. (۷)

راڻوٽ يا راهوٽ: بنوري تعلقي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. مخدوم صدرالدين سندس پٽ مولانا ضياءُ الدين ۽ شيخ عبداللطيف، هن ڳوٺ ۾ زبردست عالم ۽ فاضل ٿي گذريا آهن. (۸)

(۱) شاہ کریمر بلڙيءَ واري جو کلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو۔ سال ۱۹۳۷ع ص ۲۳

(۲) تحفۃ الکرام سنڌي ترجمو، ص ۴۰۹ (۳) ايضاً، ص ۱۶۱۔ مصومي، ص ۲۱۳

(۴) ايضاً، ص ۴۳۰ (۵) ايضاً، ص ۴۳۰

(۶) ايضاً، ص ۱۲۰ (۷) ايضاً، ص ۴۵۰

(۸) ايضاً، ص ۳۳۰

رڪن پورو: نيرون ڪوٽ پرڳڻي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ ۽ شيخ ريحان جهنگليءَ جو مسڪن هو. تحفة الڪرام جي روايت آهي ته: حضرت غوث بهاوالحق ملتانيءَ جي پوٽي شيخ رڪن الدين جي اچڻ جي ڪري هن شهر تي اهو نالو پيو. (۱) ۽ شيخ ريحان جا پٽ شيخ قطب ۽ شيخ دودو اهل الله ٿي گذريا آهن. شيخ دودو کي شهادت نصيب ٿي. ان موقعي تي حضرت قلندر شهباز عذر خواهيءَ لاءِ آيو هو. (۲)

سن: سيوستان پرڳڻي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. هينئر دادو ضلعي ۾ آهي. ڄام خيرالدين بن ڄام تماچي جي ڏينهن ۾ فيروز تغلق سنڌ تي ڪاهي آيو هو. ڄام ساڻس مهاڏو ڏيئي، واپس وڻڻ تي مجبور ڪيو هو. هڪ ڀيري ڄام سن تائين سندس تماقب ڪيو هو. (۳) سن جي ڀرسان هڪ وڏي نئن آهي، جيڪا سنڌو درياءَ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. ان کي ”سن“ سڏيو وڃي ٿو. سنڌ جو مشهور ۽ منفرد قلعو ”رني ڪوٽ“ سن کان ٿورو پريان جبلن ۾ آهي. هتي مخدوم بلال جي وڏي خليفي سيد حيدر جي مزار آهي، جيڪو مٽياري سيدن جي خاندان مان هو، جنهن مان شاه ڪريم بلڙيءَ وارو به هو. مشهور سياستدان ۽ اهل قلم محترم جي. ايم. سيد، سيد حيدر جي اولاد مان آهي.

سونڊا: تحفة الڪرام جي روايت کي نئين موجب: هت هڪ ڪامل فقير رهندو هو، جنهن کي سر ”سونڊر“ ڏاڍو وڻندو هو. انهي ڪري هي هنڌ انهي راڳ جي نالي سان مشهور ٿي ويو. ڄام تماچيءَ هن شهر کي نئين سر اڏايو، پر نالو اهوئي ڏنائينس. عوام جي زبان تي ”سونڊر“ مان ”سونڊا“ مشهور ٿي ويو. (۴)

وڌيڪ لکيو اٿس: هن ڳوٺ جي ويجهو قديم زماني ۾ ”هير ڪوٽ“ نالي پراڻو قلعو هوندو هو، جو پوءِ هندن جو تيرت گاه بنيو. هن ڳوٺ جي ڀرسان هڪ ٽڪر مان پاڻي سمندو هو. ان جي هيٺان هڪ قدرتي چشمو هو، جنهن کي ”جهڙ“ چيو ويندو هو. هندن پوڄا لاءِ اتي هڪ پٿر کوڙيو هو. (۵)

قديم زماني ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. ڄام تماچي ۽ نوريءَ واري ڪيجهر ڍنڍ به هن ڳوٺ جي ويجهو آهي. (۶) هتي ڪيترائي بزرگ ۽ ولي ٿي

(۱) تحفة الڪرام، ص ۴۴۵ (۲) ايضاً، ص ۴۴۶

(۲) تاريخ مصومي، ص ۷۹- تحفته الڪرام، ص ۱۲۶

(۳) تحفته الڪرام، ص ۴۵۴ (۵) ايضاً (۶) ايضاً ۴۵۵

گذريا آهن. مخدوم رمضان ويداني، مخدوم ملا آري، سندس پٽ مخدوم ملا با يزيد، ۽ ان جو پٽ ملا ابوبڪر ۽ ان جي اولاد مان ملا نارو هن ڳوٺ ۾ آرامي آهن. (۱)

سيد پورو: بهرام پور پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

ڪڪرالو: سمنڊ جي ڪناري سان لاڳيتي هڪ سرزمين جو نالو ڪڪرالو هو. ان علائقي جي گاديءَ جو هنڌ شهر ”ڪڪرالو“ هو. پهرائين سنڌ جي حڪومت جي حدن ۾ هو. پر پوءِ ڪجهه وقت ڪڇ جي سمن ڄامن جي هٿ هيٺ رهيو. (۲) ترخان دور ۾ ڄام ”ڏيسر“ هتي جو حاڪم هو. جان بابا، جڏهن مرزا باقي کان شڪست کاڌي، تڏهن ڄام مهر ڄام ڏيسر وٽ مدد لاءِ ويو، پر نااميد ٿي موٽيو، (۳) مرزا غازي بيگ ترخان جي ڏينهن ۾ ڄام ڏيسر جي پٽ ڄام هالي، مرزا جي ڪنهن جاگيردار کي سندس حدن اندر قتل ڪرائي ڇڏيو. وير وٺڻ لاءِ مرزا مٿس حملو ڪيو. ڄام جو مائٽ ڄام دائود غداري ڪري، مرزا جي لشڪر جو سونهون ٿيو، جنهن ڪري ڄام هالي کي شڪست ملي، ان کان پوءِ مرزا ڪڪرالي کي تن حصن ۾ ورهائي، هڪ حصو دائود کي ڏنو، ۽ باقي ٻه حصا خالص ڪري ڇڏيا. (۴)

مغل گورنرن جي ڏينهن ۾ به ڪڪرالي جي ڄامن بغاوت ڪئي هئي. گورنر ”شريف“ جي ڏينهن ۾ هنن مغل لشڪر جي بازار تي حملو ڪيو هو. نواب امير خان جڏهن سنه ۱۰۲۷ھ ۾ نٽي جو گورنر ٿيو، ته هن ڪڪرالي جي ڄام کي شڪست ڏني. (۵)

ميان نور محمد ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ به ڪڪرالي جي ڄام بغاوت ڪئي. ڌريجا علائقي جو حاڪم راڻو اڃال ۽ ڪڪرالي جو ڄام، ميان جي لشڪر جي مقابلي ۾ سامونڊي آرماڙ، درياءَ اندر گهيري آيا. انهي ڪري پاڻيءَ توڙي خشڪيءَ تي ڪيتريون جنگيون لڳيون. آخر ميان جي لشڪر هتان کين شڪست آڻي. (۶) آخر ميان جي سپهه سالار شيخ شڪرالله سنه

(۱) تحفته الڪرام، ص ۴۵۵ (۲) ايضاً، ص ۴۲۷

(۲) تحفته الڪرام، ص ۱۷۱ (۴) ايضاً ص ۲۰۵

(۵) ايضاً، ص ۲۲۱

۱۱۵۷ھ ۾ ڪڪرالي جي ڄام هوتيءَ کي ختم ڪري، سندس جاءِ تي ڄام ”موهر“ کي مقرر ڪيو. (۱) محمد مراد ملقب بہ سربلند خان جي ڏينهن ۾ ڪڪرالي جي ڄام جي بغاوت وري منهن ڪڍيو، پر ان کي ڪڇيلو ويو ۽ ڄام کي ڪودارته کان ايري ڏانهن ڀڄائي ڪڍيو ويو. (۲) ميان غلام شاه ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ ڄام ”ڏيسر“ ڪڪرالي جي حڪومت هٿ ڪري ويو، ڇاڪاڻ جو هن ميان سان وفادار ٿي رهڻ جو انجام ڪيو هو، پر پوءِ هن بغاوت ڪئي، جنهن ڪري ميان پاران محمد صديق ڏيسر ۽ ٻين اميرن کي شڪست ڏئي ۷ صفر ۱۱۷۴ھ تي قلعي مان ڪڍي، ڪڇ ڏانهن ملڪ بدر ڪيو. سندس پٽ ”مردور“ ميان کي ميان جي خدمت ۾ رهايو ويو. (۳) اهڙيءَ طرح ميان غلام شاه ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ هي علائقو سنڌ جي حاڪم جي هٿ هيٺ ٿيو.

هن سرزمين ۾ ڪيترائي بزرگ ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: درويش صالح، پير لاکو، شيخ اسماعيل، شيخ راڄن، شيخ مغل بين، شيخ ابڙو هالاڻي، پير ڪجريو، شيخ لال، مخدوم جلال محمد، قاضي، قطب الدين وغيره. (۴) پير لاکي بابت آيو آهي، ته سندس مزار تي جيڪڏهن ڪو ڪوڙو قسم ڪڻندو هو، ته رت ٿي ڇڙندو هو. شاه ڪريم سندس مزار تي اچي چيو هو: اي لاکا! ماڻهن حياتيءَ ۾ شوخي ۽ ڪاوڙ ڇڏي ڏني، پر تون مرڻ کان پوءِ به نه ٿو ڇڏين” ان کان پوءِ اها ڳالهه بند ٿي ويئي. (۵)

ڳاھوٽ: بنوري پرڳڻي جو مشهور ڳوٺ هو. ”حسن سھتو“ هتي ڪامل ولي ٿي گذريو آهي. (۶)

نارو: نئي جي ڀرسان هڪ قديم ڳوٺ هو. (۷)

ناياھو: نيرن ڪوٽ پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو. درويش ”بادو“ هتي اهل الله ٿي گذريو آهي. مخدوم نوح جو همعصر هو. (۸)

(۱) تحفۃ الڪرام، ص ۲۷۰

(۲) ايضاً ص ۲۷۴

(۳) ايضاً ص ۸۰-۲۷۹

(۴) ايضاً ص ۲۲۱

(۵) ايضاً ص ۴۲۷ (۶) ايضاً، ص ۴۲۵ (۷) ايضاً، ص ۲۲۱ (۸) ايضاً ص، ۴۴۵

نصري پور:

سلطان فيروز سنہ ۷۵۱ھ ۾ ”نصر“ نالي هڪ امير کي درياءَ جي ڪناري تي هڪ قلعي اڏڻ جو حڪم ڏنو. اهڙيءَ طرح هي شهر آباد ٿي نصري پور جي نالي سان مشهور ٿيو. درياءَ جي ڪناري تي هجڻ ۽ باغن جي گهڻائيءَ جي سبب شهر هڪ خوبصورت ۽ وڻندڙ تفريح گاه ٿي پيو. (۱)

شاھ بيگ جي وفات کان پوءِ سندس پٽ شاھ حسن نصري پور ۾ تخت نشين ٿيو. (۲) مرزا غازي بيگ ترخان جي ڏينهن ۾ جڏهن ابوالقاسم سلطان باغي ٿيو، تڏهن مرزا نصري پور وٽ ساڻس مقابلو ڪيو. ترخاني سردارن ساري سنڌ مان هن سرزمين کي پنهنجي رهائش گاه لاءِ پسند ڪيو. (۳)

شهر جي سرسبزي جو دارومدار درياه تي هو. انهيءَ ڪري جڏهن درياه رخ ڦيرايو، ته شهر جو اوج گهٽجي ويو. تحفة الڪرام جو بيان آهي، ته ڪجهه سالن کان درياه انهيءَ پاسي (نصري پور جي پاسي) کان رخ ڦيرايو آهي، جنهن ڪري اتي جا باغات ويران ٿي ويا آهن، ۽ باغن جي جاءِ تي ڪلر پيو پسجي (۴)

هن سرزمين کي ئي عالم، فاضل ۽ بزرگ پيدا ڪيا آهن. شاھ لطيف جو وڏو معاصر ۽ سنڌي زبان جو اعليٰ درجي جو شاعر شاھ عنات رضوي هتان جو هو. ويجهڙائي واري دور ۾ هتي ”مصري شاه“ سنڌي ڪافيءَ جو باڪمال شاعر ٿي گذريو آهي. انهن کان سواءِ ٻيا به ڪيترائي عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: قاضي خيرالدين، شيخ محمد و عرف شاه سيستان قادري، شاه هاشم رضوي وغيره (۵)

نصري پور: بنوري پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو. (۶)

نيرون ڪوٽ: قديم زماني ۾ سنڌ جي هڪ راجا ”نيرون“ نالي هي شهر ٻڌايو. (۷) فتحنامي عرف چچ نامي موجب: نيرون ڪوٽ ڇهين صدي عيسوي ڌاري راءِ گهراڻي جي حڪومت ۾ برهمڻ آباد جي گورنر جي هٿ هيٺ هو ۽

(۱) تحفته الڪرام، ص ۲۹۴

(۲) ايضاً ص ۱۴۱ (۳) ايضاً ۳۹۴ (۴) ايضاً ص ۲۹۴

(۵) ايضاً ص ۲۹۴ کان ۳۰۲

(۶) ايضاً، ص ۲۲۵

منجس قلعو هو. (۱) ان مان معلوم ٿئي ٿو، نيرون ڪوٽ قديم زماني کان آباد هو. محمد بن قاسم جي فتح وقت، يعني اٺين صدي عيسوي جي ضرورات ۾ به هتي قلعو هو. محمد بن قاسم جڏهن ديبل فتح ڪري اڳتي وڌيو ته نيرون ڪوٽ وٽ پهتو. نيرون ڪوٽ جو حاڪم ٻڌ ڌرم جو پوئلڳ پندرڪو شمڻي هو. هن اڳ ۾ ئي حجاج بن يوسف سان خط و ڪتابت ڪري، امان جو پروانو حاصل ڪيو هو. جڏهن محمد بن قاسم نيرون ڪوٽ پهتو، ته نيرون ڪوٽ جي حاڪم امان جو پروانو موڪلي، ساڻس صلح ڪيو، قلعي جا دروازا کولرائين ۽ محمد بن قاسم جو آڌر ڀاءُ ڪري کيس وفاداريءَ جو يقين ڏيارين. (۲) محمد بن قاسم کيس سرويءَ پهرائي عزت بخشي، ۽ مٿس گهڻيون مهربانيون ڪيون. ان کان پوءِ محمد بن قاسم قلعي ۾ مسجد ٺهرائي (۳)

ڏهين صديءَ عيسويءَ جي عرب سياحن، جهڙوڪ: اصطخري، ابن حوقل ۽ مقدسيءَ جو بيان آهي، ته نيرون ڪوٽ جو قلعو ديبل کان منصوره جي شاهي رستي جي وچ ڌاري واقع هو، پر البت منصوره کي ويجهو هو. ارغونن ۽ ترخانن جي دور ۾ يعني ۱۶ ۽ ۱۷ صدي عيسوي ۾ ”نيرون ڪوٽ“ ڏانهن اشارا ملن ٿا. (۴) ڪلهوڙن جي دور تائين هي هڪ ننڍو ڳوٺ وڃي بچيو هو، تان جو ميان غلام شاه ڪلهوڙي ۱۱۸۲ھ برابر ۱۷۶۹ع ۾ قديم قلعي جي مٿان نئين قلعي ٻڌائڻ جو ڪم شروع ڪيو. ميان نئين قلعي تي نئون نالو رکيو: ”حيدرآباد، ۽ پنهنجو رهڻ جو هنڌ بنايو. اهڙيءَ طرح سان ڪلهوڙن جي زماني ۾ نيرون ڪوٽ، نئين روپ ۽ نئين نالي حيدرآباد سان سنڌ جي گادي جو هنڌ بنيو. ميرن جي دور ۾ به گاديءَ جو هنڌ هو. انگريزن، ڪراچيءَ کي گادي بنايو، پر حيدرآباد جي حيثيت به قائم رهندي آئي.

ونگو: ڇاچڪن جي سرڪار کان مٿي، هڪ جهونو ۽ معروف ڳوٺ هو، ۽ هڪ الڳ سرزمين هئي. درويش چرڪس ولد ”ڏنو“ سرڪي هتي جو مشهور اهل الله ٿي گذريو آهي.

(۱) فتح نامہ عرف چچ نامہ، سنڌي ترجمو: مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ - سال ۱۹۵۳ع، ص ۲۱-۲۲ (۲) ايضاً ص ۱۸۸ (۳) فتح نامہ عرف چچ نامہ: سنڌي ترجمو مخدوم امير احمد - سال ۱۹۵۴ع ص ۱۸۸ (۴) ايضاً ص ۱۸۸

هالا ڪنڊي: هالا سنڌ جي هڪ قديم قوم جو نالو آهي، جيڪا هن سرزمين ۾ رهندي هئي. ڪنڊ جي معنيٰ آهي: تلاءُ. هاڻوڪن پراڻن هالن جي ڀرسان هڪ تلاءُ هو، جنهن جي ڀرسان هالا قوم پنهنجي رهڻ لاءِ ڳوٺ ٻڌايو انهيءَ ڪري ڳوٺ تي نالو پيو ”هالا ڪنڊي“. ان ڳوٺ جي بلڪل لڳ ”ٽوڙي“ نالي ڳوٺ هو، جتي حضرت مخدوم نوح جا وڏا اچي رهيا هئا. مخدوم نوح به ان ڳوٺ ۾ ئي تولد ٿيو. هالا نوان مخدوم نوح جي اولاد مان مخدوم مير محمد ۱۱۴۰ هـ ۾ ٻڌايو، ڇاڪاڻ جو هالن پراڻن کي ٻوڏ جو خطرو هو. ٻوڏ جي خطري جي ڪري مخدوم مير محمد پنهنجي بزرگن جي جسم مطهر جون صندوقون کڻائي اچي نئين شهر ۾ مدفون ڪرايون، جتي مخدوم نوح جي فرزند مخدوم حامد جو مقبرو اڳ ئي موجود هو. نئين شهر تي ”مرتضيٰ آباد“ نالو رکيو ويو، پر جيئن ته هي شهر ”هالا“ جو بدل هو، تنهن ڪري هن تي عام نالو ”هالا نوان“ ۽ پراڻي شهر تي ”هالا پراڻا“ مشهور ٿي ويو. حضرت مخدوم نوح جولاش مبارڪ ۱۲۵۰ هـ مطابق ۱۷۹۰ع ۾ نون هالن ۾ آڻي مدفون ڪيو ويو. موجوده مقبرو سندس اولاد مان پير محمد زمان ٺهرائڻ شروع ڪيو ۽ مير فتح علي خان ٽالپر مڪمل ڪرايو. حضرت مخدوم نوح جي مقبري لڳ مخدوم پير محمد جو مقبرو آهي، جيڪو پڻ مير فتح علي خان ٽالپر ۱۷۹۵ع ۾ ٺهرايو. ڀرسان واري مسجد ۱۲۲۲ هـ ۾ مير ڪرم علي خان ٽالپر جوڙائي. پراڻا هالا، نون هالن جي ڏيڍ ميل اولهه ۾ آهن.

هٽوئي: ٻنوري پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

بيان العارفين ۾ آيل درياهن جا نالا

پراڻ: ٻه پراڻ هئا: الهندو پراڻ ۽ اڀرندو پراڻ. هي شاخون مهراڻ (سندو درياه) مان نڪري، هاڪڙي درياه ۾ پونديون هيون، جنهن جو نالو ماموئي جي بيتن ۾ آيل آهي. (۱)

هاڪڙو قديم زماني ۾ اڀرندي، پنجاب، اتر راجپوتانا ۽ ٿرپارڪر ضلعي کي آباد ڪندو هو. هاڪڙي جو ٻيو نالو ”وهندو“ به هو. هي، سندو درياه کان جدا درياه هو، ۽ ”انباله“ کان مٿان هماليه جي شاخن ”سيوالڪ“ جبلن مان نڪري، اڀرندي پنجاب، بيهڪانير ۽ سنڌ جي اڀرندي حصي کي پنهنجن شاخن وسيلي آباد ڪندو هو، ۽ لڪپت ڪوريءَ جي نار ۾ ڇوڙ ڪندو هو. هندن جي ڏند ڪٿائن موجب: هاڪڙو، سر سوتي، دروشاد تي ننڍيون مهاڀارت جي زماني ۾ يعني ۱۴۰۰ ق سڪي ويئون. پر هاڪڙي جون ڪي شاخون عربن جي زماني تائين موجود هيون، جن کي سندو درياه مان پاڻي ملندو هو. هاڪڙي جي ويران ٿيڻ ڪري، ٿر ”ٻر“ ٿي ويو. موجوده سکر بئراج جو واھ ”اڀرندو نارو“ هاڪڙي جي قديم پيٽ مان وهي رهيو آهي. قتل هاڪڙي جا آثار سکر، خيرپور ۽ ٿرپارڪر ضلعي ۾ اڄ به موجود آهن. اتريون ۽ الهندو پراڻ، سندو درياه مان نڪري ونگاه جي اتر ۽ ڏکڻ ۾ هاڪڙي ۾ ڇوڙ ڪندا هئا. اترئين پراڻ جي ساڄي ڪپ تي ونگاه، سنڌري، علي بندر، ۽ الهندي پراڻ تي سومرن جو پهريون تخت گاه ”ٿري“ اگهمائي، ۽ ”يرڪ“ جا وڏا شهر هئا. انهن شاخن ۽ خود هاڪڙي جي ذريعي سنڌ جي شهرن جو ڪڇ جي بندرن لڪپت، ڪوٽيشور ۽ نارائڻ سر سان واپار هلندو هو. پراڻ ۾ ڪلهوڙن جي زماني تائين ڪجهه قدر پاڻي موجود هو. ۱۷۶۲ع ۾ ميان غلام شاه ڪلهوڙي ڪڇ جي راءِ کان سنڌري، بستا ۽ لڪپت جا بندر فتح ڪري، ٿر کي آباد ڪرڻ لاءِ ”موري“ وٽ پراڻ کي بند ڏياريو هو، جو ۱۸۱۹ع جي زلزلي ۾ ڊهي ويو. پراڻ جا قتل آثار اڄ به ٿرپارڪر ضلعي ۾

(۱) هاڪ وهندو هاڪڙو، ڀڄندي ٻنڌڙا روڙ.

ٻه مڇي ۽ لوڙم، سمين ويندي سوکڙي

موجود آهن.

وین: ٻنهي پراڻن جي الهندي ۾ ”ريڻ نالي هڪ وڏي شاخ هئي، جا سندنو درياه مان نڪري، موجوده سکر، گهوٽڪي، حيدرآباد، سانگهڙ ۽ ٿر ضلعن مان وهي ڪڇ جي رڻ ۾ ختم ٿيندي هئي. هن شاخ تي جوڻ ۽ فتح ٻڙڻ جا شهر هئا، جي باغات ۽ سرسبزيءَ کان مشهور هئا. ارغونن جي زماني تائين پراڻ ۽ ريڻ وارين شاخن ۾ پاڻي ڄام هوندو هو، جنهن ڪري ”ڇاچڪان“ جو علائقو زرخيزيءَ کان مشهور هو، شاه حسن ارغون هي علائقو، همايون کي ڏيڻو ڪيو هو، جڏهن همايون سنڌ ۾ آيو هو. انهن شاخن ۾ پاڻي ايترو جهجهو هوندو هو، جو ”سندري“ قلعي جي پسگردائيءَ ۾ سارين جي پوک ٿيندي هئي. آخر هن شاخن جو پاڻي سڪندو سڪندو، سڪجي ويو، ۽ ماموئي درويش جي هيءَ پيشنگوئي پوري نڪتي.

اچي ويجهما ماڙهئا، ننگر جي آڌار

پراڻا پرار، نوان مَآڏج نجھرا

سانگهڙو: هيءُ به هڪ شاخ هئي، جا سندنو درياءَ مان نڪري،

”هاڪڙو“ ۾ پوندي هئي. نصرپور جو شهر به هن شاخ تي هو.

شاهم کوریم جا بیت

(۱)

ان در سندی مڱڻي، اڳي ايءَ مَ هيرَ،
جئن ڊگها ڪري پيرَ، سڄيون راتيون سُمهينَ.

(۲)

تون چؤ الله هيڪڙو، وائي ٻي مَ سِڪَ،
سڄو اڪر من ۾، سوئي لڪو لڪَ.

(۳)

ڌڪين ذات پئو، هينئڙو لَهَ سنداڻ جئنَ،
سنپاري ڪي سڄئينَ، ورڃي تان نه وئو.

(۴)

(۱) چرئن جئنُ چت ڪري، سڱ سڀئي چنُ
جي پائين پريءَ مڙان، تہ مَتِ مَوجي ڳنُ.

(۵)

پريان سندي ڳالڙي، جيڪو ٻئي ڪري،
مَتِ مَوجي ڪن ڪري، تي ڪي جاب مَ ڏي.

(۶)

وائي ٻي مَ پِلَ، مروٺان، موران پڪڻا،
بلا، سندو سڄئينَ، هو هلاچو هلَ.

---

(۱) ٻي موقعي تي هيءَ ست هن طرح به چيائين:

”اٿي جُلُ چرئن جئنَ، سِڱ سڀئي چنُ.“

(۷)

مٽيون مٽڙي ڪانءِ، واڇا ڪجي وڇ پڻ،
جو تو سائر پائيو، سو هڙبو ئي ٺاه.

(۸)

هنيون ڏجي حبيب ڪي، لڳ ڳڏجن لوڪ،
ڪڏيون ۽ ڪروتون، اي پڻ سڳر ٿوڪ.

(۹)

وهاڻي ئي وڃ، تو نه سرندي تن ري،
تان سا وڃي پڇ، پئي جاڪاڻ پرين سي.

(۱۰)

جي جاڳندي من ۾، ستي پڻ سيني،
من پريان نئي، پڳهيو پاڻ ڳري.

(۱۱)

مٺ پيڙيائي پلي، جُه اڀتي ته واءِ،
جُه پڌر وڌي ڳالڙي، ته ڇڏي وڃي ساءِ،

(۱۲)

پاڻيھاري سڀ ڪا، جا سر گهڙو ڌري،
ڪا ليءِ سنڌي سڄي، ڪا پورهئي ڪاڻ پري.

(۱۳)

وڙ وڙي ته ڪوھ، پر وڙ نه وڙيوس،
ڪو چوندو ڪڏھن، ته اڳڻ اوندا هوس.

(۱۴)

پاڻيھاري سر بهڙو، جر تي پڪي جڻ،
اسان سڄڻ ٿئن، رهيو آهي روح ۾.

(۱۵)

اسین تِتان آئیون، جت گونبو ناہ،
وَجھون جی ویاہ، تہ پُئِ متھون لوئیون.

(۱۶)

پنجین درمین درم، کدیجی کی سَجھین،
تہ پُئِ توہین کِئتو، جی سو سرءِ کم.

(۱۷)

جی مون سَدَ کئا، پنیوران بہار تہی،
جی سی پریءِ سئا، تہ ہوند نہ وئا نِکری.

(۱۸)

وَر سا سچی ویژ، جتی سچن ہیکلو،
سو ماگوئی قیر، جتی کوژ کماڑوئین.

(۱۹)

جی تجریدا نِگئا، پینا یر تفرید،
کنین کڈھین تھی، ہنین ڈیازی عید.

(۲۰)

پنیوران بہ ٹوک، کہ نہ نئا پاٹ سین،
سِکٹ سپیرین سین، ہئو لاگاپوسین لوک.

(۲۱)

ونگا وَر پاہن، گھور اَبتی گھوئین،
سینگڑین پَر دِئو، وئا کچ چرن.

(۲۲)

نیہ نیابی نہ تھی، سَدَین سیئ نہ ہون،
کارین راتین رت قَرّا، جان جان نیئ نہ رُون.

(۲۳)

پيرين پاڻ وڃاء. پاڻ وڃائي هو لَه.
تُها ڌار نه سَپرين. مُه منجهين پاء.

(۲۴)

مجازي مَ مِتَ ڪر. اڪيون اِي مَ ڦير.
هاري حقيقتن جي. پڇي ٿين نه پير.

(۲۵)

اي مجازي ماء. جي تو پائيا سَپرين.
هاري حقيقي پري. ڪچو ڪوه تِئام.

(۲۶)

هي ڪَن ڳاڏهان وڪڻي. ڪن ڪي ٻئا ڳنڀ.
سندي پريان ڳالڙي. تِنين سين سَئج.

(۲۷)

ڪرها ڪامئا. جَرُ آلتو چو نه پيو ۽.
مون آن گهڻو سِڪارڻو. وِسا لڌو نه هو ۽.

(۲۸)

مُنتَ مَ مَنَ ويهه. اُپي اوسَرَڪِ اُس ۾.
تو سيئي سيئ ڪڻا. ڏور جنين جو ڏيهه.

(۲۹)

جي لياڪا لوڪ ڏون. جان جان سي نه لٽاء.
تان تان ٿئي نه ماء. پورو پَسَڻ پري سين.

(۳۰)

امڙ ڪو ڳهرو ۽. مُنهان ساڻڙو وڃي نِگڻو.
هنڙو ڏيئي وَتِ جِئَن. مون جِئَن تا نه ٻرو ۽.

(۳۱)

چوری پامَتِ بَجَہ سین، پَدَرِ ناهِ آرَتِ،
پیرین پاڻ لکائین، تہان پوءِ وَتِ.

(۳۲)

سِکان جی نہ سُنّین، پاراپا پریءِ جا،
سی ساٹی نہ بَجَہٹا، جی تین کی دینِ.

(۳۳)

گالِ او ہیکڑی، جا مون کالِ کُئی،
پینر کمرِ پُکُتُو، تیندی تان نہ ہئی.

(۳۴)

تند مرِ تاءِ کُتاءِ، بوڈِ چونی جی چَوِ،
جی پائین پری مژان، تہ دَوھنُونِ گنِ پاءِ.

(۳۵)

فکر کر قُرکِیین، ورِ ونگائی پاءِ،
جا تون اندر کاءِ، سا معلوم محبوب کی.

(۳۶)

کائیاریون کی کُن، عمر اچا کَپڑا؟
جینی جا تَرَنِ مرِ، ورِ تا ویں سَہَنِ.

(۳۷)

متارکا گَپَرُو، گرت نہ بدنِ گوڈِ،
آئیا اگنِ ہوڈِ، سِرُ دِئُو سَرُو پُئِنِ.

(۳۸)

جا تو گھیڑی گھت، ماکریاڑی مَچڑا،
اَن کندیءِ کیدی کیترا، نیئی پِچارِٹا پَتِ.

(۳۹)

ڏورا پسي ڏور، جي وئين وهرو ڪري،
ماڪرياري مچڙا، هند نه ودين هور.

(۴۰)

(۱) ڪنز قدوري ڪافيا، جي پڙهي پروڙئين سڀ،
ته ڪر منڊي ماڪوڙي، ڪوه ۾ پئي ڪچي آڀ

(۴۱)

جيڪي گهران م وڃ، جيڪي موٽ م سوهڻي
هيڪڙيائي هٿ ڪر، ٻيون پيري پڇ.

(۴۲)

سوئي هيڏاه، سوئي هوڏاه، سوئي من وسي،
تنهين سنڌي سوجهري، سوئي سو پسي.

(۴۳)

جي پڇا، سي نه منجهڻا، جي پڇن سي وير،
جو لکن منج ماڙوئين، سومکن منج ڪير.

(۴۴)

چاچر چڱيرن، گهور نه اچي گهاٽوئين،
اڪيون ائين سنڌيون، ڪڏا ڪرون پڇن.

(۴۵)

هنج تنهين هوءَ، اوني ۾ اوڙاه جو،
اي کانپرو ڪوءَ، جو چاچر ۾ چيرون ڪري.

---

(۱) هي بيت مضمون، سٽ ۽ تسلسل جي لحاظ کان قاضي قاضن جو معلوم نٿي
ٿو. البت قاضي قاضن جي بيتن ۾ نه ڏٺو ويو آهي.

(۴۶)

جي اترَ جي لاه، سڄڻ سڀ پرڪڻا،
ري پاڄي گئڻي، سڀر ٻري نه باه.

(۴۷)

قرب ۽ ڪبرياءَ، ماءِ ملاقي نه ٿئي،
صوفيءَ جو صلح ۾، پورو اِي پرياءَ.

(۴۸)

سڄڻ جان سَهو، ته ڪر روح رڄنديون،
سندو ڪاٺ ڪَهو، پُٽوئي پَر سهي.

(۴۹)

پَر ۾ پڇي پريءَ کي، پَسجي پَرڏيه،
جتي ساڄن سڄي، ساه کي سو ساڙيه.

(۵۰)

سَدَ نه سلامي ٿا، وِهيءَ نه وِڙا جي
هاڻي تَنِين کي، ناهِ ماڳُ ملير ۾.

(۵۱)

پاڻيءَ اتي جهوپڙا، مورڪَ اڃَ مرن،
دانهون ڪن مَنَ جڻ، دَمَ ته سڃاڻن.

(۵۲)

سوئي صلح سڄڻين، سوئي قوڙائون،
والله خيرالماڪرين، اِي هِي ميڙائون.

(۵۳)

ڪاڪ وڻن ساڻ، اوڻيين نه اورڳي،
جي ڪن هُون گهڻا، ته به راڻا توءَ رڻدا وڻا.

(۵۴)

جاڳي جاڳي سسئي، جان هيڃا هت وڌاءِ،
تان سڃي سڃي پريءَ ري، پُٺو پُٺرِ نام،
نڪرندي چُٽاءِ، گهوڙا گهر نه سپرين.

(۵۵)

مورڪَ مورِ نه بُجهڻا، هيڏا هوڏا ڪن،
ڪَٽرُ جن اکين ۾، سي ڪي پري مڙن.

(۵۶)

ساڪڻو ساڻي ڪن، سَڀريان جي ڳالڙي،
هيڪڙائي سڪڻا، ٻي نه اجهي تن.

(۵۷)

پنندي پرين سين، ويلا ڪندي وت،
ڪو پائيندءَ مانئون، ڪو پائيندءَ ڀت و.

(۵۸)

ڏوھ نه ڏَمَڻوءَ، ڏٺو جي ڏاتار موھ،
ماڻڪين هت پري، پاڻا آڏو اَسَڻوءَ.

(۵۹)

متو واهڻ ڪن ڪري، سنڀولين ساڄ،
پري نه پڻا پڻ ۽، مون پائيندي واجھ.

(۶۰)

صورت ليکي هت، معنيٰ ليکي ماروئين
عمر مون جي ڇت، اوطاقون ٿرن ۾.

(۶۱)

جُوري اُتي جَن، داغ ٿهجو داسٽڙا
تون ڪُن مٿا تَن، چنيسر ڇت ڪئين؟

(۶۲)

ڪلاچي ڪُنا، موٽي ڪونه آئيو،
ڪنن رڇ وڃائيا، ڪنن توبه تاءُ.

(۶۳)

ڪُن ڪلاچي پار، سڏ نه سڄي سائين،
گهاٽوئين سندا مڪڙا، ڪي ترهي نهار.

(۶۴)

ڳوريءَ ٻي نه تات، مِهار ئي مَن ۾،
جو پڻ پيئي رات، ته هو سائڻ هوءُ سوھڻي.

(۶۵)

موت نه ڏنائون، ڏوه نه ڏيان جيڏين،
مٿي ڪري هٿڙا، مون جيئن رٿائون.

(۶۶)

مجاڪڻا مَهان، ڪلين مٿي ڪيترا،
سَپڙ ڄام سيشان، ويهي رات وِروھيو.

(۶۷)

ڪه سر سندا هنجڙا، ڪٿي ٿا لَمَن،
بجاءِ مان پون، مَن اڏامن مَن ۾.

(۶۸)

آيل، سوھڻو رڌ، سوھڻي ڪام وسهي،
ستي هٿڙا گڏ، جان جاڳان تان ناهي پري.

(۶۹)

ڏيهمَ ڏهائين نام، جتي پير نه پڪڻا،
تتي ڪاهوڙيان، ورَ ڏيئي وَڻ چونڊيا.

(۷۰)

مون پريان جا پڪڙا، تها پري ٿئا.

(۷۱)

پاڻيون جان نه ڪجن، روئي ڏوئي اگڙيون،
جرَ ڪجرَ جن اکين ۾، سي ڪئن پري پسن.

(۷۲)

(۱) لا مَ لودِي ڪِي، الامرَ لاهِ لڪَ سين،
جو مظهر سندو ماڙوئين، تہ ڪي ڪرين ويَ

(۷۳)

سائر ڏي نه لتَ، اوچي نيچي سڀ ڪنهن،
نابودي نه ٿئي، اي ناديدي جهتَ.

(۷۴)

ڪاجا پرَ پرين، نه سا ٻڌي نه سئي،
متيون سڀ منجهن، اهي ڏني قضيي.

(۷۵)

پاڻ ٿي سلطانَ، پاڻ ٿي ڏي سنيهڙا،
پاڻ ڪرَ پاڻ لهي، پاڻ سڃاڻي پاڻ.

(۷۶)

اسين سڪهون جن ڪي، سي تا اسين پاڻ،
هاڻي وَجَ گمانَ، صحيح سڃاڻا سڀرين.

(۱) اڳتي هلي هي بيت ٻيو ڀيرو به آيو آهي.

(۷۷)

* توکي توڙائين، لا سين لاثائون،
اڃا پڻ آئون، واريو وجهين وڃ ۾.

(۷۸)

جِه سَر سَندو ٿور، جِلاه سو سونهون ٿئي.
تِلاه لَين سَپرين، ڳال لهجي مَور.

(۷۹)

آهي آهڃاڻو، پير پريان جو جيڏيون،
جَنين ساڃاڻو، تين تان به پروڙڻو.

(۸۰)

سَچُ ساعت هيڪڙي، جي تين اڪيون ڌار،
تہ ڪَرسَ ڄمار، ڏنوسين نہ ڪڏهين.

(۸۱)

هِنون نہ حاضر جَن، پري نہ اڪڙين ۾،
ٺلها ڍندا سڪڻا، هيئن جاڙ جين.

(۸۲)

انهيءَ ۾ آهي، جي تون پائين جهوپڙا،
تاڙي جي لاهي، تہ چارو لوڪ ٿئي.

(۸۳)

مُه ڪَر منجاران، ٻهر ڍونڍ ۾ ڍور جَن،
اڪري آراڻا، ڪنڍي پَچَن ڏاڪڙا.

---

* بيت ۷۶ ۽ ۷۷ جو ترجمو بزرگن جي قديم تذڪره گلزار ابرار ۾ ڏنل آهي، ۽ انهن کي قاضي قاضن جا بيت ڪري ڏيکاريو ويو آهي. انهيءَ ڪري هي ٻه بيت قاضي قاضن جا سمجهڻ گهرجن.

(۸۴)

تون ڏان، توتي ڏان، هي پاڻ اتي مڪڻو،
اهو پارين آسڻو، ڪو چئي وڃائي پاڻ.

(۸۵)

جهوريرا جهڻڪن، مٿي مين مڱڻا،
سڀڙ رات سڱڻا، ڏکيا ڏينه ڏسن،
گهر ٿا گهوٽ وڃن، چنڊا لٽي چارئين.

(۸۶)

تان ڪي گوري چل، جان لاڙائو سچ ٿئو،
هاڙهي ڌاري هل، وڃي هوتن جو ٿئو.

(۸۷)

مجازي موهي، ڪڏهن ويندءِ نڪري،
اڪڙيون توهي، مڇڻ وهين وسهي.

(۸۸)

ويساه وارن لنگهڻو، آويساهن تار،
ملو وڃي ڪن ڪر، تون ڪنر ڪوڏ نهار.

(۸۹)

چارئي پلوءَ چڪر، اديون مون آهين،
پائنڻ جي پائين، سي ترڪن ٽڪڙي.

(۹۰)

مون ڏورائين لکڻا، ته هي گهاٽوئين ويا،
* هن بيت جي ٻي ست (ستون) ملي نه سگهي آهي،

* هن هيت جي ٻي ست (ستون) ملي نه سگهي آهي.

(۹۱)

خرقان خوش ڪري، اچي ويٺاسون،
جائين ڏني حسن ڪي، تائين ڏيندهين مون.

(۹۲)

اي ڪچائي منج تو، جو تو پائيو ڪڇ،
جيڪي سندو سڄين، سو سيوئي سڄ.

***

قاضي قاضن جا بيت

(۱)

سَجَرَ مَنج هُئَام، مون اٿي وٺا اوٺيا،
هيڏانه هوڏانه هُئَڙا، هُنئين جاڙ وڌام.

(۲)

ڪَنزُ قُدوري ڪافنا، ڪَ ڪين پڙهئوم،
سو پارئي پٺوڪو، جِئان پِري لڌوم.

(۳)

لوڪان نَحَوَ صرف، مون مطالعو سَپرين،
سوئي پڙهئو سوئي پڙهان، سوئي سو حرف.

(۴)

سيئي سيل تٿام، پِڙٿام جي پاٿان،
اڪر اڳيان اُپري، واڳون ٿي ورٿام.

(۵)

سائر ڏيئي لت، اوچي نيچي ٻوڙئي،
هڪائين هڪ ٿئو، ويئي سڀ جهت.

(۶)

”لا“ لاهيندي ڪن ڪي، ”لا“ موراھين ٺام،
”بلا“ ري پريا ڪِٽ نه ڏسي ڪو ٻڻو.

(۷)

جوڳيءَ جا ڳايوس، ستو هوس نڌ ۾،
تِهان پوءِ ٿئوس، سنڌي پريان پيچري.

نوٽ: شاه ڪريم جي بيتن مان بيت نمبر ۴۰، ۷۱ ۽ ۷۷ به قاضي قاضن جا معلوم ٿين ٿا. انهيءَ لحاظ کان بيان العارفين ۾ قاضي قاضن جا ڏهه بيت آيل آهن.

بين شاعرن جا بيت

(۱)

ڦٽيون ڪَر ڦٽَ ڪيون، وَرَ ونگائي پاءِ،
جا تن اندر ڪاءِ، سا معلوم محبوب ڪي.

(۲)

ڪارين ڪَنين ڪَڪڙا، ڪَرمَ ولاڙ وِجن،
ويلو ڪن نه وچ ۾، نه اوڳار پِجن.

(۳)

چندن چور ڪريندي، رَتو مُنه ڪُهاڙَ،
سَڄڻ ڏڄڻ نه ٿِي، جي رسي سَوَ وارَ،
پَروڙَ ٿو پَراڙَ، ته ڪرميندي قرب ٿِي.

(۴)

وائي وِجيم شالَ، ۽ ڪَنين سين ڪِيرَ سَٿان،
جي يلو ڪري پالَ، ته اکين سين اندو ٿان.

(۵)

اکڙيون ملير ۾، جنين راتو ڏينه،
عمر آسائن سين، هاڻي ڪندي ڪِيءَ.

(۶)

چارڻي پلوءَ چِڪَ ۾، پِجي پارِ پَر وٺَ،
ان اهڙي احتياط سين، ڦٽ پِچاڻا ڦٽَ.

ڪم آندل ڪتاب

نوٽ:- بيان العارفين جي قلمي ۽ چاپي نسخن ۽ شاهه ڪريم جي ڪلام متعلق ڇپيل ڪتابن جو تعارف اڳ ۾ اچي چڪو آهي. انهن کان سواءِ ٻيا ڪيترا ڪتاب خاص طرح سان هيٺيان سامهون رهيا:

۱- شاهه جو رسالو: ڊاڪٽر گربخشاڻي، ۲ جلد (سال ۱۹۲۳، ۱۹۲۴ ۽ ۱۹۳۱ع)

۲- لطف اللطيف: مولانا دين محمد وفائي، ڪراچي، ۱۹۵۱ع

۳- پيغام لطيف: جي-ايم-سيد، اداره انسانيت حيدرآباد.

۴- تاريخ معصومي (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۵۳ع

۵- تحفۃ الڪرام (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۵۷ع

۶- چچ نامہ (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۵۴ع

۷- جنة السنڌ: مير رحيمداد خان مولائي شيدائي، ۱۹۵۷ع

۸- سنڌي ادب جو تاريخي جائزو: ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، ۱۹۷۴ع

۹- لغات قديمي: مرزا قليچ بيگ، ۱۹۲۴ع

۱۰- تحقيق لغات سنڌي: ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو، ۱۹۵۵ع

۱۱- غياث اللغات: مولوي غياث الدين، ۱۹۴۱ع

۱۲- فصوص الحڪم (اردو ترجمو): محي الدين ابن عربي، ڪراچي، ۱۹۶۸ع

۱۳- ملفوظات رومي (اردو ترجمو فيه ما فيه): ۱۹۵۶ع

۱۴- مثنوي مولانا روم (اردو ترجم سان)، لاهور

۱۵- آداب المريدين (اردو ترجمو): ابو نجيب عبدالقاهر سهروردي

۱۶- ڪشف المحجوب (اردو ترجمو): مخدوم علي هجويري داتا گنج

بخش، فيروز سنز، لاهور، ۱۹۷۲ع

۱۷- لطائف لطيفي (فارسي): مير عبدالحسين سانگي، ۱۹۶۷ع

۱۸- هندستاني- انگلش ڊڪشنري: جي- ٽي پلٽس، ۱۹۸۳ع

۱۹- ڪاشف الغموض: آخوند فتح محمد، ۱۸۸۸ع

اناري جا وڪري لاءِ موجود ڪتاب

20/=	مير محمد پيرزادو	1- مڪڙيون ماڪ ڦڙا
	عبدالواحد آريسر	2- مٽيءَ هاڻا ماڻهو
15/=	عبدالواحد آريسر	3- ماڻهو ميگهه ملهار
25/=	فيڊل ڪاسٽرو	4- تاريخ مون کي بيڙهي قرار ڏيندي
20/=	سنڌيڪار: تاج جويو	5- عظيم انقلابي عورتون
25/=	جولس فوجڪ	6- ڦاسيءَ جي ڇانو پر
25/=	امداد چانڊيو	7- پاڪستان پر قومي سوال
50/=	سنڌيڪار: محمد ابراهيم جويو	8- فلسفي جو ابتدائي ڪورس
12/=	لعل چارڻ	9- ترقيءَ جو غير سرماڻيدارائو رستو
10/=	سنڌيڪار: امداد چانڊيو	10- سوشلزم ماضي، حال، مستقبل
15/=	چرنڪر	11- سويت جمهوريت اصول ۽ عمل
22/=	ڪلپنا دت / سرواڻ	12- چٽاڪانگ جا عظيم انقلابي
50/=	سنڌيڪار: يوسف سنڌي	13- چي گويرا جي ڊائري
25/=	ڄام ساقي	14- مظلوم قومن جو مستقبل
30/=	ابو جبران	15- انقلاب جي رات
32/=	سنڌيڪار: رشيد پٽي	16- بين الاقوامي انقلاب جو راه عمل
25/=	رسول بخش پليجو	17- ويتنامي ڪهاڻيون
40/=	نجر عباسي	18- لينن جي انقلابي ڪهاڻي
27/=	جي. ايم. سيد	19- سنڌ جي ٻيئي گان آزادي
80/=	مينڻاڻيل گورباچوف/ گهڻشار پرڪاش	20- پرسترونيڪا
20/=	گل محمد جڪراڻي	21- تاريخ اسان سان انصاف ڪندي
80/=	سنڌيڪار: محمد ابراهيم جويو	22- فڪر جي آزادي
62/=	جي. ايم. سيد	23- نئين سنڌ لاءِ جدوجهد
25/=	جواهر لعل نهرو / پرويز	24- پيءُ جا ڌيءُ ڌي خط
20/=	خليل جبران / يوسف سنڌي	25- بغاوت
27/=	احمد علي رند	26- چار گهڙيون ڇپڻ پر
80/=	بورس پوليوائي / پرويز	27- ڏونگر منجهه ڏيئرو
35/=	محمد ابراهيم جويو	28- شاه، سچل، سامي
88/=	جواهر لعل نهرو	29- منهنجي ڪهاڻي
25/=	ڪوشن چندر / ولي رام وڀ	30- غدار
35/=	ليلي خالد / زيب سنڌي	31- اسان زنده رهنداسين
32/=	آزاد قاضي	32- عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلاب
50/=	ميڪسم ڪروڪي / گوبند مالهي	33- ماءُ (مڪمل)
65/=	موهي ڪلپنا	34- بک، عشق ۽ ادب
20/=	خليل جبران / زيب سنڌي	35- ڪنوار جي سبب
42/=	ابراهيم منشي	36- ڌرتي دين ڌرم
20/=	خليل جبران / گل محمد	37- موت ۽ زندگي
45/=	ماڻڪ	38- حويليءَ جا راز
80/=	ڪيول ملڪاڻي / تاج جويو	39- سنڌ ڪهاڻي
45/=	ماڻڪ	40- ساهه مٺ پر
20/=	خليل جبران / يوسف سنڌي	41- ڏوماري
20/=	سنڌيڪار: زيب سنڌي	42- خليل جبران جي جيون ڪٿا

60/=	ايراهيم منشي	43-	گوندر ويندا گندري
40/=	امر جليل	44-	دل جي دنيا
45/=	ماڻڪ	45-	تي ناوليت
150/=	ڪلياڻ آڏواڻي	46-	شاھ جو رسالو (مڪمل)
80/=	نسيم کرل	47-	نسيم کرل جون ڪهاڻيون
55/=	نجم عباسي	48-	پاڻ پر ويندا آهيون
80/=	منوھر متلاڻي	49-	شاھ جا سرمور
55/=	مومن ڪلپنا	50-	درد جو درياھ
55/=	افلاطون / ڊاڪٽر گل	51-	دوستي
60/=	استاد بخاري	52-	زندگي زندگي
51/=	سندھيڪار: ولي رام ولي	53-	پڳوت - گيتا هڪ اڀياس
90/=	استاد بخاري	54-	نہ ڪمر نبريو - نہ غم نبريو
65/=	البير ڪاميو / ولي رام ولي	55-	ڌاريو
250/=	غلام محمد شاهواڻي	56-	شاھ جو رسالو
80/=	منڪهارام ملڪاڻي	57-	سنڌي نثر جي تاريخ
60/=	تاج جوڻو	58-	نيڃ مھت خيال جاڳيا
60/=	شهيد الله قيسر / غلام نبي ناشاد	59-	پورين پڳهہ چوڙيا
45/=	علي بابا	60-	سنڌباد جو سفر
30/=	هونچند مونچند گربخشاڻي	61-	مقدمه لطيفي
65/=	عبدالجبار جوڻيجو	62-	سنڌي ادب جي مختصر تاريخ
225/=	هونچند مونچند گربخشاڻي	63-	شاھ جو رسالو
50/=	انور بلوچ	64-	پاڇا پوئين پھر جا
60/=	استاد بخاري	65-	ولولو ۽ ووڪ
150/=	عشان علي انصاري	66-	رسالو سچل سرمست (سنڌي ڪلام)
70/=	ادل سومرو	67-	سمنڊ جاڳي ٿو
20/=	خليل جبران/ گل محمد	68-	سوداڻي
20/=	خليل جبران/ مسعود جمالي	69-	مرشد جو پيغام
20/=	خليل جبران / عطاء الله اڀڙو	70-	غلامي
150/=	علي بابا	71-	منهنجون ڪهاڻيون
250/=	ڊاڪٽر محمد عالم سومرو	72-	شاھ جو رسالو (الڊ ب وار)
75/=	أستاذ بخاري	73-	ميلا ملهالا
120/=	تنوير عباسي	74-	شاھ لطيف جي شاعري
75/=	قُرّة العين حيدر/ ولي رام ولي	75-	سيٽا هڙن
80/=	ميمن عبدالجديد سنڌي	76-	شاھ کريم جو ڪلام

سا
ن

جو بلند پایہ ادیب، محقق، نقاد ۽ لسانیات جو چاڻو، تعليمي ماهر، استاد محترم ۽ اڪثر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي 17- آڪٽوبر 1931ع تي ڳوٺ ماڙي (ضلعو شڪارپور) ۾ تولد ٿيو. پاڻ قديم ۽ جديد ادب خاص طرح سان شاهه لطيف، سچل، بيدل ۽ سامي کان سواءِ مختلف مذهبن ۽ فلسفیانہ نظرين جو ڳڙهو مطالعو ڪري مقالا ۽ ڪتاب لکيا اٿن. پاڻ درسي ڪتابن لکڻ ۾ پڻ مهارت رکي ٿا. سندس لکيل درسي ڪتاب سنڌ ٽيڪسٽ بوڪ بورڊ، علامہ اقبال اڊين يونيورسٽي، اسلام آباد ۽ ٻيا ادارن طرفان ڇپجي پڌرا ٿي چڪا آهن؛ ۽ درسي ڪتابن طور اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ پڙهيا ۽ پڙهايا وڃن ٿا.

پاڻ صاحب با اخلاق، باڪردار ۽ مخلص انسان طور ڄاتا سڃاتا وڃن ٿا. پڙهڻ ۽ پڙهائڻ سندن مشغلو آهي. پاڻ شاگردن لاءِ نهايت شفيق ۽ مهربان استاد آهن. سندن علمي لياقتون بيشمار آهن مثلاً، ايم.اي. سنڌي، ايم.اي. ثقافت اسلامي، ايم.اي. مذاهبن عالم جو تقابلي مطالعو، ايل.ايل.بي ۽ پي.ايڇ.ڊي. پاڻ ابتدا ۾ اسلاميه ڪاليج سکر ۾ ليڪچرر مقرر ٿيا، پروفيسر رهيا ۽ مختلف ڪاليجن ۾ پرنسپل جا فرائض پڻ سرانجام ڏنائون. آخر 1990ع ۾ گورنمينٽ ڪامرس ڪاليج ۽ آرٽس ڪاليج جي پرنسپل واري عهدي تان رٽائر ڪيائون. هاڻ شاهه لطيف يونيورسٽي خيرپور طرفان ايم.فل ۽ پي.ايڇ.ڊي جي شاگردن لاءِ نگران آهن، ان سان گڏوگڏ سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري طرفان سنڌي انسائيڪلوپيڊيا جي رٿا لاءِ ڊائريڪٽر آهن.

سندن ڇپيل بيشمار ڪتابن مان قابل ذڪر آهن: سنڌي ٻوليءَ ۾ نعتيه شاعري، تفسير هاشمي (مقدمه، حواشي ۽ سنڌي نشر ۾ ترجمو)، قوت العاشقين، تذڪره شعراء سکر، جوتيون جواهرن جون (سنڌي ڪافيءَ بابت)، لطيف جو پيغام، لطيفي لات، سچل جو سنيھو، فڪر بيدل، سنڌ جي تاريخ جا وڪريل ورق (تاريخ)، سنڌي ادب جو تاريخي جائزو، سنڌي ادب جي تاريخ، ماڻڪ موتي لعل (تنقيد)، پرڳ ۽ پروڙ (تنقيد)، شڪارپور جي ٻولي، سنڌي ثقافت تي اسلامي اثرات، تذڪره شهباز، ڪلام بشير، شڪارپور - ماضي حال، لاڙڪاڻو ساهه سڀاڻو ۽ ٻيا. اردو ڪتاب: پاڪستاني لسانیات، سنڌي ادب کي مختصر تاريخ، پاڪستان مٿن صوفيانہ تحريڪين ۽ سوانح سيد عثمان قلندر شهباز.

بدر ڏامراھو

A ROSHNI BOOK
Literature
Pakistan Rs. 90.00

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”آداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي آداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پتانڊڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ ايارَ علمَ، ڄاڻَ، سمجھَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سٺَ، پُڪارَ سان
تَشْبِيهَ ڏيندي انهن سڀني کي بَمَنَ، گولين ۽ بارودَ جي مَدِ مقابلَ بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجھ پهاڙ چڻ ٿا؛

... ..

ڪالھ هُيا جي سُرخ ڳلن جيئن، اڄڪلھ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہ ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيتُ آٿي، هي بَمَ- گولو،

جيڪي بہ کڻين، جيڪي بہ کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ۔

ان حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)